

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ДОБРЯНСЬКА ЛЮБОВ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 330.15+504.06+332.142.6

**СТРАТЕГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування та охорони
навколишнього середовища

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник:

Хлобистов Євген Володимирович

доктор економічних наук, професор

Київ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	12
1.1. Глобальні та міждержавні передумови формування та реалізації політики екологічної безпеки.....	12
1.2. Сутність та особливості формування стратегічного потенціалу екологічної безпеки.....	44
1.3. Формування регіональної політики екологічної безпеки у забезпеченні соціально-економічного зростання.....	62
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	89
2.1. Законодавче та нормативно-методичне забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку.....	91
2.2. Організаційно-економічний механізм формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки.....	110
2.3. Фактори формування стратегічного потенціалу еколого- економічної безпеки.....	132
Висновки до розділу 2.....	156
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	160
3.1. Концептуальні засади соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки.....	160

3.2. Інтегральна оцінка факторів впливу стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки	182
3.3. Формування резервного фонду бюджету з урахуванням стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки.....	195
Висновки до розділу 3	207
ВИСНОВКИ.....	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	217
ДОДАТКИ.....	235

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил пріоритетного значення набувають проблеми забезпечення сталого розвитку, які невід’ємні від проблематики збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, безпеки життєдіяльності населення та захисту територій від потенційних чи реальних надзвичайних ситуацій природного й техногенного походження. Можливості держави виконати такі завдання пов’язані з наявністю певного безпекового потенціалу – спроможності суспільства і економіки протистояти загрозам природного і техногенного характеру, що виникають внаслідок стихійних лих чи антропогенної діяльності. Серед таких чинників останніми роками визначаються і ймовірні кліматичні зміни, і застаріле обладнання, і нераціональна й непослідовна державна політика у сфері навколишнього середовища та убезпечення населення від негативних впливів будь-якого походження. Саме дослідженню такого потенціалу забезпечення екологічної безпеки приділяється чимало уваги у публікаціях відомих екологів-економістів, серед яких роботи Б. Данилишина, С. Дорогунцова, О. Балацького, І. Бистрякова, О. Веклич, Т. Галушкіної, З. Герасимчук, В. Кравціва, І. Недіна, Л. Мельника, О. Пашенцева, А. Степаненка, О. Теліженка, С. Харічкова, М. Хвесика, Є. Хлобистова, В. Шевчука, А. Федорищевої, С. Волошина та ін. Проблеми потенціалу господарських систем та галузевих об’єктів досліджувались у роботах Б. Пасхавера, В. Герасимчука, Є. Лапіна, І. Лукінова, В. Микитенко, А. Оніщенко, А. Сухорукова та ін. Серед зарубіжних фахівців можна відзначити роботи І. Ансоффа, В. Гурмана, Г. Мінцберга, П. Олдака, І. Потравного, М. Портера, Є. Рюміної та ін.

Однак проблематиці оцінки та зміцнення потенціалу екологічної безпеки приділено недостатньо уваги. Так, неусталеними є термінологічний апарат, методологічні та методичні підходи до соціально-економічного та еколого-економічного дослідження, невизначеними – концептуальні підходи до розвитку потенціалу екологічної безпеки у стратегічному розумінні цієї проблеми та у контексті оцінки й прогнозування потенціалу протидії загрозам природних і техногенних надзвичайних ситуацій засобами економічного регулювання.

Таким чином, наукова і практична актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю розробки та впровадження дієвих регулятивних економічних механізмів та організаційно-управлінських важелів розвитку стратегічного потенціалу екологічної безпеки для уможливлення зростання національної економіки у контексті сталого розвитку і прискорення модернізації господарських систем.

Викладені вище міркування зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили мету і завдання, які потребують вирішення, окреслили основні напрями дослідження і підтверджують її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Основні положення дисертаційного дослідження безпосередньо пов'язані з науковими роботами, що виконуються Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України, зокрема з такими плановими темами: «Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України», де в межах підтеми «Трансформація економічного простору та оцінка структурно-динамічних зрушень в розвитку продуктивних сил регіонів України» (номер державної реєстрації 0100U000657), автором визначено сутність і характеристики потенціалу екологічної безпеки просторового розвитку продуктивних сил; «Дослідження проблем модернізації національного господарства в контексті світових тенденцій сталого розвитку», де в межах підтеми «Інноваційна трансформація соціально-

економічного розвитку України на основі оптимізації системи ресурсного забезпечення національної економіки: прогноз технологічного розвитку економіки України з урахуванням світових інтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0101U007882), особисто автором розроблені методичні підходи до визначення потенціалу екологічної безпеки на прикладі дослідження техногенних загроз навколишньому середовищу та населенню; у межах науково-дослідної тематики Львівського національного аграрного університету автором було запропоновано організаційно-економічний механізм формування стратегічного потенціалу екологічної безпеки (номер державної реєстрації 0101U007882).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є наукове обґрунтування сутності, особливостей формування, реалізації та прогнозування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки регіонального розвитку.

Поставлена мета зумовила необхідність виконання таких завдань:

- визначення, систематизація та вдосконалення наукових основ екологізації продуктивних сил;
- виявлення та обґрунтування глобальних і міждержавних передумов формування та реалізації екологічної політики;
- визначення теоретико-методологічної сутності та особливостей формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки;
- оцінка стану законодавчого й нормативно-методичного забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку;
- формулювання та обґрунтування напрямів розвитку системи еколого-економічної безпеки в межах реалізації регіональної політики;
- оцінка стану та формулювання основних напрямів вдосконалення організаційно-економічного механізму формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки;

– визначення найбільш впливових макроекономічних та державних факторів формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки;

– розробка методичних підходів щодо оцінки впливу регіональних та локальних факторів формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки;

– розробка концептуальних засад соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки.

Об'єктом дослідження є процес формування й розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки регіонального розвитку.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, організаційно-управлінські та методичні підходи до розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, економіки природокористування, сталого розвитку, висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених.

Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи дослідження: морфологічний та абстрактно-логічний для узагальнення наукових основ екологізації розвитку продуктивних сил і оцінки сучасного стану законодавчого та нормативно-правового забезпечення екологічної безпеки (підрозділи 1.1, 1.2), логічного аналізу – у розробці теоретико-методологічних засад соціально-економічного дослідження екологічної безпеки (підрозділи 1.2, 1.3), системно-структурний метод та методи порівняння і групування для оцінки організаційно-управлінських засад і механізму формування стратегічного потенціалу екологічної безпеки (підрозділи 2.1, 2.3), статистичний та експертних оцінок – для групування та оцінки макроекономічних, регіональних і галузевих факторів

формування стратегічного потенціалу забезпечення екологічної безпеки (підрозділи 3.1, 3.2), методи індукції та дедукції, синтезу та групувань – під час розроблення концептуальних засад соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу екологічної безпеки (підрозділ 3.3).

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, Укази Президента України, офіційні дані Державного комітету статистики України та Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерств економіки та охорони навколишнього середовища України, опубліковані результати досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів. Найважливішими результатами, що характеризуються новизною та розкривають зміст наукового дослідження, є:

вперше визначено та обґрунтовано соціально-економічний механізм формування та реалізації стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, який дозволяє удосконалити регуляторну діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів;

удосконалено:

визначення еколого-економічної сутності термінів «потенціал екологічної безпеки» та «стратегічний потенціал екологічної безпеки», які відрізняються тим, що передбачають акцентування на просторових і часових особливостях формування та реалізації складових потенціалів;

теоретико-методологічні підходи до формування та реалізації стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки в сфері управління надзвичайними ситуаціями природного та техногенного характеру, які, на відміну від існуючих, розглядають стратегічний потенціал як наявні ресурси та засоби, що можуть бути використані для захисту суспільства від

наслідків антропогенного впливу, стихійних лих тощо, та виділяють три види потенціалу – теоретичний, інституційно можливий та економічно доцільний;

методичні підходи до формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, який відзначається тим, що використовує інтегральну оцінку екологічної безпеки регіонального розвитку;

набули подальшого розвитку:

організаційно-управлінські засади формування та реалізації стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, які, на відміну від існуючих, ґрунтуються на триєдності та нерозривності організаційно-управлінських, економічних засад екологічної безпеки та нормативно-правовому його забезпеченні;

методичні підходи до аналізу перспектив розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, в якому використано двофакторну модель розвитку та побудову матриці факторів впливу, що дозволяє більш точно та наочно провести аналіз.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та методичні положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи доведені до рівня практичних розробок, які сприяють підвищенню ефективності стратегічного потенціалу екологічної безпеки, розробці державних і регіональних програм із забезпечення екологічної безпеки, удосконалення галузевих програм розвитку.

Наукові розробки здобувача використані у поточній роботі Львівського національного аграрного університету МОН України (довідка № 01-35-03 від 15.07.2010) та Головного управління Держкомзему України у Львівській області (довідка № 01-16/1-3074 від 12.07.2010). Пропозиції щодо визначення стратегічного потенціалу просторового розвитку продуктивних сил України використані Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України під час виконання планово-бюджетних

досліджень за темою “Державне регулювання соціально-економічного розвитку України та її регіонів в умовах фінансово-економічної нестабільності” (шифр III-18-10 (103), номер державної реєстрації 0109U0065450) в межах етапу “Розробити теоретичні основи державного екологічного регулювання в Україні та її регіонах” (довідка № 01-11/442 від 23.07.2010).

Особистий внесок здобувача. Результати наукового дослідження, викладені у дисертаційній роботі, отримані автором особисто і знайшли відображення в опублікованих працях. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті ідеї та положення, що є результатом роботи автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи доповідалися та обговорювалися на наукових і науково-практичних конференціях, семінарах різних рівнів, у тому числі: Міжнародна наукова конференція «Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодення» (м. Київ, 20 березня 2009 р.), Перша науково-практична конференція «Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях» (м. Бахчисарай, 16-17 квітня 2009 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Організаційно-управлінські проблеми регіонального розвитку в умовах світової кризи» (м. Сімферополь, 22 квітня 2009 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах» (м. Луцьк, 8-10 жовтня 2009 р.), X ювілейна Всеукраїнська науково-практична конференція «Екологічний менеджмент в загальній системі управління» (м. Суми, 20-21 квітня 2010 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна в умовах глобальної конкуренції: стратегія випереджаючого розвитку» (м. Донецьк, 22-24 квітня 2010 р.), Міжнародна

науково-практична конференція «Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону» (м. Суми, 6-7 травня 2010 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано в 16 друкованих працях (12 – належать особисто автору), у тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій з теми дисертації складає 3,1 друк. арк., з яких 2,88 друк. арк. належать особисто автору.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 160 найменувань, додатків.

Загальний обсяг дисертації 235 сторінок, у тому числі 20 таблиць та 16 рисунків, список використаних джерел на 18 сторінках, додатки на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Глобальні та міждержавні передумови формування та реалізації політики екологічної безпеки

Протягом останніх десятиліть людство пройшло шлях від свого повного відокремлення від природного середовища і наслідування стратегії панування та неконтрольованого споживання до розуміння єдності розвитку суспільства та природи, проповідування раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища. Основною тезою сьогодення стала коеволюція людини та природи, а антагонізм їх відносин і розвитку змінився на синергію.

Однією з найактуальніших тем наукових досліджень сьогодні є світова криза та пошук виходу з неї. Сучасний світ перебуває у полі всеохоплюючої системної кризи, яка спричинена не тільки проблемами та помилками фінансово-економічного та політичного характеру, вона зумовлена більш вагомими причинами, що мають загальносистемний,

аксіологічний та онтологічний характер. Питання виживання людства та необхідності зміни парадигми розвитку піднімалися такими вченими, як Д. Кортен, А. Тойнбі, К. Ясперс, А. Гор, С. Хантінгтон, Б. Коммонер, І. Валенстайн, М. Мойсєєв, О. Кузнецов та ін. Деякі вчені вважають, що глобальна екологічна катастрофа охоплює ендоекологічну катастрофу живої матерії людства, яка проявляється у вигляді зростаючого потоку епідемій, захворювань, геномного дефолту (термінологія В. Казначєєва [1, с. 40]) тощо. На думку ж відомих російських вчених, наразі перед людством стоїть лише одна глобальна цивілізаційна задача – пошук таких шляхів подальшого розвитку, які б не ставили під загрозу саму можливість існування людства [2, с. 3]. Наслідки глобального антропогенного впливу людства зведені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Екологічні наслідки антропогенної діяльності людства

Фактор впливу	Наслідки
1	2
Забруднення	<ul style="list-style-type: none"> - щорічно до Тихого океану скидають 9 млн т відходів, до Атлантичного – понад 30 млн т. Головний забруднювач – нафта. У Світовий океан потрапляє 5-10 млн т нафти; - отруєння та мутації живих організмів внаслідок потрапляння добрив та їх складових у довкілля (не більше ніж 5% добрив усіх видів надходить за призначенням); - більшість створених штучних речовин не розкладається у природі.
Руйнація природних екосистем	<ul style="list-style-type: none"> - за 50 років кількість видів рослин і тварин скоротилась на третину; - щороку людина знищує 1 % усіх тварин; - зміна клімату, надзвичайні ситуації, мутація видів

	тощо.
Технологічний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> - за даними досліджень, проведених в ЄС, проникнення в кров штучно створених речовин (зокрема пластмас) стає причиною захворювань, у тому числі алергії та раку; - у водопровідній воді вчені США знайшли сліди медикаментів; - побудова гребель та перетворення річок у ланцюг застійних водосховищ призводить до зростання концентрації важких металів у десятки разів (дослідження Російської Федерації).
Урбанізація	<ul style="list-style-type: none"> - понад 90% матеріальних цінностей створено у ХХ столітті, що катастрофічно збільшило кількість сміття та його накопичення біля міст (один європеєць створює близько 1 т сміття за рік); - доступність і розповсюдження індивідуального транспорту, що, зокрема, супроводжується постійним землевідведенням для будови автошляхів; - постійне розширення території міст.

Продовження таблиці 1.1

1	2
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> - використання генно модифікованих рослин та зростаючої кількості добрив; - порушення природної гідросистеми; - деградація ґрунтів.
Соціальний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> - заохочення суспільства споживання; - створення монетарних та утилітарних цінностей; - запровадження масової культури, яка призводить до втрати ідентичності, національної структури споживання та виробництва, автентичних товарів тощо.
Глобалізація	<ul style="list-style-type: none"> - перенесення "брудних", екологічно небезпечних виробництв у країни, що розвиваються; - трансферт технологій, у тому числі й застарілих; - розширення ринків для збуту товарів, що не відповідають вимогам (у тому числі й екологічним), у власній країні тощо.

Джерело: складено автором на основі [1-5].

На нашу думку, можна виділити такі основні причини сучасного стану крізь призму екологічних проблем:

- криза світової економіки, що має, за А. Субетто [3, с. 15], внутрішній та зовнішній виміри. Зовнішній вимір відображає невідповідність глобальної економіки задачам подолання глобальної екологічної кризи. Внутрішній вимір формується в межах конкретної країни, території;

- прискорення динаміки саморуйнування (за А. Федотовим [4, с. 63-78]), яка визначається за індексами сталого розвитку та соціально-економічної дисгармонії світового співтовариства;

- криза деформованої онтології (за В. Батуріним [5]) і деформованої системи цінностей – переважання економіко-центристської цивілізаційної конструкції.

Не зменшуючи нагальність та гостроту екологічних проблем, ми погоджуємося з дослідниками, які вбачають подальший розвиток людства на засадах сталого розвитку (серед українських науковців слід виділити Б. Данилишина, З. Герасимчук, Л. Мельника та ін.). Теорія сталого розвитку, як і будь-яка інша, з часом змінюється та доповнюється. Вважаємо, що нині *сталий розвиток* – це, насамперед розвиток, що оснований на системному просторовому підході до управління та планування, який передбачає врахування наслідків прийняття рішень у комплексі – для економічної, соціальної та природно-ресурсної складових на всіх рівнях. За такого розуміння глобальні проблеми можна умовно поділити на три основні групи [6, с. 44]:

інтерсоціальні – проблеми взаємодії та взаєморозуміння у суспільстві, взаємовідносин між суспільно-економічними системами. До

цієї групи можна зараховувати проблеми соціального та економічного розвитку, боротьбу з бідністю, міжнаціональні та етнічні конфлікти тощо;

антропосоціальні – проблеми взаємовідносин між індивідом та суспільством, наприклад, проблеми техніко-технологічного поступу, освітні та освітянські, національної ідентичності та ін.;

природно-соціальні – проблеми взаємовідносин людини та навколишнього природного середовища, зокрема проблеми забезпечення ресурсами, продовольством, забруднення довкілля тощо.

Зазначимо, що перші спроби систематизації глобальних проблем припадають на 70-ті роки ХХ століття і пов'язані з дослідженнями В. Феркиса, В. Базьюка, Ю. Скольнікова, Г. Брауна, С. Чейза та ін. За допомогою контент-аналізу літератури з глобальної тематики та опитування експертів А. Габю та Е. Фонтела склали список з 28 глобальних проблем, які поділили на 14 груп [7]. Пізніше прогностичний центр США назвав 286 глобальних проблем, а у «Щорічнику світових проблем та людського потенціалу» виділялось більш ніж 2,5 тис. глобальних проблем. Втім, дослідники виявили єдність щодо причин сучасної ситуації в узагальненому вигляді: економічні, соціокультурні, політичні протиріччя; невідповідність характеру матеріального виробництва сучасному рівню техніки та технологій, а також вимогам щодо збереження та відновлення навколишнього природного середовища; ресурсна обмеженість тощо.

Весь комплекс проблем є антропо- або людиноорієнтованим, що цілком природно, адже ми розглядаємо розвиток людської цивілізації і можливості розв'язання цілої низки проблем для можливості подальшого комфортного існування перш за все людини, а не збереження живої та неживої природи для абстрактних цілей. Така спрямованість досліджень

зумовлює нерозривність соціальної, екологічної і економічної складових. Ми вважаємо, що економічна складова є домінуючою, тою, що диктує механізми розвитку та збереження соціальної інфраструктури та навколишнього природного середовища. Також економічна складова об'єднує соціальну та природну, створює поля для їх взаємодії (з часів припинення натурального господарства), у тому числі політичне, програмне, інституціональне тощо (рис. 1.1).

Продуктивні сили є однією з невід'ємних частин поданої схеми, які, з одного боку, впливають на навколишнє природне середовище та соціум, а з іншого – розвиваються під їх впливом. Екологізація цих процесів є закономірним результатом сучасних світових політичних, наукових та ринкових тенденцій.

В українській науковій думці багато уваги приділяється місту та значенню продуктивних сил у розвитку та функціонуванні народногосподарського комплексу. Основним законам та закономірностям розміщення продуктивних сил присвячено роботи П. Борщевського [8], С. Іщука [9], М. Фащевського, Л. Чернюк [10] та ін.; проблематика розміщення продуктивних сил з позицій регіоналістики та соціально-економічної політики держави розкривається у працях З. Герасимчук, Б. Данилишина [11], С. Кравціва [12], С. Харічкова [13] та ін.; особливості організації ефективного функціонування окремих галузей економіки – у роботах П. Гамана [14], В. Герасимчука [15], Л. Дейнеко, П. Коренюка [16] та ін.; проблеми державної безпеки в контексті розміщення продуктивних сил – у дослідженнях О. Бутрим [17], С. Волошина [18], Б. Данилишина, О. Ральчука [19] та ін. Втім, стрімкий розвиток суспільства та поєднання у динаміці глобалізаційних, трансформаційних і кризових явищ

спричинюють еволюцію самих продуктивних сил, нашого сприйняття їх структури та значення. Тому дослідження продуктивних сил залишаються актуальними, зокрема екологічної складової їх економічного розвитку.

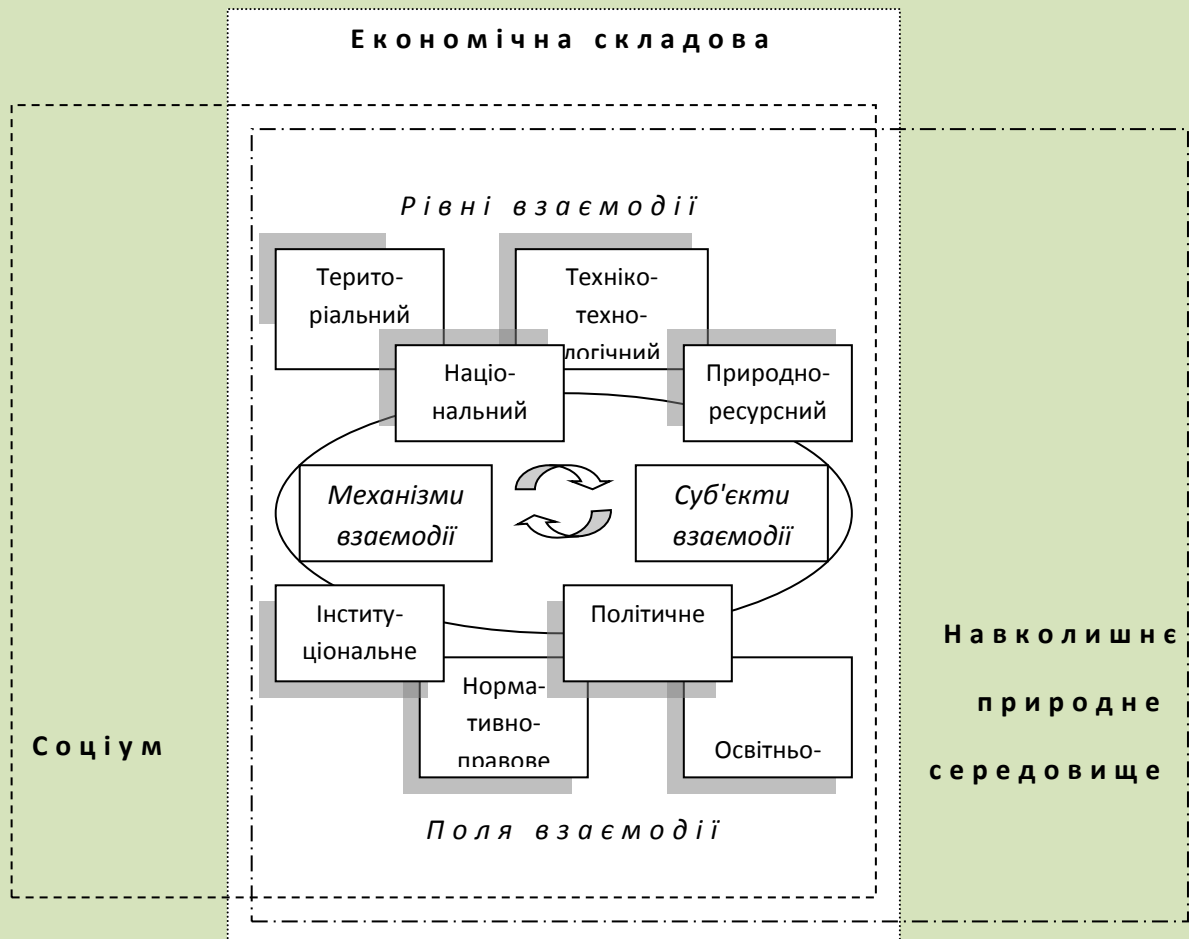

Рис. 1.1. Концептуальна схема розвитку в системі «соціум-економіка-екологія»

В економічній науці виділяють декілька підходів до розуміння сутності, структури та ролі продуктивних сил.

У найбільш широкому розумінні визначення продуктивних сил надається у працях німецьких вчених А. Мюллера та Ф. Листа. Продуктивні сили – усі духовні та тілесні надбання та здобутки, що має нація [20]. Важливим, з позиції дослідників, є не те, що нація може назвати своєю

власністю максимальну кількість матеріальних цінностей і благ, а всебічний максимальний розвиток продуктивних сил.

На думку американських вчених А. Сміта, Д. Рікардо, продуктивні *сили* – одне з основних понять класичної політичної економії. У цьому контексті історія розвитку людства являє собою процес зміни, розвитку і вдосконалення засобів праці, людей, їх виробничого досвіду, навичок до праці, вміння користуватися знаряддями праці. Тому рівень розвитку продуктивних сил виступає як найважливіший критерій і найбільш змістовний показник суспільного прогресу.

Продовження ця теза знайшла у роботах К. Маркса і Ф. Енгельса [21, с. 400-421], в яких виокремлюються три форми продуктивних сил: природні, суспільні та загальні, які змінюються з історичним розвитком людства. Перехід від однієї форми до іншої супроводжується техніко-технологічним, економічним, інтелектуальним розвитком людини, а продуктивні сили є і продуктом і виробником багатства.

Філософське визначення продуктивних сил – відображення активного ставлення людей до природи, системи суб'єктивних та матеріальних факторів, які виконують «обмін речовин» між суспільством та природою [22, с. 247].

З позицій класичної економіки, продуктивні сили – фактори, які забезпечують перетворення природної речовини відповідно до потреб людей, створюють матеріальні і духовні блага і визначають продуктивність суспільної праці [23, с. 115-119].

Згідно з більшістю дефініцій, продуктивні сили виступають серцевиною економічної системи, становлять її матеріальну основу. Втім,

як зазначає К. Кривенко, розглядаючи місце людини в системі виробництва, слід пам'ятати, що вона є фактором виробництва і його основною продуктивною силою [24, с. 57]. Без людини, людського фактора виробництво неможливе. По-перше, людина оживляє речові фактори виробництва, приводить їх у рух. По-друге, людина також є творцем більшості відтворюваних засобів виробництва, таких як машини, сировина, інструменти, споруди, будівлі тощо. По-третє, людина організує виробництво матеріальних благ і послуг відповідно до своїх потреб, тобто забезпечує цілеспрямоване функціонування всієї системи продуктивних сил суспільства.

Узагальнення наукових розробок українських і зарубіжних вчених у галузі теорії продуктивних сил ілюструє, що дослідження сутності продуктивних сил ґрунтується на їх поелементній структурі (табл. 1.2).

Відправною точкою у пропонованому дослідженні є розуміння продуктивних сил як відображення активного ставлення людей до природи, системи суб'єктивних та матеріальних факторів, які виконують «обмін речовин» між суспільством та природою [22, с. 247].

Таблиця 1.2

Класифікація продуктивних сил

Види класифікацій	Складові
1	2
Загальна	Населення, предмети і знаряддя праці, природні ресурси, виробництво, сфера послуг та ін.
Економіко-відтворювальна (за	- Матеріальний капітал (машини, обладнання, будівлі) - Неречовий капітал (технології, дослідження,

Б.М. Данилишиним [25])	розробки, знання) - Людський капітал (майстерність, здоров'я, освіта, вміння, навички) - Природний капітал (навколишнє природне середовище) - Суспільно-політичний капітал (законність, безпека, свобода)
------------------------	--

Продовження таблиці 1.2

1	2
Поелементна (за В.І.Вернадським [26])	- Сили, що пов'язані з витворами природи (родючість ґрунтів, лісові багатства, тваринний світ, продукти рослинності, рибні багатства тощо) - Різноманітні джерела енергії (сили водоспадів, рік, вітру, природних газів, морських припливів тощо) - Природні ресурси, що зосереджені в надрах землі (руди металів, горючі гази, мінеральні джерела, нафта тощо)
За речовим складом	Речові, неречові, людські
Економіко-технологічна	Основні, допоміжні, супутні
За походженням	Природні, суспільні та загальні

Зауважимо, що сучасні продуктивні сили виступають у двох формах: 1) безпосередніх органів матеріального виробничого процесу; 2) духовно-соціальних продуктивних сил. Перша форма продуктивних сил є первинною, тобто базою, на якій здійснюється розвиток духовно-соціальних продуктивних сил. Друга форма забезпечує духовне оволодіння світом, а саме розвиток знань, виробництво духовних багатств, науковий прогрес.

З наведеного випливає, що рушійною силою людського розвитку є постійно підтримуване протиріччя між здатністю до нарощування матеріальних та духовних потреб й обмеженістю природних, енергетичних ресурсів, використуваних цивілізацією [27]. Водночас загострення екологічної ситуації відображає невідповідність між рівнем розвитку продуктивних сил, характером виробничих відносин і можливостями природи до відтворення ресурсів, тобто є сигналом переходу до нового типу матеріального виробництва (стадії матеріального розвитку).

Нами було досліджено відзеркалення основоположних законів розвитку системи «людина-природа», узагальнених Н. Реймерсом на основі досліджень В. Вернадського, П. Дансеро, М. Коммонера та ін., у принципах розміщення продуктивних сил (табл. 1.3). Результати свідчать, що особливістю сучасного незадовільного екологічного стану є технологічний рівень використання законів природи, пов'язаний з переходом від макрорівня (наприклад, проста обробка матеріалів, основою якої є механічний вплив) через макрорівень (виробництво синтетичних сполук, селекція тощо) до молекулярного й атомарного рівнів (квантомеханічні, термоядерні процеси, гена інженерія тощо). Технологія виробництва нині будується на виокремленні та підсиленні природних процесів, спрямованих на досягнення певної мети, прискоренні виробництва кінцевої продукції.

У розвинутих країнах відбувається процес формування загальноінтелектуалізованих продуктивних сил. Тобто таких, коли людський фактор виступає як загальний інтелект, а праця - як загальна наукова праця. На такому етапі розвитку продуктивних сил виникають і стають основними принципово нові знаряддя праці: комплексна

автоматизація виробничих процесів, масове використання електронно-обчислювальних машин, розвинута система інформації, екологічно чисті способи виробництва тощо.

Як проміжний підсумок зазначимо, що еволюція сприйняття у науковій думці продуктивних сил виводить на перший план екологічну складову їх розвитку та функціонування. З одного боку, екологізація розвитку продуктивних сил є закономірним еволюційним процесом. З іншого боку – поштовхом до екологізації стають сучасні кризові явища.

Протиріччя між кількісними та якісними параметрами продуктивних сил та суспільними умовами розвитку на різних етапах розвитку людства характеризувались різним ступенем гостроти, формою й засобами вирішення. Узагальнено антологію таких конфліктів можна представити докапіталістичною епохою, проблемами індустріального та сучасного етапу розвитку.

Таблиця 1.3

Зіставлення основоположних законів розвитку системи «людина-природа» та принципів розвитку й розміщення продуктивних сил

Закони системи «людина-природа»	Принципи розвитку і розміщення продуктивних сил
1	2
Правило історичного розвитку за рахунок сукцесивного омолодження екосистем	Регіональної свободи та обмеженого централізму
Закон бумеранга, або зворотного	Охорона навколишнього середовища,

Закони системи «людина-природа»	Принципи розвитку і розміщення продуктивних сил
зв'язку взаємодії людини та біосфери	раціональне використання природних ресурсів і впровадження ресурсозберігаючих технологій
Закон незамінності біосфери	Забезпечення здорових гігієнічних умов життя і праці населення
Закон оновлюваності біосфери	Вирівнювання рівнів економічного розвитку районів та областей
Закон незворотності взаємодії людини та біосфери	Обмеження надмірної концентрації промисловості в містах
Правило міри (ступеня можливостей) природних систем	Збалансованості та пропорційності розвитку
Принцип природності (натуральності)	Раціонального розміщення виробництва
Закон зменшення віддання (природи)	Комплексного розміщення виробництва
Правило демографічної (техніко-соціально-економічної) насиченості	Внутрішньодержавного та міжнародного поділу праці
Правило прискореного історичного розвитку	Зміцнення обороноздатності країни; урахування інтересів економічної інтеграції в європейський і світовий простір

Джерело: складено автором на основі [28; 29, с. 21-23; 30, с. 11]

Існує думка [31, с. 17], що система «машина – людина – машина», що була характерною для індустріальних продуктивних сил, поступово заміщується системою «машина – машина». Умовно людина знаходиться ззовні технологічного ланцюга, долаючи таким чином фізичні межі робочої сили – одного з лімітуючих факторів розвитку продуктивних сил. Втім, такі «необмежені» можливості розвитку сучасних продуктивних сил реалізуються в рамках різних за рівнями розвитку та соціальної організації підсистем світового господарства в умовах природно-ресурсних обмежень. Технологічні зрушення впливають на соціальні умови відтворення капіталу, динаміку та структуру інвестицій, форми концентрації та централізації капіталу, зміни у якості та кількості робочої сили тощо. Сучасний технологічний та науковий розвиток, який є планетарним, глобальним процесом, призводить до розвитку й загострення екологічних, продовольчих, енергетичних та цілого спектра здебільшого ресурсного характеру проблем, водночас опосередковано впливаючи на їх вирішення.

Проблематиці розвитку людства присвячено багато різнопланових досліджень, зокрема із соціальної економіки. М. Делягін [32] визначає світову кризу як зміну будови суспільства, для розв'язання трьох фундаментальних проблем управління, що лежать в її основі. Перша – «інформаційний вибух» (термінологія М. Делягіна), який призвів до перевищення кількості інформації над можливостями її обробки та управління. Друга – зміна роботи з формальної на творчу через комп'ютеризацію, причому нині не існує способів управління творчими колективами в «масових масштабах». Третя – переорієнтація інтересів людини з трансформації зовнішнього простору на зміну особистого світу, як наслідок глобалізації. Результатами цього є криза знання та науки та зниження ефективності системи управління.

Існує теорія, яка доводить, що більшість кризових явищ породжено домінуванням витратного підходу до виробництва, який спричинює знищення (вичерпування) не тільки обмежених планетарних запасів сировини та енергії, а й позитивного організаційно-управлінського потенціалу основних продуктивних сил, перетворюючи їх на руйнівні [33]. Основа виробництва знищується на рівні зв'язків людини та природи, тому для подолання кризи слід змінити як форму продуктивних сил (зокрема технологій), так і спрямованість процесів виробництва, а також їх розміщення у просторі.

Серед причин сучасних кризових явищ виділяють і штучність, «відчуженість» технології від природних процесів у антропогенних порушеннях, що вносяться у природні системи. Для оцінки впливу на навколишнє природне середовище зазвичай аналізують значення показників, що характеризують ланку відносин "продукція-відходи", у динаміці. Отримані бальні оцінки характеризують ступінь прийнятності, а результатом оцінки є встановлення норм забруднення. За таких умов особливого значення набувають узагальнені показники.

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що перехід від одного етапу розвитку суспільства до наступного природно не перериває розвитку (тобто не має, як правило, нищівного характеру) і не вимагає знищення наявних продуктивних сил. Новий виток розвитку може висвітлити деякі переваги минулого, за умов максимально повного використання потенціалу соціально-економічного розвитку.

Ми вважаємо, що одним із шляхів подолання негативних екологічних явищ та розв'язання проблем невідповідності сучасного етапу розвитку продуктивних сил та нинішньої системи управління вимогам сьогодення є

екологізація. Назагал екологізація – вивчення будь-яких питань з урахуванням екологічних факторів, або екологічний підхід до розв’язання проблем. У рамках пропонованої роботи було проведено детальний аналіз сутності зазначеного терміна для чіткого розуміння об’єкта та предмета дисертаційного дослідження.

У роботах В. Кутирьова, Ф. Гиренка, Т. Роззака показано взаємозв’язок екології природи та екології духа. Зокрема В. Кутирьов стверджує, що техногенна культура має своїм продуктом не тільки «розхристану» природу, розвиток людства за техногенними стандартами є шляхом на Голгофу [34, с. 99]. Вчений вводить новий термін «тектура» – культура штучного світу, що визнає верховенство технологічного імперативу.

Один з організаторів екологічного руху в США Б. Токар запропонував новий проект будови суспільства – «біорегіоналізм», як противагу клановості, націоналізму. Біорегіон – область, яка визначається не політичними межами, а природними біологічними і геологічними особливостями [35].

Активісти екологічного руху також розробили проект нового – на противагу соціалістичному та капіталістичному – постматеріального суспільства, яке повинно народитись у надрах сучасної цивілізації. Ідеологом цієї теорії є Р. Паелке, який зазначає, що екологічний феномен змушує переглянути саму сучасну ідеологію, адже нині вона базується на економічних інтересах різних класів [36, с. 123].

Екологізація свідомості вивчається в рамках філософських і соціологічних досліджень та розглядається як пошук самоідентичності не через самозаглиблення, а на перетині, зіткненні зі світом [37, с. 42].

Екологізація природознавства передбачає зміни в гносеологічній сфері, перехід від проєктивно-конструктивної до діалогової епістемології [38, с. 87]. В умовах кризи, у тому числі й екологічної, формується нова стратегія поведінки, баланс природи та цілісний характер екосистеми пропонується розглядати як цінності, на основі яких можна будувати нормативні моделі. Баланс природи, на думку І. Чернікової [39, с. 113], повинен розглядатись не як джерело всіх цінностей, а як основа вибору, з якою всі інші цінності повинні погоджуватись.

Вважаємо, що екологізація законодавства – внесення змін і доповнень у норми та галузі права, що регулюють господарську та іншу діяльність, яка пов'язана з впливом на навколишнє середовище.

Отже, екологізація є багатовекторним процесом, який не обмежується конкретною сферою життя. Екологізація продуктивних сил вимагає екологізації свідомості, законодавства, управління тощо, що у поєднанні призведе до модифікації / зміни закономірностей розміщення продуктивних сил, уявлення щодо ефективності цього розміщення, підходів до управління на всіх щаблях.

Екологізація продуктивних сил є еволюційним кроком, а запровадження принципів екологізації в державі створює підґрунтя для подолання кризових явищ на основі використання новітніх підходів до управління та нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку, покращання іміджу держави як основи для залучення додаткових інвестицій. Доведено, що успіх багатьох політичних, економічних, соціальних і технічних програм та проєктів як національного, або регіонального, так і світового масштабу, спрямованих на запобігання руйнації природного середовища і поліпшення його якості, у багатьох

випадках буде визначатися правильним науково обґрунтованим співвідношенням цілей цих проектів із загальнолюдськими цінностями, соціально-економічними та етичними нормами різних народів [40, с. 739].

На сучасному етапі *екологізація продуктивних сил* є закономірним еволюційним процесом, активізація якого зумовлена загостренням кризових явищ у суспільстві (рис. 1.2).

Як проміжний підсумок зазначимо, що розробка, упровадження і здійснення дієвої екологічної політики держави в цілому і окремих її регіонів – вагоме сучасне завдання; назріла гостра необхідність трансформації державного управління в природоохоронній сфері з урахуванням світового досвіду і залученням як іноземних, так і внутрішніх інвестицій [11, с. 84]. Передумовами цього, на нашу думку, виступають: відносно молодий вік держави, споживацька модель розвитку, відсутність достатньої кількості маловідходних технологій, висока енерго- та матеріаломісткість промисловості, нестабільна ситуація в поставках і формуванні цін на енергоресурси, неефективне законодавство у галузі охорони природного середовища і факти його порушення, перехід держави до ринкової економіки тощо.

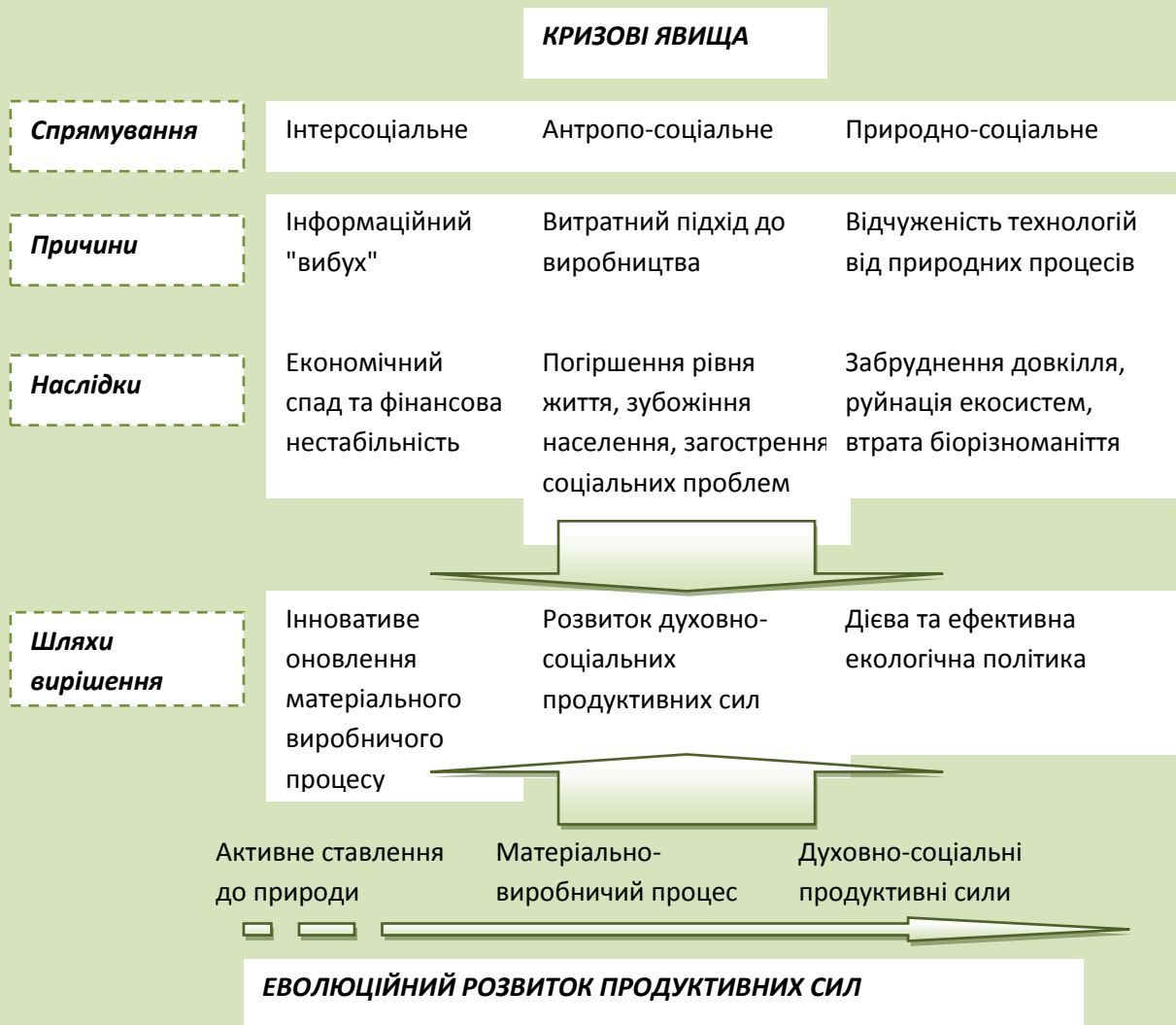

Рис. 1.2. Місце та роль екологізації у розвитку продуктивних сил

Потреба встановлення екологічно безпечної моделі ринкових відносин в Україні, з одного боку, а з іншого – необхідність формування, впровадження і вдосконалення мотиваційних механізмів реалізації моделі ефективного екологорівноваженого економічного зростання на всіх рівнях господарювання об'єктивно зумовлюють активізацію еколого-орієнтованої адаптації вітчизняних реформаційних зусиль через відповідну модернізацію процесу суспільного відтворення.

Сучасна технологія виробництва – ланка у взаємодії не тільки суспільства й природи, а й людини із суспільством та природою. Вона створює можливості суспільно використовувати природні речовини й енергію, пристосовувати для потреб людини природне оточення.

Екологізація продуктивних сил є багатогранною, місткою та різнобічною компонентою оновлення подальших реформ, зміст якої полягає у наповненні економіки інноваційними процесами, спрямованими на ефективність економічного зростання та підвищення добробуту народу в цілому.

Світоглядні, економічні, екологічні, демографічні виклики, з якими зіткнулося світове співтовариство, на думку багатьох фахівців, перетворилися на глобальні загрози [41, с. 4]. Нині все частіше йдеться не про глобальні виклики, а про світову кризу, яка зумовлена поєднанням у часі і просторі таких переломних подій та періодів розвитку, як занепад індустріальної світової цивілізації [42], зміна четвертого покоління локальних цивілізацій більш диференційованим п'ятим (всього виділяється 12 таких цивілізацій [43]), завершення другого історичного суперциклу в динаміці глобальної цивілізації [44], початок знижувальної хвилі шостого кондратьєвського циклу [45]. Сучасна криза знаходить свої конкретне вираження в низці глобальних та локальних криз – демографічній, фінансово-екологічній, продовольчій, геополітичній, енергетичній, екологічній тощо. Викладене актуалізує дослідження щодо шляхів подолання несприятливих тенденцій та пошуку нових точок росту. На рівні держави такий пошук починається на рівні політик, програм і планів розвитку. Безумовно, пріоритет наразі віддається питанням соціально-економічного характеру, однак сучасний стан світової економіки показує,

що проблеми ресурсозабезпечення, ресурсоспоживання, охорони довкілля набувають все більшої гостроти та не можуть бути відставлені на другий план.

Глобальний характер екологічних проблем зумовив міжнародний характер екологічної діяльності та співробітництва, в яких можна виділити декілька основних етапів:

Етап 1 – 60-70-ті рр. XX століття – формування системи міжнародного природоохоронного співробітництва. Характерною рисою етапу є локальний характер угод, що регулювали окремі аспекти глобальних проблем. У 50-х пройшло декілька конференцій та форумів з охорони довкілля, підписано низку угод локального типу. Одним з перших документів стала Резолюція XVII сесії Генеральної асамблеї ООН 1962 р., яка підкреслювала необхідність одночасного економічного розвитку та природоохоронної діяльності, що відбуватимуться під контролем міжнародних громадських організацій.

У 1968 р. відбулась міжурядова конференція з проблем біосфери за участю ЮНЕСКО, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародного союзу охорони довкілля, де вперше було розглянуто наукові принципи охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів. А вже з 1970 р. почала реалізовуватись довгострокова програма «Людина та біосфера» під егідою ЮНЕСКО.

Поворотним пунктом стало прийняття Стокгольмської декларації на конференції ООН з охорони довкілля 1972 р., де було проголошено, що збереження та покращання якості довкілля є важливою проблемою, що впливає на добробут народів. Також у декларації за підсумками конференції були сформульовані 26 принципів щодо проблеми

збереження довкілля, у тому числі право людини на сприятливе навколишнє середовище, суверенність прав держав на розробку власних природних ресурсів та державна відповідальність за збитки, заподіяні довкіллю тощо. План заходів складав 109 пунктів організаційних, економічних, політичних питань охорони довкілля. Стокгольмська конференція стала, по суті, першою міжнародною угодою, що враховувала проблеми транскордонного забруднення та встановлювала основних відповідальних за експорт екологічного забруднення.

За рішенням конференції, було створено ЮНЕП (Програма ООН з охорони довкілля), Фонд з охорони довкілля, а 5 червня проголошено Всесвітнім днем охорони довкілля.

Наступний кроком стало підписання Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. в Гельсінкі за участю всіх європейських країн, США, Канади. У ньому поряд з політичними прописувались й екологічні аспекти безпеки, було визначено цілі, форми, методи міжнародного екологічного співробітництва. До основних сфер співробітництва віднесено боротьбу із забрудненням атмосферного повітря, охорону морського середовища, ґрунтів, заповідників тощо.

У рамках реалізації гельсінських рішень країнами-учасниками згодом було прийнято Конвенцію про транскордонне забруднення атмосферного повітря (1979), Конвенцію про транскордонний вплив промислових аварій (1992) та ін. Найробіська декларація 1982 р. підтвердила принципи Стокгольмської конференції.

Основним досягненням цього етапу слід вважати визнання пріоритету спільного розв'язання глобальних проблем, а також створення основи для формального розв'язання екологічних конфліктів на

міжнародному рівні правовим шляхом у майбутньому. Втім, зусилля були спрямовані на подолання наслідків, а не причин погіршення екологічного стану. Більшість документів не принесла значного позитивного ефекту через значні економічні видатки.

Етап 2 – 80-90-ті рр. ХХ ст. – поява та розповсюдження стратегії сталого розвитку. Основним завданням цього етапу стала розробка глобальної стратегії, орієнтованої на усунення причин деградації природного середовища. Для підготовки такої глобальної стратегії було створено Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР), що розглядала два підходи до вирішення проблем – традиційний та альтернативний.

Традиційний зосереджувався на проблемах забруднення навколишнього середовища (зміни клімату, забруднення атмосферного повітря, радіоактивних відходів тощо); проблемах, пов'язаних з природними ресурсами (опустелення, знищення лісів, виснаження морських ресурсів тощо); проблемах людських поселень (землекористування, водопостачання, урбанізація тощо). На думку МКНСР, традиційний підхід дає значні переваги у сфері моніторингу довкілля, підвищення екологічної обізнаності населення, однак діяльність, як правило, обмежувалась розвинутими країнами.

Міжнародна комісія запропонувала використовувати альтернативний підхід, що розглядав загальні джерела екологічних проблем за напрямками:

- перспективи демографічного зростання та економічного розвитку;
- енергія, довкілля та розвиток (у тому числі проблеми озонового

шару, кислотних дощів, відновних ресурсів тощо);

- промисловість, навколишнє середовище;
- сільське господарство та розвиток;
- глобальний екологічний моніторинг.

Підсумком роботи комісії стали доповідь «Наше спільне майбутнє» та започаткування концепції сталого розвитку, на основі яких реалізовувалось міжнародне співробітництво до кінця ХХ ст., було прийнято низку договорів та угод, як-от: Віденський протокол про зниження викидів вуглеводнів та інших забруднювачів (1986), Монреальський протокол про захист озонового шару (1987), Гаагська декларація (1989). В останній підкреслювалося, що глобальні проблеми потребують створення нової організації в ООН, що мала б повноваження приймати рішення навіть за відсутності одностайності та накладати штрафи за порушення міжнародних угод.

Принципи сталого розвитку знайшли своє відображення у заключних документах Ріо 1992 р., де було завершено розробку Концепції сталого розвитку. У Ріо було підписано угоди про принципи охорони та раціонального використання лісів усіх кліматичних зон, Рамкову конвенцію зі змін клімату; Конвенцію про охорону біологічного розмаїття тощо.

На другому етапі сформовано систему міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля, спрямовану на усунення причин погіршення екологічного стану.

Етап 3 – 1995 р. – теперішній час – розповсюдження концепції сталого розвитку як обов'язкового елементу планування та програмування

на найвищому рівні та кооперування природоохоронної діяльності. На цьому етапі продовжується розвиток міжнародного співробітництва. Підписано понад 1600 багатосторонніх конвенцій та угод, більш ніж 3000 двосторонніх договорів частково або повністю стосуються охорони довкілля. Активізується робота міжнародних органів розв'язання спорів щодо впливу на довкілля, охорони навколишнього природного середовища та використання ресурсів між країнами.

Однак політичні домовленості досягаються досить швидко на декларативному рівні, в умовах, коли підписання угоди або протоколу вимагає фінансових зобов'язань, політичні спори відсувають на другий план питання збереження та відновлення довкілля (наприклад, Копенгагенська угода 2009 р.). Попре те, що, за словами Дж. Стігліца, засоби, які держави нині витрачають на подолання кризи, у декілька разів перевищують витрати, необхідні для пом'якшення наслідків антропогенної діяльності.

Отже, як бачимо, передумови формування екологічної політики нині визначаються не тільки і не стільки всередині країни, а більшою мірою ззовні. Наразі можна сказати, що передумови та вимоги до формування екологічної політики формуються у зовнішньому середовищі, а всередині країни відбувається ранжування пріоритетів, конкретизація цілей та запровадження механізмів реалізації й контролю за екологічною політикою. Причому трансформується і змістовне наповнення самої екологічної політики.

У широкому розумінні, екологічна політика - це концептуально цілісна сукупність видів і форм суспільної діяльності, спрямованої на збереження природного середовища існування людини, гармонізацію

взаємовпливів суспільства і довкілля. Формується ставлення суспільства до природи з метою її захисту й розвитку. Українські вчені, такі як Л. Гринів, Б. Данилишин, І. Синякевич, Є. Хлобистов, В. Шевчук та ін., визначають екологічну політику як свідому й організовану регулюючу діяльність, за допомогою якої та за посередництва держави і громадських чи політичних організацій регулюється ставлення суспільства до природи з метою захисту і розвитку довкілля.

Таке міждисциплінарне розуміння екологічної політики визначило широту проблем і підходів до її розробки, втілення, реалізації, оцінки ефективності тощо. Соціально-економічні аспекти формування та реалізації екологічної політики, її регіональні особливості висвітлені у працях О. Амоші, О. Балацького, Б. Буркінського, Т. Галушкіної, З. Герасимчук, М. Долішнього, А. Качинського, Я. Коваля, Л. Мельніка, Є. Мішеніна, В. Міщенко, В. Павлова, В. Сахаєва, Ю. Стадницького, В. Степанова, В. Трегобчука, Ю. Туниці, С. Харічкова, М. Хвесика, Л. Чернюк, Л. Шостак та ін. Правові та суспільно-політичні засади екологічної політики розкриті у наукових дослідженнях В. Андрейцева, С. Васюти, М. Голубця, В. Костецького, О. Лазора, В. Луцька, М. Хилька та інших вчених. Дослідженню екологічних аспектів у державному управлінні, адміністративно-правовій охороні навколишнього природного середовища присвячено праці В. Погорілка, В. Мунтяна, М. Брінчука, В. Бакуменка, В. Красилова, С. Кравченко, О. Мордвінова, Б. Розовського, Г. Філіпчука, Ю. Шемшученка. Наразі актуальними стають дослідження, спрямовані на виконання основної мети національної екологічної політики в умовах кризи. У рамках завдань дослідження ми зупинимось на підходах до формування екологічної політики на основі аналізу сучасних тенденцій, сценаріїв розвитку, специфіки країни.

Деякі вчені вважають, що ефективна екологічна політика є основою найвищого рівня добробуту населення [46, с. 10]. Погоджуємось з думкою Є. Хлобистова [47, с. 162], що економічне зростання, добробут та утвердження самостійності України у геоекономічному та геополітичному протистоянні залежать насамперед від стабільності і передбачуваності політичного курсу, економічного інноваційно орієнтованого зростання, уникнення різкого погіршення рівня життя широких верств населення та адекватності соціально-економічного зростання до реального природно-ресурсного потенціалу країни. Більшість науковців не тільки висловлюють думку щодо важливої ролі екологічної політики у формуванні сучасного економіко-соціального розвитку та добробуту країни, а й підкреслюють необхідність швидшого її приведення у відповідність до сучасних вимог, адже нині офіційна стратегія екологічної політики все ще формується переважно в рамках Постанови Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 1998 р.

Визначення місця й значення державної екологічної політики вимагає аналізу її формування та реалізації в сучасних умовах. Дослідження щодо сучасної екологічної політики повинні спиратись на чинне законодавство, зокрема Концепцію Стратегії національної політики України на період до 2020 р. та проект Стратегії, адже саме в цих рамках відбуватиметься її реалізація.

Згідно з Концепцією [48] метою екологічної політики є стабілізація і поліпшення екологічного стану території держави завдяки утвердженню національної екологічної політики як інтегрованого фактора соціально-

економічного розвитку України для забезпечення переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

Генеральні цілі сучасної екологічної політики в документі визначені так:

- захист здоров'я населення від техногенного та антропогенного навантажень;
- удосконалення системи інтегрованого екологічного управління щодо інтеграції екологічної складової до програм розвитку секторів економіки;
- розвиток екологічно збалансованого використання природних ресурсів;
- екологічна безпека, усунення зростання навантаження на навколишнє природне середовище у зв'язку з економічним зростанням;
- регіоналізація екологічної політики;
- припинення втрат ландшафтного та біотичного розмаїття, формування екомережі, розвиток заповідної справи;
- розвиток громадянського суспільства, підвищення громадської екологічної свідомості.

Розуміння екологічної політики, її завдань, механізмів та інструментів реалізації як інтегрованого в інші політики блоку вимагає спільного пошуку можливостей для вирішення кризових проблем у площині фінансово-економічної, соціальної, освітньої та інших політик на їх перетині з інтересами екологічної політики. Для цього, з урахуванням глобальності

змін та проблем, слід проаналізувати сценарії світового розвитку та їх український зріз, а потім сформулювати підходи до української екологічної політики для сьогодення. Адже для створення адекватної політики важливо розуміти, на якій стадії розвитку ми перебуваємо, які тенденції є визначальними, які перспективи, загрози та ризики існують та є найбільш імовірними.

Аналізуючи тенденції розвитку світу до 2020 року, експерти розглядають як базові основні геополітичні сценарії розвитку, що були розроблені дослідниками США:

Сценарій 1 «Давоський мир». В основі – активізація глобалізаційних процесів, в яких активна роль віддається Індії й Китаю, які, згідно з прогнозами, за темпами росту економіки випереджають Європу. Істотному збільшенню впливу цих країн не тільки в регіоні, а й в усьому світі сприяє втрата долларом своїх позицій. Згідно з цим варіантом розвитку подій центром розробки високих технологій та концентрації великих виробництв стануть ці країни.

Сценарій 2 «Рах Americana». Ґрунтується на зростанні впливовості США та її абсолютизації. Згідно з ним за глобальну безпеку відповідає Вашингтон, який практично одноосібно приймає рішення. Основний полюс конкурентів та протистояння концентрується в Індії та Китаї.

Сценарій 3 «Новий халіфат». Розвиток подій визначається створенням транснаціонального теократичного співтовариства ісламістами. Останнє призведе до спалаху терористичної війни проти неісламського світу. Головним наслідком такого сценарію розвитку є економічний спад і соціальна нестабільність.

Сценарій 4 «Спіраль страху» є похідним від третього сценарію, однак ставить під сумнів можливість консолідації мусульманських країн до 2020 року. У рамках сценарію прогнозується загострення локальних і регіональних конфліктів, до яких залучаються інші держави. Головним наслідком такого сценарію розвитку також є економічний спад і міжнаціональна нестабільність.

Саме ці сценарії, що вбачають можливості подальшого розвитку від панування Америки до диктату ісламістів є основою більшості сучасних геополітичних, економічних, соціальних та інших прогнозних досліджень в інших країнах. Українські фахівці [49; 50] вважають найбільш імовірним перший сценарій, найменш ймовірним – четвертий. У нашому дослідженні ми також виходимо з цих сценаріїв, як базових.

Водночас у рамках підготовленої під егідою програми ООН з охорони довкілля доповіді «Перспективи глобального навколишнього природного середовища» запропоновано інші чотири сценарії розвитку з урахуванням фактора зміни довкілля [51, с. 320-327]:

Сценарій 1 «Пріоритет ринку». У його основі припущення істотного позбавлення розвитку приватного сектора за активної державної підтримки з метою максимізації економічного зростання з одночасним пошуком найоптимальніших шляхів підтримки на належному рівні стану довкілля та добробуту.

Сценарій 2 «Пріоритет політики» віддає першу роль уряду, який за активної підтримки приватного та громадського секторів ініціює та проводить політику з покращання стану навколишнього природного середовища та суспільного добробуту.

Сценарій 3 «Пріоритет безпеки». Згідно з ним суспільство та приватний сектор конкурують за контроль над зусиллями з підтримки та покращання стану довкілля й добробуту. В основі цього сценарію лежить теза щодо особливої ролі багатих і сильних членів суспільства в контексті їх доступу до природних ресурсів.

Сценарій 4 «Пріоритет сталості» передбачає спільні дії суспільства та приватного сектора для покращання стану довкілля та суспільного добробуту на засадах паритетності інтересів екологічної та соціально-економічної політик і легітимності всіх дій.

Аналіз сценаріїв дозволяє зробити висновок, що найбільш вірогідними є перший і другий сценарії, а найменш вірогідним – четвертий, попри постійне декларування пріоритетів сталого розвитку суспільства.

Зіставляючи загально визнані світовим співтовариством сценарії розвитку, що викладені вище, можна зробити декілька узагальнювальних висновків

з політико-економічного погляду:

– поглиблення кризи у першій чверті XXI століття, яка за умов інноваційного прориву трансформується у поступове зростання у другій чверті [52, с. 5];

– суттєве збільшення впливу Китаю та Індії, хоча США і Європа найбільш імовірно збережуть світове лідерство;

– високі темпи економічного зростання Росії при зростанні її політичної агресії;

– продовження економічного зростання світової економіки – у 2020 році рівень зростання перевершить рівень 2000 року на 80%, а дохід

на душу населення зросте на 50%. Наслідком стане подальше розшарування населення світу за рівнем добробуту та доходів;

– прискорений розвиток технологій буде тривати. Розвиток буде все більш «міждисциплінарним» і спиратиметься на біо-, нано-, матеріальні й інформаційні технології. Розвиток технологій вимагатиме системної політики та фінансової підтримки з боку держави;

– посилення ролі держав у вирішенні внутрішніх та зовнішніх проблем, посилення тенденцій до регіоналізму;

із суспільно-екологічного погляду:

– стрімке зростання потреб в енергоносіях та мінеральних ресурсах як наслідок активного розвитку Китаю та Індії з населенням близько 2,7 млрд осіб;

– поглиблення демографічної кризи у Європейському Союзі, Росії, Україні тощо та, як наслідок, старіння населення і зменшення робочої сили;

– інтенсифікація досліджень щодо пошуку альтернативних джерел енергії, нових ресурсощадних технологій тощо;

– основним фактором, що гальмуватиме поступ, буде створення інфраструктурної бази для розвитку технологій;

– посилення обізнаності та стурбованості громадськості екологічними проблемами, посилення впливу неурядових громадських організацій.

На основі узагальнень основних сценаріїв геополітичного розвитку було запропоновано сценарії розвитку для України [53, с. 54], місце яких у загальносвітових перспективах розвитку показано на рис. 1.3.

Сценарій 1 «Консервативний». Покращання сучасної ситуації без кардинальних змін. Його мета – збереження наявного потенціалу,

концентрування на власному шляху розвитку. Реалізація цього сценарію не потребує значних затрат та змін у системі управління. Втім, його наслідками може стати зростання відставання від країн Європи, самоізоляція на ринку праці та освіти, залежність від закордонних технологій та збереження сировинної орієнтації економіки.

Сценарій 2 «Наслідувальний». Орієнтація на вже опановані на Заході моделі розвитку. Основною метою такого сценарію є прискорена інтеграція до світової спільноти та подолання відставання від розвинених країн, зокрема завдяки наявності та розвитку пріоритетних науково-технологічних напрямів. Перевагою цього сценарію є наявність готових рецептів та технологій, а також фінансове забезпечення через міжнародні проекти на зразок рамкових програм ЄС. Основною загрозою цього шляху розвитку є залежність, у тому числі й технологічна, від інших країн.

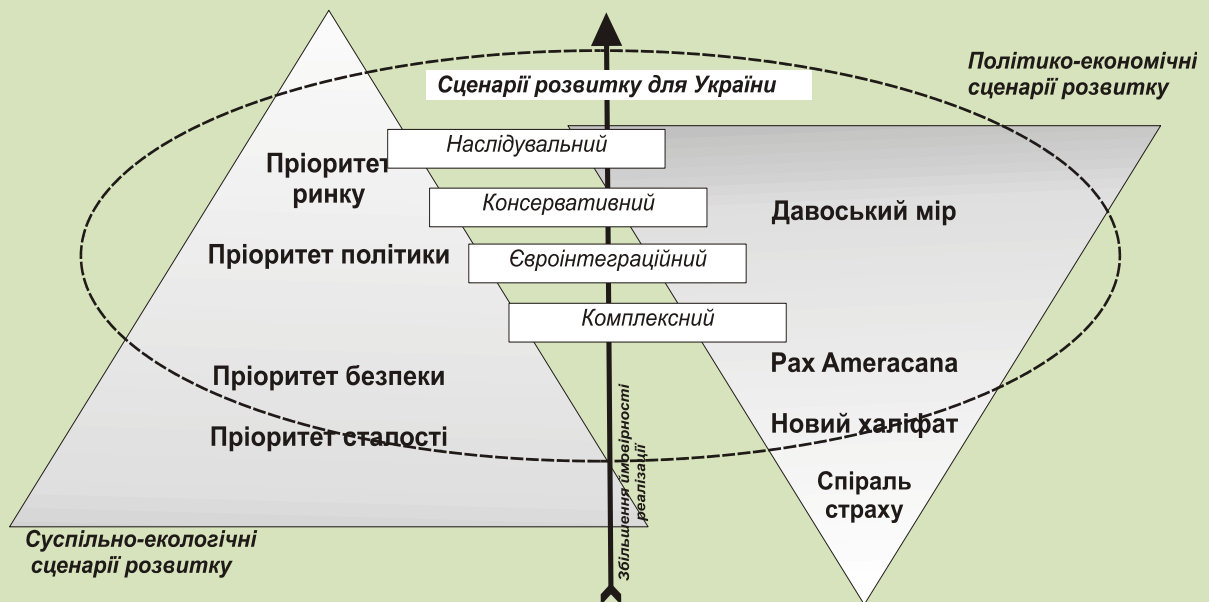

Рис. 1.3. Місце сценаріїв розвитку України у загальносвітових

сценаріях розвитку [54, с. 247]

Сценарій 3 «Євроінтеграційний». Розвиток за пріоритетами модернізації. Вхід до асоційованих, а в перспективі повним членом до європейських економічних структур і структур безпеки. Перехід України на шлях європейського розвитку. Пріоритетами такого сценарію є визначення свого місця у світовому розподілі ринків, збереження світового рівня у пріоритетних напрямках та вироблення державницької ідеї, гуманізація суспільства. Метою за умов реалізації цього сценарію є входження на світовий ринок завдяки розвитку спеціалізації наукових досліджень, прориву за вибраними напрямками, за якими збережено рівень досліджень і є перспективи.

Сценарій 4 «Комплексний». Комплексна багатовимірна програма трансформації, яка передбачає послідовне адміністративне стимулювання реформ за одночасної перебудови і скорочення бюрократичних і бюджетних структур, формування внутрішнього консенсусу та консолідацію суспільства навколо системи загальноприйнятих інтересів і пріоритетів, таких як виживання, добробут, соціальна справедливість, розвиток. Стійке економічне зростання за умов ощадливого використання та відновлення природних ресурсів.

Сценарій 5 «Прорив». Такий варіант розвитку базується на рішучому, послідовному та всебічному реформуванні всіх сфер життя, від економічної до екологічної. Такий варіант розвитку подій ґрунтується на сильній вертикалі влади та безумовній підтримці суспільства, адже, по суті, є ломкою стереотипів господарювання та ведення бізнесу, структурною перебудовою на основі інноваційного оновлення у всіх сферах

(виробничій, освітній, господарчій тощо). Він дозволить досягти економічного добробуту, соціальної стабільності та зниження антропогенного навантаження у короткі терміни.

Для України найбільш вірогідними є перший або другий сценарії, адже вони не потребують кардинальних змін. Сценарій 4 є найменш імовірним на даному етапі, а сценарій 5 – найбільш бажаним. Саме на ці сценарії спирається подальше дослідження щодо формування пріоритетів сучасної української екологічної політики.

Усі розроблені та розглянуті сценарії є певним припущенням на основі детального аналізу світових тенденцій політичного, економічного, соціального розвитку. Втім, вони дають уяву про місце України на перетині світових інтересів та прагнень. Можна стверджувати, що подальший розвиток держави відбуватиметься під всезростаючим впливом природно-ресурсних обмежень, екологічно та інноваційно-орієнтованої конкуренції, необхідності виконувати зобов'язання за підписаними та ратифікованими протоколами, конвенціями, угодами, а також в умовах появи нових економічних механізмів вирішення екологічних проблем на кшталт гнучких механізмів Кіотського протоколу. Усе це повинно знайти відображення у пріоритетах, механізмах та інструментах екологічної політики. Слід враховувати, що кризові явища, які нині притаманні майже всім сферам життя та бізнесу, вимагають нових підходів до їх вирішення на технологічному, інфраструктурному та інституційному рівнях. Україна стоїть на порозі створення нової Стратегії екологічної політики, й вона має скористатись нагодою не змінювати вже існуючі документи, а створити якісно новий документ, що стане основою для виходу з кризи в багатьох сферах народного господарства.

Серед основних стратегічних засад формування національної екологічної політики [55, с. 133] слід виділити:

- визначення цілей, завдань, шляхів розвитку суспільства, задоволення його екологічних потреб;
- організацію діяльності суспільства щодо виконання прийнятих цілей і програм;
- розподіл матеріальних і екокультурних цінностей;
- узгодження різноманітних інтересів держави й соціальних спільнот;
- розробку стандартів і законів поведження у суспільстві;
- забезпечення внутрішньої й зовнішньої безпеки й стабільності екополітичного ладу;
- формування екологічної свідомості;
- контроль за дотриманням законів, припинення дій, що порушують загальноприйняті екологічні норми.

Підкреслимо, що нова екологічна політика повинна одразу впроваджуватись як інтегрована частина секторальних політик та політики соціально-економічного розвитку. Перехід до сталого розвитку, який щороку проголошується імперативом для розвитку держави та світу на різних рівнях, так і залишається світоглядною утопією, яка тим не менше багато в чому змінила уявлення щодо до організації та цілей економічної діяльності. Екологічна політика може стати кроком до втілення постулатів, проголошених у «Порядку денному на XXI століття», не через пряме силове насадження екологічних цілей в українському суспільстві, що потерпає від економічних та соціальних труднощів, а через глибоку інтеграцію в інші політики, програми та плани. Екологічна політика, як мистецтво управління, повинна шукати механізми та інструменти для реалізації проголошених цілей і завдань в інших політиках, у соціально-економічних,

демографічних, науково-освітніх та інших стратегіях розвитку держави. Коли вона стане їх невід'ємною частиною, то це буде найбільшим досягненням на шляху до збереження й відновлення навколишнього природного середовища та сталого розвитку.

Тоді можна виділити основні фактори успішності реалізації екологічної політики та індикатори, що їх характеризують [56, с. 282-284]:

політичний – оцінка стану фінансової стабільності, прозорість системи оподаткування, стабільність, зрозумілість та дієвість нормативно-правової бази, пріоритет підготовки кадрів;

економічний – макроекономічні показники торгівлі природними копалинами та іншими природними ресурсами, квот на викиди парникових газів, зовнішніх інвестицій, зайнятості, рентних надходжень;

підприємницькі – рівень інноваційності та екологізованості підприємницької діяльності, підтримки нових екологічно орієнтованих прикладних досліджень, кластерні утворення на основі ощадливого використання природно-ресурсного потенціалу;

інфраструктурні – визначаються ступенем задоволення потреб у ресурсах, технологіях, науковому супроводі, трудових ресурсах тощо.

Зазначимо, що проблема вибору пріоритетів екологічної політики повинна відповідати вимогам інноваційного спрямування подальшого розвитку, ресурсним та технологічним обмеженням, передбачає кардинальне покращання організаційної роботи на всіх рівнях державного управління і народного господарства. Підкреслимо, що без послідовного виконання розробленої Стратегії екологічної політики до 2020 р. та прийнятих постанов, планів і програм не можна досягти успіху.

Наріжними каменями нової екологічної політики повинні стати:

перехід від кількісного економічного зростання до якісних параметрів соціально-економічного та екологічного розвитку;

розвиток продуктивних сил не за рахунок сировинних і валютно-монетарних факторів, а на засадах постіндустріального розвитку та випуску продукції з високою доданою вартістю;

перехід від сировинної ренти до розширеного відтворювання інноваційної ренти [57, с. 18];

перехід від росту до зростання.

Нині вирішального значення набуває світоглядне бачення протидії глобальним загрозам, пріоритетним стає забезпечення глобальної безпеки [41, с. 13]. Нова екологічна політика повинна будуватись на засадах сталого розвитку та інтеграції до соціально-економічної та секторальних політик.

1.2. Сутність та особливості формування стратегічного потенціалу екологічної безпеки

Потенціал охоплює наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, що можуть бути використані для досягнення, здійснення визначеної мети. З позицій економічної науки, потенціал – наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети. У літературі і практиці використовується термін «стратегічний потенціал», який є сукупністю наявних ресурсів та

можливостей для розробки й реалізації стратегії, у нашому випадку – стратегії екологічної безпеки.

У контексті нашого дослідження, *потенціал екологічної безпеки* – це наявні ресурси та засоби, що можуть бути використані для захисту індивіда, суспільства, держави та територій від наслідків антропогенного впливу, стихійних лих тощо.

Серед загальних принципів формування стратегічного потенціалу екологічної безпеки (СПЕБ) ми виділяємо:

- пріоритетність забезпечення екологічної безпеки, тобто максимально можливе врахування екологічних імперативів у здійсненні будь-якої діяльності;
- превентивність заходів щодо забезпечення екологічної безпеки, спрямування зусиль на запобігання виникненню екодеструктивних чинників у функціонуванні регіону, а не лише ліквідацію наслідків;
- захищеність суб'єктів і об'єктів безпеки, орієнтацію на створення та підтримку захисних функцій системи «довкілля-населення-економіка»,
- просторову та часову необмеженість, тривалість заходів щодо забезпечення екологічної безпеки;
- цілісність, сприйняття системи екологічної безпеки як цілісної, єдиної, стан якої залежить від стану кожної підсистеми;
- ієрархічність, тобто СПЕБ є складовою стратегічного потенціалу країни, а той своєю чергою є складовою стратегічного потенціалу регіону, планети.

Екологічна безпека, за твердженням [58, с. 445-450 та 59, с.119-125], є однією з характеристик стану суспільно-територіальних утворень (регіонів, областей, великих та середніх міст України) й суттєво впливає на результати господарювання. Останнє створює залежно від конкретного рівня безпеки певні переваги в регіонах з вищим рівнем безпеки перед регіонами з меншим. Сталий характер таких переваг, який має характер «доходу блага» і значною мірою не є наслідком виробничих та соціальних зусиль населення відповідного регіону, робить подібну перевагу близькою до ренти або рентного доходу, правильніше – квазіренти.

На думку науковців Ради по вивченню продуктивних сил України [60, с.49], екологічна безпека, по-перше, є невід'ємною складовою національної безпеки держави, що відображається в офіційних документах та підтверджується логікою розвитку держави й суспільства; по-друге, як складова національної безпеки, повинна досягатись завдяки виваженій та ефективній державній політиці всіх рівнів; по-третє, в основу реалізації політики екологічної безпеки покладена фундаментальна цінність суспільства – національний екологічний інтерес постійного довгострокового характеру, і строк його актуалізації не може бути обмежений навіть існуванням держави, оскільки він має територіальну, а не політичну прив'язку. Реалізація національного екологічного інтересу спирається на поєднання природних ресурсів усіх видів (табл. 1.4), інтересів регіону, міста, об'єкта з інтересами держави та виконанням державою конституційних зобов'язань і міжнародних угод.

Таблиця 1.4

Класифікація природних ресурсів

Класифікаційна ознака	Види природних ресурсів
1	2
Природна (генетична) класифікація - класифікація природних ресурсів за природними групами	Мінеральні Водні Земельні Рослинні (у т. ч. лісові) Тваринного світу Кліматичні Ресурси енергії природних процесів (сонячне випромінювання, внутрішнє тепло землі, енергія вітру тощо)

Продовження таблиці 1.4

1	2	
Екологічна класифікація, що базується на ознаках вичерпності та відносності	Умовно невичерпні (сонячна енергія, енергія води, повітря) Вичерпні невідновні (мінеральні ресурси) Вичерпні відновні (флора, фауна, водні ресурси)	
З погляду можливостей їх господарського використання	За технічними можливостями експлуатації	Реальні Потенційні
	За економічною доцільністю	Замінні (паливно-енергетичні ресурси)

	заміни	Незамінні (прісні води, атмосферне повітря)
	За напрямками і видами господарського використання	Енергетичні Неенергетичні Ресурси сільськогосподарського виробництва Агрокліматичні Ґрунтово-земельні Рослинні біологічні ресурси Водні ресурси Ресурси невиробничої сфери (рекреаційні ресурси, ресурси ПЗФ, лікарська сировина природного походження)
Згідно з характером торгівлі природною сировиною		Ресурси, що мають стратегічне значення, торгівля якими повинна бути обмежена Ресурси, що мають широке експортне значення і забезпечують основний приплив валютних надходжень Ресурси внутрішнього ринку, що мають широке розповсюдження
Згідно з цільовими орієнтирами		Ресурси одноцільового використання Ресурси багатоцільового використання (взаємопов'язаного використання [водні ресурси], взаємовиключного використання [земельні ресурси])

Джерело: [61, с. 27-29]

По-четверте, екологічна безпека, як складова державної політики всіх рівнів, має здатність до саморозвитку, методологію вивчення, певні умови реалізації. Такі умови – правове забезпечення формування і впровадження політики екологічної безпеки та стратегічне планування. По-п'яте, стратегічне планування політики екологічної безпеки спирається на принципи: політичних пріоритетів екологічної діяльності, збалансування та взаємного доповнення національних та регіональних пріоритетів, науково-технічного обґрунтування, громадського контролю, що визначають його ефективність у цій сфері та перспективність екологічної політики держави в цілому. По-шосте, діяльність щодо забезпечення екологічної безпеки як складової державної політики та об'єкта стратегічного планування є важелем сприяння демократизації суспільства та інтеграції держави до європейських структур. Ми погоджуємося з думкою Є. Хлобистова [62, с. 45] щодо бачення структури СПЕБ як динамічного утворення, що передбачає тісні взаємозв'язки між рівнями і факторами формування і реалізації, спирається на систему державного управління та є залежною від соціального чи політичного сприйняття екологічної безпеки.

Розглядаючи СПЕБ, доцільно виділити такі аспекти:

1) *функціонування у просторі-часі* буття конкретного соціуму особливої, штучної за походженням і бажаної для людини властивості, – безпеки-блага та намагання соціуму мати це благо на відповідному рівні;

2) *комплексність* – передбачає існування для соціуму цілої палітри різновидів благ-безпек (природно-техногенної, демографічної, воєнної тощо), які кореспондують одна з одною і пов'язані між собою через спільні ресурси соціуму, що підтримують кожен конкретний вид безпеки;

3) *тривалість* – спроможність соціуму протягом необхідного тривалого проміжку часу підтримувати доцільний рівень безпеки відповідного виду. Для цього використовуються всі ресурси – як ті, що первісно вживались для підтримки саме зазначеного виду безпеки, так і ті, що можуть надходити для підтримки інших видів безпеки у зв'язку із зміною загальної структури пріоритетів;

4) *структурна стійкість* – композиція аспектів комплексності й тривалості. Система залишається життєздатною на необхідному рівні безпеки, якщо вона має ресурси, які можуть використовуватись в її регулятивному механізмі для зниження дії на безпеку дестабілізуючих факторів;

5) *квантифікованість* – існування показників у відповідному кількісному вимірюванні як певного індексу. Вимірювання може проходити на основі експертного оцінювання або на основі первинної кількісної інформації;

6) *адресність* – спроможність пов'язуватися з певним конкретним, фіксованим і обмеженим станом речей у відповідному просторі-часі буття соціуму. Можна відрізнити пряму адресність – адекватне відображення індексом безпеки стану речей, і зворотну адресність – можливість зміною індексу безпеки впливати на характеристики стану речей;

7) *керованість безпеки* – принципова здатність соціуму впливати на безпеку, виходячи з певних міркувань щодо доцільних значень її індексів. Розрізняють горизонтальну складову – взаємозумовленість різних за змістом індексів безпеки, і вертикальну складову – залежність кожного індексу безпеки від конкретних адресних характеристик його стану;

8) *змістовність* – прив'язка до певного простору-часу буття соціуму і необхідність підтримки належного стану цієї системи;

9) *дуальність* – існування певного негативного відображення – ризику, який взаємодіє з безпекою на засадах особливого контекстуального й адресного взаємодоповнення.

Екологічна безпека, згідно з дослідженнями фахівців Сумського університету [63, с. 504-505], передбачає підтримку природно-ресурсного потенціалу країни в такому стані, який дозволив би забезпечити виконання природним середовищем трьох груп функцій: соціальних (забезпечення здоров'я людини і його соціального розвитку), екологічних (підтримка сталого розвитку екосистем), економічних (передбачають, що темпи використання відновних природних ресурсів не повинні перевищувати темпів їх природного відновлення, а темпи використання невідновних – відповідати темпам їх заміщення відновними).

Еколого-економічна безпека – такий стан економіки та її базового природно-ресурсного потенціалу, за яких сполучаються характеристики економічної та екологічної безпеки.

Визначають три основні варіанти управління СПЕБ (на основі [64, с. 16]):

активний – коли соціально-економічна продуктивність технологічної або геоекономічної системи не зменшується (зберігаються виробничі потужності підприємств, агротехнічне та рекреаційне навантаження на природу тощо. Розвиток ймовірних кризових явищ тут блокується запобіжними заходами, які підвищують вихідну стійкість систем);

пасивний – коли зниження ризику кризових чи катастрофічних явищ у технологічній або геоекологічній системі відбувається за рахунок зменшення їхньої соціально-економічної продуктивності (закриття, конверсія або зменшення виробничої потужності підприємств, обмеження ресурсно-виробничого навантаження на природу тощо);

активно-пасивний – коли зниження ризику в технологічній чи геоекологічній системі досягається сукупністю одночасних запобіжно-блокувальних дій та зменшення соціально-економічної продуктивності цих систем.

Також виділяється четвертий, *інноваційний*, варіант управління безпекою, за якого ризик зменшується завдяки запровадженню більш досконалих технологій та проектно-конструкторських рішень, для технологічної чи геоекологічної системи можна звести до активного варіанта управління з тією відмінністю, що сучасні запобіжні (дослідницькі) витрати стосуються майбутнього стану системи.

На основі систематизації наукових підходів до дефініції екологічної безпеки, науковці Луцького університету [65, с.15-17] виділили такі визначальні характеристики екологічної безпеки на сучасному етапі суспільного розвитку:

1. *Пріоритетність* забезпечення екологічної безпеки (відповідно до законодавства України [66, с. 6], забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів визначено одним із пріоритетів національних інтересів).

2. *Захищеність* суб'єктів та об'єктів безпеки.

3. *Рівноважність* (екологічна безпека стосується системи, що ґрунтується на принципах саморегуляції, цілісності, а тому повинна забезпечувати збереження цих властивостей).

4. *Перманентність* (екологічна безпека є гарантом життєздатності людини, вона повинна бути постійною. В умовах постійної потреби в екологічних благах та постійного виникнення потенційних і реальних дестабілізуючих екологічну рівновагу чинників необхідними є постійні дії, спрямовані на їх вчасне виявлення та локалізацію).

5. *Нелімітованість* (впливає з внутрішньої природи екологічної безпеки, потреба в якій є в будь-який час та в будь-якому місті, що говорить про її просторову та часову необмеженість. Як зазначають фахівці [67, с. 13], маючи поточний екологічний стан, ми платимо за борги попередніх поколінь, господарюючи сьогодні, - створюємо борги наступним поколінням, і нашим завданням є зробити їх якомога меншими).

6. *Динамічність* (екологічна безпека - категорія, кількісні параметри якої в різні періоди часу можуть істотно відрізнятись, але бути прийнятними на певному проміжку часу).

7. *Превентивність* (передбачає спрямування зусиль на запобігання виникненню екодеструктивних тенденцій у функціонуванні та розвитку регіону).

На думку багатьох українських вчених, таких як З. Герасимчук [68, с. 125], Н. Андреєва [69, с. 377], В. Андрейцев [70, с. 138], Т. Галушкіна [71, с. 63-73], М. Долішній [72, с. 9], В. Кравців [73, с. 22], О. Заржицький [74, с. 55], С. Дорогунцов [75, с. 11], В. Трегобчук, В. Волошин [76, с. 9], Є. Хлобистов, С. Волошин та ін. [77, с. 33-47], пріоритетним щодо забезпечення екологічної безпеки нашої держави є регіональний рівень, а це відповідно потребує регіоналізації екологічного управління. Об'єктивні передумови цього відображено в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Передумови регіоналізації екологічного управління

Передумови		
Геополітичні	Економіко-екологічні	Адміністративно-правові
Унікальний та специфічний набір природно-ресурсних умов	Рівень антропогенного навантаження на довкілля	Епіцентр екологічних проблем є на місцях
Історичний територіальний поділ праці	Господарська структура та типи господарської діяльності за регіонами	Цілі галузевого розвитку вступають у протиріччя з екологічними імперативами
Рівень диференціації природно-ресурсного потенціалу	Диспропорційність регіонального розвитку	Відповідальність за виникнення екологічних проблем у регіоні
	Контрастність за рівнем економічного розвитку	Дії щодо подолання НС повинні бути прерогативою

	Нерівномірність за рівнем техногенного освоєння	регіональних органів влади, що сприятиме комплексності їх вирішення
--	---	---

Джерело: складено автором на основі [68; 72; 76]

На думку Б. Данилишина [78, с. 63-64], у сучасній економіці сумнівними є деякі положення: 1) економічна діяльність – закрита й ізольована система, в якій обмінні цінності чи вартості циркулюють між галузями сільського господарства і домашніх господарств. Нове сприйняття – це система, спрямована на врахування зовнішніх витрат; 2) необхідність і абсолютна корисність економічного зростання. Нове розуміння – кількісне збільшення не може відбуватись нескінченно, тому пріоритетним стає якісний розвиток; 3) економічне зростання само собою забезпечить пом'якшення проблеми бідності. Нове розуміння – переваги зростання розподіляються нерівномірно, багаті завжди одержують більше; 4) технології і їхнє відновлення розв'яжуть проблеми економіки і екології. Нове розуміння – технологічний опортунізм часто призводить до протилежного ефекту у довгостроковому періоді; 5) вільний ринок вирішить проблеми задоволення потреб. Нове розуміння – ринок має обмеження; 6) глобалізація економіки є позитивним явищем. Нове розуміння – вона також є джерелом ризиків та небезпек; 7) планетою можна керувати. Нове розуміння – людству не вистачає знань і досвіду, а також морально-етичного імперативу в управлінні.

У роботі [11, с. 84] стверджується, що розробка, упровадження і здійснення дієвої екологічної політики держави в цілому і окремих її регіонів – вагоме сучасне завдання; назріла гостра необхідність трансформацій державного управління в природоохоронній сфері з урахуванням світового досвіду і залученням як іноземних, так і внутрішніх

інвестицій. Передумовами цього виступають: відносно молодий вік держави, споживацька модель розвитку, відсутність достатньої кількості маловідходних технологій, висока енерго- та матеріаломісткість промисловості, нестабільна ситуація в поставках і формуванні цін на енергоресурси, неефективне законодавство в галузі охорони природного середовища і факти його порушення, перехід держави до ринкової економіки тощо.

Екологічна політика передбачає систему заходів, спрямованих на регулювання взаємодії суспільства і природи з метою збереження навколишнього природного середовища.

Екологічна політика [79, с. 421] є системою екологічних концепцій, принципів, підходів і напрямів діяльності, документально оформленою і офіційно задекларованою, яка визначає взаєностосунки суспільства, держави з навколишнім природним середовищем.

Визначення екологічної політики проводиться на двох рівнях:

глобальному – проведення міжнародно-правових, політичних і зовнішньоекономічних акцій з урахуванням екологічних обмежень у соціально-економічному розвитку, збереження запасів у світі природних ресурсів та їх розподілу між країнами;

державному – соціально-економічна політика, зокрема міжнародна, побудована на розумінні переваг і недоліків, пов'язаних з екологічним станом територій та акваторій (включаючи повітряний простір) країни з урахуванням перспективи розвитку господарства і зміни кількості населення держави і природних ресурсів, що є в її межах.

Розуміння та розбудова стратегічного потенціалу важливі, адже стимулюють стурбованість ситуацією, що склалося, та пошук шляхів її поліпшення, підвищення рівня екологічної безпеки. Аналіз факторів формування стратегічного потенціалу уможлиблює розуміння сильних сторін та вузьких місць системи в цілому або окремих її частин та дозволяє вдосконалювати її відповідно до технологічного та економічного розвитку суспільства.

У загальному вигляді взаємозв'язок компонентів у рамках підвищення СПЕБ показано на рис. 1.4.

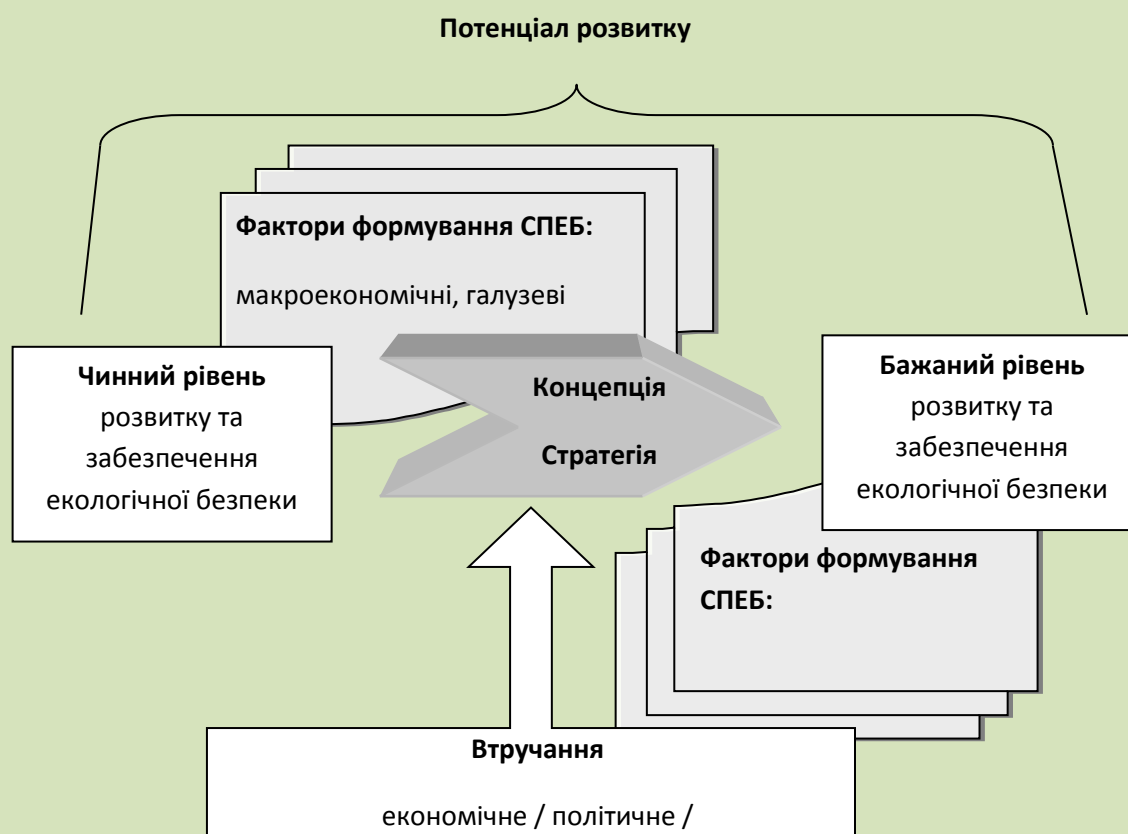

Рис. 1.4. Взаємозв'язок компонентів формування потенціалу екологічної безпеки

Ми згодні з висновками [80, с. 5-10] щодо шляхів формування основ СПЕБ. Одним із шляхів є перехід на принципи культурологічного типу розвитку, який об'єктивно забезпечує соціально-економічній системі сталий економічний розвиток. Такий підхід базується на засадах спонтанності, самоцінності всіх економічних агентів, їх багатовимірності, синергетичній взаємодії та прогресивності. При цьому відтворювальний тип розвитку змінюється інноваційним, процесуальним, об'єктивно виправданим з урахуванням загальноцивілізаційних тенденцій. Усі суб'єкти економіки формують умови та здійснюють діяльність таким чином, що момент постійної мінливості та якісного оновлення всіх елементів суспільства стає способом природного руху соціальної системи.

Стабілізація й розвиток стратегічного потенціалу, на думку Б. Данилишина [81, с. 13], будуть тим вагоміші, чим повніше використовуватимуться природні продуктивні сили. Причому йдеться не лише про використання природних умов і ресурсів як основи та бази матеріального виробництва, тобто забезпечення у такій спосіб вихідних умов продуктивної праці, а й своєчасне відновлення, розвиток і забезпечення природної продуктивної сили. Основними напрямками структурної перебудови повинні стати максимально економічно ефективне та заощадливе природокористування, скорочення обсягів забруднення навколишнього середовища, забезпечення здатності до самовідтворення природних умов та екосистем. Важливим є зростання природної продуктивної сили завдяки виведенню більш продуктивних сортів рослин, видів тварин, їхніх основних якостей тощо.

Підвищується важливість реалізації регіональної економічної політики, в основі якої мають бути економічна оцінка місцевих умов і

ресурсів, ефективне їх використання, виробництво конкурентоспроможних товарів. При цьому повинні бути науково обґрунтовані форми територіальної організації продуктивних сил у вигляді різноманітних видів територіальних комплексів як просторових центрів економічного і соціального розвитку територій. Питання просторової організації продуктивних сил, що визначають форми ринкової доцільності та конкурентоспроможності, як межі національного та глобального економічного простору, є важливими напрямками досліджень еволюції всіх форм продуктивних сил на найближчу і подальшу перспективу.

Потреба встановлення екологічно безпечної моделі ринкових відносин в Україні, з одного боку, а з іншого – необхідність формування, впровадження і вдосконалення мотиваційних механізмів реалізації моделі ефективного екологорівноваженого економічного зростання на всіх рівнях господарювання об'єктивно зумовлюють активізацію екологоорієнтованої адаптації вітчизняних реформаційних зусиль через відповідну модернізацію процесу суспільного відтворення. За визначенням [82, с. 7], модернізація економіки є багатогранною, місткою та різнобічною компонентою оновлення подальших реформ, зміст якої полягає у наповненні економіки інноваційними процесами, спрямованими на ефективність економічного зростання та підвищення добробуту народу в цілому.

На основі узагальнення результатів проведених досліджень та на підставі [83; 84] виділимо три основні типи СПЕБ:

теоретичний – такий, що здатний забезпечити збереження та відтворення навколишнього природного середовища на всій території, забезпечити захист індивіда, суспільства, держави від наслідків

антропогенного впливу на довкілля, забруднення навколишнього середовища, стихійних лих на необмежений час, з розгалуженою та гнучкою системою попередження надзвичайних ситуацій, швидким реагуванням та ліквідацією наслідків;

інституційно можливий – такий, що можливий за умов удосконалення інституційного середовища екологічної безпеки, тобто визначеного впорядкованого набору інститутів, що створюють матриці економічного поведіння, які визначають обмеження для суб'єктів господарювання в контексті збереження та відновлення навколишнього середовища. Зменшення рівня забруднення довкілля, зниження ризику виникнення надзвичайних ситуацій, що формується в рамках сучасної системи координації господарської діяльності;

економічно доцільний – такий потенціал, що може бути реалізований за умов економічної ефективності досягнення мети (забезпечення екологічної безпеки держави), тобто на основі порівняння нормативно встановлених витрат на здійснення відповідних сукупних запобіжних заходів, витрат на відновлення навколишнього природного середовища, модернізацію та екологізацію виробництва тощо та реальних або прогнозних збитків отриманих внаслідок надзвичайних ситуацій, спричинених дією уражувальних чинників відповідної загрози, зростання цін на ресурси, погіршення здоров'я населення тощо.

Потенціал екологічної безпеки за змістом може поділятися на природний, інформаційний, соціокультурний, виробничий, інтелектуальний (табл. 1.6).

Узагальнюючи характеристики стратегічного потенціалу екологічної безпеки, можна виділити наріжні камені його будови [85, с. 9]:

розробка стратегії або концепції на основі стратегічного планування (як методології побудови) для досягнення мети – забезпечення екологічної безпеки, за умов найкращого та найощадливішого використання ресурсів;

стратегічне мислення (як основа процесу), що будується на постійному пошуку та взаємоузгодженні двох питань – чого ми намагаємось досягти, що ми повинні зробити для цього;

створення вартості або ренти, тобто трансформація людського, економічного, природного потенціалу у вартість або ренту. У випадку СПЕБ це може бути вартість попереджувальних заходів, оцінка незаподіяної шкоди або невтрата ресурсів тощо;

інформаційний або знаннєвий потік (Knowledge Flows) – використання знань, умінь, освіти та просвіти для створення конкурентних переваг.

Як проміжний підсумок сформулюємо основні напрями формування СПЕБ:

- раціональне й комплексне використання природних ресурсів, у тому числі водних, земельних, мінерально-сировинних, біологічних. Реалізовується на основі визначення екологічно припустимих меж використання природних ресурсів, для чого необхідно забезпечити випереджальний інноваційний розвиток та розв'язання проблем забезпечення екологічної безпеки і сталого природокористування, розробку, впровадження й використання технологій нового покоління, у тому числі природоохоронної технології, удосконалення механізмів планування й керування якістю навколишнього середовища й природокористуванням;

Таблиця 1.6

Відповідність виду потенціалу екологічної безпеки факторам

Види СПЕБ	Характеристика	Фактори
1	2	3
Природний	Сукупність наявних природних умов і ресурсів, що впливають на господарську діяльність, асиміляційний потенціал навколишнього середовища	Природно-кліматичні умови Природно-ресурсний потенціал Асиміляційний потенціал Геополітичне положення
Інформаційний	Ступінь поінформованості населення з питань екологічної безпеки, правил поведінки у надзвичайних ситуаціях, необхідності збереження навколишнього середовища	Ступінь інформаційної свободи Кількість телерадіопередач та друкованих видань та блоків новин специфічної спрямованості Нормативи проведення навчань та інформаційних зібрань
Соціокультурний	Культурні традиції взаємовідносин з навколишнім середовищем, включення особистості у нього, ментальне ставлення до довкілля, традиції	Менталітет ставлення до природи та навколишнього середовища Культурні традиції господарювання та

	виховання, досвід просвітницької діяльності	споживання (консерватори, новатори та ін.) Готовність сприйняття специфічної інформації Традиції просвітницької діяльності
--	---	--

Продовження таблиці 1.6

1	2	3
Виробничий	Наявні та потенційні можливості модернізації виробництва, впровадження більш чистих технологій, наявні фактори виробництва, забезпеченість його певними видами ресурсів	Стан основних фондів Структура економіки (сировинна, високотехнологічна тощо) Досвід впровадження нових технологій Конкурентоспроможність
Інтелектуальний	Інтегроване вираження здатності спільноти до розумової діяльності охоплює елементи, що характеризують рівень розвитку інтелекту, та елементи, які характеризують результати інтелектуальної діяльності	Кваліфікація кадрів Можливості підвищення кваліфікації Рівень освіти (реальний, а не номінальний) Наявність фундаментальних досліджень і практичних розробок

- зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища на всій території. Реалізується через співпрацю та координацію роботи міністерств і відомств, вдосконалення моніторингу як за станом довкілля, так і за виконанням запланованих заходів у рамках програм, планів, стратегій, підсилення функції контролю в державі;

- запровадження комплексних заходів з локалізації небезпек, відновлення й оздоровлення екологічної ситуації. Реалізується через екологічне районування території, формування політики підтримки населення, що проживає у районах наростаючої деградації природного середовища, у зонах екологічного ризику. Розробка програми стабілізації й відновлення регуляторних функцій природи на локальному й регіональному рівнях в рамках Планів дій до екологічної політики України або в рамках стратегії сталого розвитку України;

- забезпечення населення якісною питною водою, продуктами харчування тощо. Передбачається реалізація та повномасштабне фінансування програм, що вже прийняті;

- впровадження екологічно чистих технологій. Реалізується через розробку та затвердження відповідної нормативно-правової документації, зокрема Концепції розвитку більш чистих виробництв, проведення заходів з модернізації та оновлення основних фондів, запровадження нових ресурсощадних технологій тощо;

- інноваційний технологічний розвиток, що передбачає активне фінансування фундаментальної та прикладної науки для збільшення частки високотехнологічної продукції у національному виробництві, розробки та запровадження нових ресурсощадних або «екологічно неагресивних» технологій, екологізації підприємництва;

- удосконалення економічного та інституційного механізмів регулювання взаємодії державних і місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, територіальних громад з питань ресурсозбереження, використання природно-ресурсного потенціалу країни, запобігання збиткам навколишньому природному середовищу та їх відшкодування;

- створення експериментальних територій сталого розвитку для випробування механізмів та інструментів, а також нагального точкового покращання ситуації;

- вдосконалення системи моніторингу і прогнозування, приєднання до європейської інформаційної мережі екологічної інформації;

- удосконалення нормативно-правового та організаційного забезпечення реалізації положень конвенцій та угод щодо транскордонного забруднення. Реалізується через процедури оцінки проектів, відповідальні органи, уніфікація для таких випадків норм української та європейської екологічної експертизи;

- вдосконалення системи попередження надзвичайних ситуацій та оцінка їх ефективності, що передбачає розробку та прийняття методики такої оцінки, а також методичну розробку показників оцінювання соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій. Проведення вказаних розрахунків допоможе оцінити наслідки, ефективність заходів з попередження, вдосконалити існуючу систему та знайти вузькі місця;

- розвиток і вдосконалення системи екологічної освіти і виховання. Реалізується через впровадження нових курсів у рамках шкільної програми та програм вищих навчальних закладів, проведення аналізу щодо ефективності та сутнісного наповнення аналогічних програм, що вже використовуються;

- поглиблення міжнародного співробітництва, виконання зобов'язань, що взяла на себе Україна в рамках міжнародних угод, конвенцій, договорів.

1.3 . Формування регіональної політики екологічної безпеки у забезпеченні соціально-економічного зростання

Правові аспекти запровадження стратегічного потенціалу реалізуються, зокрема, через організаційний та управлінський механізми формування регіональної політики у сфері екологічної безпеки. Метою такої діяльності відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», є реалізація екологічного законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища (ст. 16) [86].

Пошук ефективних державних і ринкових регуляторів у галузі раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища, їх оптимального поєднання почався в 60-70-х роках ХХ століття, коли різко загострилися екологічні проблеми. Через це країни з ринковою економікою почали створювати централізовані адміністративні системи управління охороною навколишнього середовища. Акцент зосереджувався на законодавчому обмеженні шкідливих впливів на навколишнє середовище, державному нормуванні

раціонального природокористування, контролі та санкціях за порушення природоохоронного законодавства [87, с. 33].

Як вважає Л. Грановська, екологічна політика, система екологічного управління є фундаментальними складовими сталого розвитку. Екологічне управління, як і екологічна політика, – складові частини загальної системи управління (державою, галуззю, регіоном, підприємством) і мають відповідні ієрархічні структури, для яких базовою структурою є державна екологічна політика і державне екологічне управління на основі національного екологічного законодавства [87, с. 305].

Необхідність державного регулювання і управління зумовлена, з одного боку, вже існуючою складною екологічною ситуацією, покращання якої є сьогодні невідкладним завданням, а з іншого - регіональний характер прояву наслідків впливу на стан навколишнього природного середовища за будь-яких соціально-економічних і політичних умов вимагатиме погодження зусиль адміністративних органів управління окремих галузей і підприємств, які розташовані в зоні підвищеної екологічної небезпеки.

Реформування систем управління екологічною безпекою повинно виходити з поступової переорієнтації з галузевого управління на використання функцій державного регулювання на всіх рівнях, використання економічних важелів управління.

Уточнимо, що органи загального державного управління – це уповноважені законодавчими актами органи державної виконавчої влади, на які покладено, поряд із загальними, повноваження у сфері соціально-культурного розвитку щодо забезпечення екологічної безпеки,

ефективного використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища [88, с.145].

Тоді можна визначити органи управління, через які реалізуються організаційно-управлінські дії:

- Президент України;
- Верховна Рада;
- Рада національної безпеки і оборони;
- Кабінет Міністрів України;
- органи надвідомчого управління і контролю в галузі екології:
 - ✓ Міністерство екології та природних ресурсів;
 - ✓ Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи;
 - ✓ Міністерство охорони здоров'я України;
- місцеві державні адміністрації,
- органи виконавчої влади сільських, селищних та міських рад, яким делеговані окремі повноваження органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Центральне місце у системі правового забезпечення екологічної безпеки відведено Президенту, який виступає від імені держави, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації, з наступним затвердженням цих

рішень Верховною Радою України, та здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Статтею 92 Конституції України передбачено регулювання питань екологічної безпеки, запровадження правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації лише на законодавчому рівні. До повноважень вищого законодавчого органу України – Верховної Ради України - належить законодавче регулювання вищенаведених відносин, а також затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України його Указу про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації (ст. 85, п. 31).

На підставі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року Верховна Рада України визначає повноваження рад, порядок організації і діяльності органів управління у цій сфері, встановлює статус громадян, потерпілих внаслідок дії надзвичайних екологічних ситуацій, затверджує державні екологічні програми, що містять і розділи про екологічну безпеку, та вирішує інші питання у цій сфері (ст. 13) [86].

Правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України визначені Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 р. № 183 [89]. Серед її функцій закон передбачає, зокрема, координацію та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної, у тому числі екологічної, безпеки в мирний час, за військового або надзвичайного стану, у разі виникнення кризових ситуацій та внесення Президентом України пропозицій щодо реалізації заходів внутрішньої і зовнішньої політики у цій сфері.

Відповідно до визначених функцій закон наділяє Раду національної безпеки і оборони України низкою повноважень у сфері забезпечення національної, в тому числі екологічної, безпеки. Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України, а в разі дострокового припинення його повноважень відповідно до вимог Конституції України виконання цих обов'язків на період до обрання і вступу на посаду нового Президента України покладаються на Прем'єр-міністра України. Персональний склад Ради національної безпеки формує Президент України. Основною організаційною формою діяльності Ради національної безпеки і оборони є її засідання, на яких приймаються рішення з відповідних питань не менш як двома третинами голосів її складу.

Кабінету Міністрів належить важлива роль у державному управлінні суспільними справами, у виконанні настанов законодавчої влади і забезпеченні дотримання встановлених законів. Кабінет Міністрів - це найвищий орган виконавчої влади в державі.

Повноваження уряду передбачають: забезпечення державного суверенітету й економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах соціального захисту, освіти, науки, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування. Кабінет Міністрів розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України, здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики. До повноважень уряду входить забезпечення розробки державних, міждержавних екологічних програм,

координація діяльності міністерств, інших установ та організацій України в питаннях охорони навколишнього природного середовища, встановлення порядку утворення і використання позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища, встановлення порядку розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, визначення плати та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища.

До повноважень Кабінету Міністрів належить розміщення відходів, організація територій та об'єктів природно-заповідного фонду; прийняття рішень про зупинення або припинення діяльності підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування, у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Згідно зі ст. 119 Конституції України органи місцевої державної виконавчої влади – місцеві державні адміністрації - на відповідній території забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади.

Основні положення Конституції знайшли свій подальший розвиток у Законі України «Про місцеві державні адміністрації». Здійснення державного контролю на відповідних територіях покладено на місцеві державні адміністрації, у тому числі за використанням та охороною земель, лісів, надр, води, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та інших природних ресурсів.

Згідно з основними галузевими повноваженнями місцеві державні адміністрації забезпечують ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів, погоджують питання розміщення на своїй території нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форм власності, здійснюють фінансування заходів, пов'язаних з охороною довкілля.

До повноважень місцевих державних адміністрацій належить розробка та виконання програм щодо раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, які перебувають у державній власності, здійснення заходів щодо приватизації земель та їх вилучення для державних потреб, розробки й забезпечення виконання місцевих екологічних програм тощо.

До органів спеціального державного управління – спеціально уповноважених органів центральної виконавчої влади, що реалізують функції управління в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, - насамперед належить Міністерство екології та природних ресурсів України.

На міністерство покладено здійснення комплексного управління природокористування, затвердження лімітів та видачу дозволів на спеціальне використання певних природних ресурсів, державний контроль за використанням та охороною природних об'єктів, координацію діяльності міністерств і відомств, що використовують природні ресурси, організацію екологічного моніторингу, адміністративне провадження з розгляду справ про екологічні правопорушення та інші важливі функції.

Держкомгідромет України забезпечує спостереження за станом забрудненості природного середовища, проводить спостереження за

транскордонним забрудненням повітря, здійснює радіаційний моніторинг у районах розташування АЕС України, складає карти радіаційного забруднення територій, попереджає про небезпечні та стихійні гідрометеорологічні явища, забруднення атмосферного повітря.

До органів спеціального ресурсного управління належить Державний комітет України із земельних ресурсів. Головні завдання – координація проведення земельної реформи, створення умов для рівноправного розвитку всіх форм власності на землю, проведення моніторингу земель.

Державний комітет України з водного господарства здійснює контролюючі функції в галузі управління і контролю використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів. Основними завданнями Державного комітету України з геології та використання надр є: затвердження нормативних документів із питань проведення робіт з геологічного вивчення надр; державна реєстрація всіх геологорозвідувальних робіт в Україні; створення державного інформаційного геологічного фонду; встановлення переліку корисних копалин державного та місцевого значення; видача ліцензій на пошук корисних копалин.

Держнаглядохоронпраці бере участь у розробці програм видобутку корисних копалин, надає гірничі відводи на всі види користування надрами, здійснює державний нагляд за розробкою родовищ корисних копалин тощо.

Міністерство лісового господарства України виконує функції управління, користування у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів: організації ведення лісового господарства, включаючи

питання охорони, захисту, раціонального використання лісових ресурсів та відтворення лісів.

Державний комітет рибного господарства формує та реалізує концепцію розвитку рибного господарства та збереження рибних запасів, видає дозволи на промислове добування рибних запасів.

До органів спеціального функціонального та галузевого управління у сфері екологічної безпеки належать Міністерство з надзвичайних ситуацій; Державтоінспекція; Держстандарт.

Органи місцевого самоврядування є спеціально уповноваженими представницькими інституціями регіонального та місцевого рівнів. Компетенція місцевого самоврядування в галузі екологічної безпеки визначається Законом України «Про місцеве самоврядування» від 12 червня 1997 року [90, с. 234]. Цей закон відповідно до Конституції України визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Суто до компетенції сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу; прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні тощо.

Основні складові державного управління природокористуванням, їх функції та рівень підпорядкування подано у табл. 1.7.

Необхідно відзначити, що проведений аналіз основних державних органів влади щодо їх повноважень у сфері організаційно-управлінських засад забезпечення стратегічного потенціалу екологічної безпеки регіонального розвитку доводить, що всі вони є галузевими контролюючими органами. Винятком є місцеві державні адміністрації (обласні та районні), які є територіальними органами. Фактично еволюція організаційно-управлінської системи в Україні відповідає історії еволюції таких систем у розвинутих європейських країнах та Сполучених Штатах Америки.

У сучасній системі формування організаційно-управлінського механізму екологічної безпеки використовуються важелі жорсткого і м'якого регулювання. До жорстких важелів належать адміністративно-контрольні інструменти екологічного управління, серед яких визначають [91, с. 199]:

Таблиця 1.7

Державне управління природокористуванням

Органи державного управління	Функції
------------------------------	---------

1	2
<p>Верховна Рада України</p> <p>Кабінет Міністрів України</p>	<p>1. Територіальний принцип</p> <p>Функції національного рівня управління:</p> <p>розроблення методологічного, нормативно-методичного та правового забезпечення, політики регулювання ядерної безпеки;</p> <p>проведення державної екологічної експертизи; формування економічного механізму природокористування;</p> <p>ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності;</p> <p>державна політика щодо зон надзвичайних екологічних ситуацій;</p> <p>встановлення нормативів якісного стану природних ресурсів; реалізація міжнародних угод; екологічна освіта та екологічне виховання та ін.</p>
<p>Верховна Рада і Уряд Автономної Республіки Крим</p>	<p>Функції регіонального рівня управління:</p> <p>регулювання використання природних ресурсів місцевого значення; визначення нормативів забруднення природного середовища (встановлення нормативів ГДВ, ГДС та розміщення відходів);</p> <p>впровадження економічного механізму природокористування;</p> <p>проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля;</p> <p>розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;</p> <p>інформування населення та зацікавлених підприємств, установ і організацій з екологічних питань</p>

Місцеві ради і їх виконавчі органи	<p>Функції місцевого рівня: проведення локального та об'єктного моніторингу;</p> <p>здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;</p> <p>організація розробки місцевих екологічних програм та проектів</p>
------------------------------------	---

Продовження таблиці 1.7

1	2
2. Відомчий принцип	
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	<p>Призначене здійснювати комплексне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення природних ресурсів, забезпечувати належне функціонування державної гідрометеорологічної служби, а також координувати діяльність центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій у цій галузі (Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України затверджено Указом Президента України від 10 лютого 2004 р.)</p>
Міністерство охорони здоров'я України	<p>Відповідає за забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення в країні;</p> <p><i>Державна санітарно-епідеміологічна служба, діє у складі МОЗ і йому підпорядковується.</i></p>
Міністерство України з питань	<p>Це міністерство є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань захисту населення і</p>

надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи	територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, рятувальної справи, пожежної безпеки, з питань захисту населення і територій від наслідків Чорнобильської катастрофи, у тому числі з питань соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, перетворення об'єкта „Укриття” в екологічно безпечну систему, реабілітації забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи територій.
Державні комітети	Державний комітет України із земельних ресурсів Державний комітет України з водного господарства Державний комітет лісового господарства України
Урядові органи державного управління із спеціальними повноваженнями	Державна екологічна інспекція Державна інспекція з контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів Державна служба заповідної справи Державна гідрометеорологічна служба Державний департамент рибного господарства

Джерело: [92]

- екологічне і природно-ресурсне законодавство та екологічні вимоги в загальному законодавстві;

- екологічний моніторинг;

- екологічні стандарти та нормативи;

- ліцензування господарської діяльності;

- екологічну сертифікацію (маркування);

- ОВНПС та екологічну експертизу проектів;
- екологічні ресурсні та цільові програми;
- екологічний аудит.

У нашому дослідженні ми виходимо з помилковості тези щодо ефективності адміністративно-контрольних важелів та їх автоматичної дії після прийняття. Вважаємо, що для впровадження будь-яких управлінських заходів (закони, стандарти або платежі) потрібні зусилля і ресурси, у тому числі для подолання спротиву тих осіб, які не зацікавлені у їх введенні. Усі адміністративні механізми мають бути оцінені з урахуванням того, що вони покладаються на місцеві органи контролю та управління.

Сильною стороною застосування адміністративно-контрольних інструментів є те, що за умов реалізації вони є досить простими засобами досягнення необхідного рівня якості навколишнього природного середовища, що мають пряму дію. Такі інструменти є зручними для контролю з боку органів екологічного управління. Слабкими сторонами таких методів є недостатня дієвість з погляду стимулювання інновацій: природокористувачі обмежуються встановленими, що уповільнює (іноді унеможлиблює) швидку реакцію на зміну ситуації [91, с. 206].

Досвід практичної діяльності у сфері екологічної безпеки свідчить, що механізм її правового забезпечення передбачає такі види державно-правових заходів, як організаційні, нормативно-регулятивні, розпорядчовиконавчі та забезпечувальні, причому кожен з них є також поліструктурним і складається з кількох складових.

Організаційні заходи – це комплекс дій, спрямованих на виявлення екологічно небезпечних об'єктів і видів діяльності, природних зон і

територій, що характеризуються погіршенням екологічної ситуації, з метою запобігання їх шкідливого впливу на здоров'я людини і навколишнє природне середовище. До них належать: державна реєстрація паспортизації екологічно небезпечних підприємств і сертифікація екологічно небезпечної продукції; моделювання і прогнозування змін стану навколишнього природного середовища; інформування населення та органів державної влади про стан навколишнього природного середовища. Так, наказом Міністерства України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів» від 18.12.2000 р. було затверджено відповідне Положення, яке визначає загальні засади паспортизації потенційно небезпечних об'єктів для створення загальнодержавного реєстру потенційно небезпечних об'єктів техногенного і природного характеру як складової Єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру.

Нормативно-регулятивні заходи в механізмі правового забезпечення являють собою діяльність уповноважених державних органів із створення системи нормативно-правових актів, спрямованих на досягнення екологічної безпеки через визначення принципів державної політики у галузі екологічної безпеки, визначення пріоритету життя та здоров'я людини, встановлення нормативно-технічних показників і регламентацію діяльності екологічно небезпечних об'єктів. До них належать: розробка стандартів у галузі екологічної безпеки; зонування екологічно небезпечних територій; розробка обґрунтування нормативів екологічної безпеки, нормування лімітування екологічно небезпечної діяльності; впровадження нормативно-економічних засобів забезпечення екологічної безпеки.

Спільним рішенням Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Національної академії наук України «Про стан та подальший розвиток співпраці між Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Національною академією наук України» від 21.04.2000р. були затверджені Пріоритетні напрями наукової діяльності та Перелік наукових організацій - координаторів напрямів наукових досліджень відповідного Міністерства України. Розпорядчо-виконавчі заходи - це цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених органів з приводу реалізації організаційних, управлінських, контрольних-наглядових функцій з метою забезпечення безпечного функціонування виробничих, наукових, інших структур й об'єктів у галузі екології, погодження екологічних правопорушень і досягнення екологічної безпеки. Наприклад, наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України «Про затвердження Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць» від 8 вересня 1999 р., який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 листопада 1999 р., затверджено Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць, яке розроблено з метою встановлення загальних вимог здійснення екологічного контролю для: транспортних засобів, у тому числі автомобілів, літаків, суден, військових кораблів, паромів та інших плавучих засобів; вантажів, що містять промислову сировину, відходи виробництва, хімічні сполуки, токсичні хімічні, радіоактивні та інші небезпечні для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовини;

засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, добрив; усіх видів диких тварин, водних живих ресурсів і рослин, зоологічних, ботанічних, мінералогічних колекцій, мисливських трофеїв.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. затверджено Положення про карантинний ветеринарно-міліцейський пост, який забезпечує проведення спеціальних заходів карантинного режиму, зокрема щодо повної або часткової заборони: перевезення або перегону тварин через карантинну зону, ввезення в цю зону, вивезення (виведення) з неї тварин; вивезення з карантинної зони продукції тваринного і рослинного походження та інших вантажів, у тому числі кормів, усіма видами транспортних засобів, її винесення та пересилання посылками тощо.

Забезпечувальні заходи – це сукупність дій, спрямованих на попередження і припинення екологічно небезпечної діяльності та екологічних правопорушень. До них належать: припинення екологічно небезпечної діяльності за систематичне порушення нормативів екологічної безпеки, встановлення відповідальності (дисциплінарної, адміністративної, кримінальної) за забруднення навколишнього природного середовища і порушення вимог і норм екологічної безпеки, майнової відповідальності за заподіяння шкоди здоров'ю і майну громадян та здійснення їх органами судочинства.

Наказом Міністерства аграрної політики України від 6 вересня 2000р. затверджено Методичні вказівки про порядок притягнення до адміністративної відповідальності порушників законодавства у сфері захисту рослин, які роз'яснюють порядок притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб підприємств, установ, організацій

незалежно від форм власності та громадян у разі порушення ними законодавства України у сфері захисту рослин. Згідно з п. 1 ст. 1 Міжнародної конвенції щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою, від 29 листопада 1969 р., затвердженої постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р., сторони за цією Конвенцією можуть вживати у відкритому морі таких заходів, що можуть стати необхідними для запобігання, зменшення або усунення серйозної і реально загрозованої їй узбережжю або пов'язаної з її інтересами небезпеки забруднення чи загрози забруднення моря нафтою внаслідок морської аварії або дій, пов'язаних з такою аварією, що, як можна передбачати, потягнуть за собою шкідливі наслідки у великих розмірах. Основна мета Конвенції – запобігання забрудненню узбережжя прибережних держав нафтою внаслідок морських аварій, що сталися у відкритому морі, тобто на значній відстані від узбережжя і за межами дії юрисдикції прибережної держави. Цей фактор має важливе значення, оскільки захисні дії прибережної держави (включаючи можливість спалення або затоплення аварійного судна) мають відповідати небезпеці, що загрожує узбережжю [93].

Адміністративні заходи передбачають вжиття санкцій на різних рівнях державної влади, окремих підприємств, а також санкцій, звернених безпосередньо до людини, що вступає в конфлікт у питаннях збереження й охорони навколишнього природного середовища і природокористування. Це система нагляду за виконанням державних стандартів з використання природних ресурсів, щодо викидів, стоків, відходів, з використання організаційних, економічних і фінансових важелів управління екологічною безпекою.

За класифікацію, запропоновану Б. Данилишиним, технологічні заходи поділяються на активні і пасивні. До пасивних належать заходи, використання яких не пов'язане з безпосереднім впливом на джерело шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. Вони мають захисний характер. На сучасному рівні розвитку технології застосування пасивних методів є основним засобом боротьби за збереження навколишнього природного середовища.

Сутність активних методів полягає в удосконаленні існуючих і розробці нових технологічних процесів, устаткування і оснащення з метою максимального зниження маси, обсягу, матеріального рівня чи енергетичних забруднень. Активним методам, як найбільш прогресивним, останнім часом приділяється все більше уваги. Однак розробка і впровадження цих методів у багатьох випадках пов'язані зі змінами існуючих технологій виробництва [78, с.159].

Активні методи запобігання порушенню параметрів екологічної безпеки доцільно здійснювати за такими напрямками [94]:

- мінімізація відходів виробництва;
- заміна токсичних відходів нетоксичними;
- заміна неутилізаційних відходів утилізаційними;
- створення безвідходних технологій.

Заходи для запобігання чи зменшення негативного впливу виробництва на навколишнє середовище необхідно передбачати вже при розробці чи впровадженні нових технологій, устаткування, матеріалів.

Методи прямого регулювання мають безпосередній вплив на об'єкт: підприємства в обов'язковому порядку повинні встановлювати очисні споруди, виконувати вимоги технологічних стандартів якості повітря. За допомогою таких методів практично жодній країні не вдалося досягти наміченої мети з поліпшення якості навколишнього середовища. Крім того, виявилися низька ефективність таких важелів та їхній негативний вплив на економічне зростання національної економіки [95, с. 343].

Головними напрямками регіональної екологічної політики є активний і пасивний. Активний напрям застосовується, коли ринкових сил недостатньо для подолання диспропорцій у розвитку регіонів внаслідок інвестування в освіту, економіку, інфраструктуру. Другий напрям – пасивний - полягає у поліпшенні регіонального розвитку завдяки впровадженню заходів, які сприяють більш ефективній роботі ринкових механізмів. Більшість країн застосовує поєднання активної і пасивної політики [96, с. 84].

Останнім часом регіони почали набувати власної ідентичності не лише як адміністративно-територіальні одиниці, а також як активні партнери на загальнодержавному та міжнародному рівнях, що сприяє формуванню нового підходу до питань регіонального розвитку, який характеризується:

- трудовими ресурсами, їх якістю, уміннями, мобільністю, організаційними і технологічними змінами;
- інституційною базою – здатністю організаційних структур управління оволодіти сучасною системою управління, з урахуванням постійних змін;

– рівнем соціального розвитку, який охоплює культуру, інноваційну поведінку, підприємницький дух тощо.

Такий підхід до регіональної політики сприяє посиленню відповідальності місцевих органів влади за майбутнє регіонів, пошуку нових інструментів стимулювання регіонального розвитку, об'єднанню зусиль місцевого бізнесу, громадськості, органів самоврядування і держави для подолання наслідків негативної економічної, соціальної та екологічної ситуації в регіоні [87, с. 308].

Соціально-економічний розвиток регіонів є динамічним і вимагає постійного вдосконалення організаційних форм управління, потребує раціоналізації їх структур. Організаційні структури повинні вдосконалюватися на основі наукових методичних підходів, які передбачають урахування закономірностей, загальних принципів і методів їх проектування.

Сьогодні важливого значення набуває програмно-цільовий підхід, який являє собою методичне обґрунтування технології прийняття і виконання управлінських рішень. Цільовий принцип враховує систему цілей, які треба реалізовувати для досягнення економічного розвитку регіону, а програмний принцип передбачає поетапну реалізацію цілей переходу на шлях сталого розвитку [87, с. 308].

Особливе значення в організаційному принципі управління економікою набувають і адміністративні методи в поєднанні з адміністративними важелями. Використання економічних методів управління повинно забезпечити однакові умови для функціонування підприємств різних форм господарювання в межах чинного законодавства. Крім того, територіальні органи управління повинні мати право припиняти

діяльність підприємств, що розташовані на їх території. У разі порушення ними вимог чинного законодавства (негативного впливу виробництва на навколишнє природне середовище; забруднення земельних, водних, атмосферних і рекреаційних ресурсів; порушення санітарних норм під час виробництва або реалізації продуктів та послуг; під час виробництва продукції, небезпечної для здоров'я людей, тощо).

За результатами досліджень сучасних науковців можна виділити чотири стадії еволюції екологічних потреб [87, с. 196; 97, с.125; 98, с. 54; 99, с. 174]:

- розвиток засобів захисту навколишнього середовища від його забруднення для компенсації екологічної недосконалості існуючих технологій і виробничих процесів;
- екологічне вдосконалення виробничих процесів і технологій без зміни структури продукції;
- заміна екологічно небезпечних продуктів, товарів та послуг на екологічно надійні і більш ефективні. На зміну існуючим технологіям повинні прийти нові ресурсощадні, екологічно надійні технології, які менш негативно впливають на навколишнє природне середовище.

Головні інструменти екологічної політики формують зовнішнє середовище функціонування підприємств. Інструменти значною мірою визначають характер ставлення підприємств до охорони навколишнього природного середовища, ресурсозбереження, екологічної безпеки процесів виробництва і споживання.

Наявність зовнішніх екологічних ефектів зумовлює утворення ринкових провалів. Коригування ринкових провалів завдяки інтерналізації зовнішніх екологічних ефектів можливе декількома методами.

Метод Р. Коуза обґрунтовує можливість нейтралізації ринкових провалів [100] в екологічній сфері без прямого втручання держави на основі прямих ринкових переговорів завдяки усуненню такої причини, як невизначеність майнових прав на ресурси природного середовища та екологічні блага. Особливо великі переваги такий метод має у країнах з перехідною економікою, з урахуванням незавершеності перетворення майнових прав на природні ресурси.

Модель А. Пігу з оподаткування забруднювачів з урахуванням її наступних модифікацій дозволила сформувати системне уявлення про інструменти екологічної політики. Разом з класичними податкам, що є різновидом продуктових опосередкованих податків [101], застосовуються емісійні податки. В окремих країнах – Росії, Україні - вони існують у формі емісійних платежів, екологічних стандартів тощо.

У межах економіко-правового підходу здійснюється інтерналізація зовнішніх ефектів через право екологічної відповідальності, що реалізується через страхування екологічних ризиків. Ці моделі утворюють теоретичну основу формування системи страхової відповідальності підприємств за так зване аварійне забруднення навколишнього природного середовища [91, с. 189].

Крім того, напрацьовані спеціальні методи, зокрема інтерналізації екологічних екстерналій у взаємовідносинах різних поколінь у межах сталого розвитку та методи вирішення глобальних екологічних проблем.

До принципів, затверджених на II Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо) та Всесвітньому саміті зі сталого розвитку (Ріо+10) належать такі принципи, як «забруднювач сплачує»; непогіршення стану навколишнього природного середовища;

блокування забруднення і контроль у місцях його виникнення; застосування найкращої з доступних технологій; уникнення необов'язкових форм забруднення.

Втім, з початку сімдесятих років минулого століття багато дечого змінилося, наприклад, новий стиль управлінських рішень є більш відкритим. Зміни рухаються від прийняття законодавчо-нормативної бази, стандартів якості центральною владою без врахування інтересів виробників та місцевої влади до надання більшої автономії місцевій владі та приватним компаніям. Акценти зміщуються від нормативів до програм і цілей.

На сьогодні найсучаснішим підходом до управління екологічною безпекою є узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів на всіх рівнях – від міжнародного до місцевого, розвиваються нові підходи до об'єднання цілей та інтересів, у тому числі на муніципальному рівні.

Фактично, сьогодні система екологічної безпеки здебільшого є галузевим управлінським елементом державної влади (рис. 1.5), який за рахунок адміністративних та економічних важелів впливає на підприємства - імпактори – джерела негативного забруднення. Світові тенденції розвитку організаційно-управлінського механізму свідчать про те, що майбутнє за більш гнучкими та відкритими системами. Насамперед до системи управління в контексті розвитку стратегічного потенціалу забезпечення екологічної безпеки регіону має бути включений безпосередньо об'єкт – реципієнт негативного впливу.

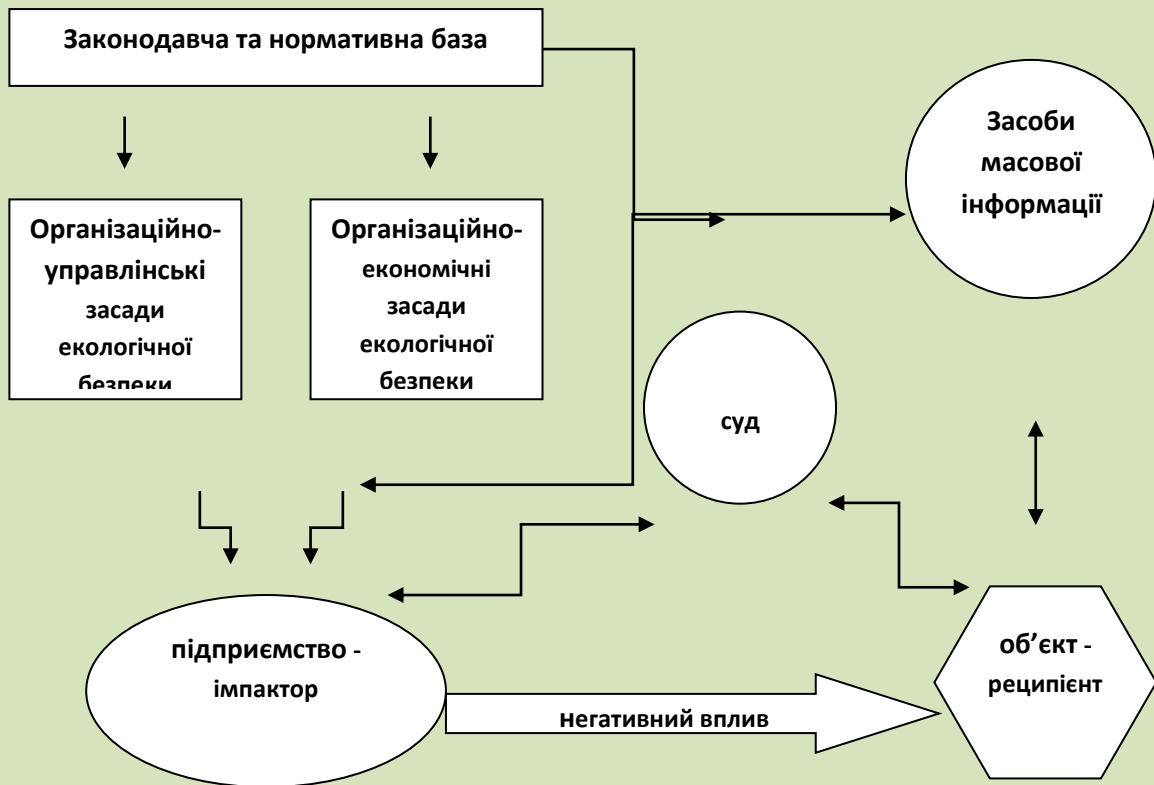

Рис. 1.5. Напрямок розвитку стратегічного потенціалу екологічної безпеки регіону

Механізми повинні бути двосторонні, тому що вони є більш ефективними. Через засоби масової інформації та звернення до суду об'єкт негативного впливу – людина, місцева громада, туристичний готель, сільськогосподарське підприємство - має змогу не тільки відстояти свої власні права щодо відшкодування збитків за заподіяну шкоду, а й активно вплинути на формування вираженої системи стратегічного потенціалу екологічної безпеки регіону.

На сьогодні існує світова тенденція ствердження міжгалузевого підходу в екологічній політиці та узгодження економічних, екологічних і соціальних завдань з іншого боку.

За існуючих умов приймаючи рішення щодо вдосконалення механізму природокористування пріоритет необхідно надавати таким заходам, реалізація яких не вимагає значних фінансових затрат, але дозволяє одержати відносно швидкий еколого-економічний ефект.

Одним із найважливіших напрямків реформування у сфері організаційно-управлінських заходів екологічної безпеки повинно стати створення сучасної інформаційної системи удосконалення, збору, збереження та обробки інформації. Загальновизнано, що одним із найслабших елементів у чинній системі управління є система моніторингу стану навколишнього природного середовища. Існує досить багато проблем із збором, збереженням і обробкою навіть наявної інформації.

Принциповим, на наш погляд, є питання про обмін інформацією між суміжними організаціями. Інформація про стан навколишнього природного середовища й основних джерел забруднення повинна зберігатися в єдиній інформаційній системі Міністерства охорони навколишнього природного середовища та Державного комітету природних ресурсів України в електронному вигляді. У системі повинен існувати єдиний стандарт збереження інформації і система вільного обміну інформацією між підрозділами. У рамках інформаційної системи можливе створення єдиного банку даних про заявки на одержання коштів з регіональних екологічних фондів. Доцільне створення єдиної інформаційної системи про сучасні природоохоронні технології [78, с. 185].

Організаційно-управлінський механізм є невід'ємною складовою розвитку стратегічного потенціалу екологічної безпеки, що ґрунтується на законодавчих та нормативних засадах. Він передбачає, передусім, адміністративні «жорсткі» важелі управління екологічною безпекою. Ефективність таких методів була значною на початку діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки. З розвитком цих процесів переваги надаються більш «м'яким» важелям управління, пов'язаним з економічним стимулюванням екологічно безпечної діяльності.

Принциповим моментом використання організаційно-управлінського механізму є врахування обох сторін процесів негативного екологічного впливу – як імпактора, так і реципієнта, тим більше, що дуже часто негативні наслідки отримують громадяни, сільськогосподарські або рекреаційні підприємства. Тоді для ліквідації негативних наслідків часто доводиться залучати засоби масової інформації та судові установи.

Сучасні тенденції розвитку системи управління у сфері екологічної безпеки передбачають перехід на регіональний і локальний рівень управління та спрямовані на певну кооперацію між підприємствами і системний міжгалузевий підхід.

Важливою складовою формування ефективних організаційно-управлінських засад екологічної безпеки є створення єдиної інформаційно-аналітичної системи збору, систематизації і аналізу даних, що стосуються системи природокористування та екологічної безпеки в Україні, на базі відповідного центрального органу виконавчої влади та його регіональних представництв.

Висновки до розділу 1

У розділі доведено, що весь комплекс сучасних проблем є антропо-орієнтованим внаслідок сприйняття цивілізаційного розвитку і можливості розв'язання цілої низки проблем для можливості подальшого комфортного існування перш за все людини, а не збереження живої та неживої природи для абстрактних цілей. Зазначено, що така спрямованість досліджень зумовлює нерозривність соціальної, екологічної і економічної складових. Обґрунтовано тезу, що економічна складова є домінуючою для розвитку та збереження соціальної інфраструктури та навколишнього природного середовища. Також економічна складова об'єднує та певним чином зумовлює соціальні та природні (пов'язані з навколишнім природним середовищем) процеси суспільного розвитку, створює простір для їх взаємодії, зокрема у політичній, програмній, інституціональній площинах тощо.

Доведено, що відбувається процес формування продуктивних сил на основі інтелектуального капіталу та інноваційної діяльності, коли людський фактор виступає як загальний інтелект, а праця - як загальна наукова праця. На цьому етапі розвитку продуктивних сил виникають і стають основними принципово нові знаряддя праці: комплексна автоматизація виробничих процесів, масове використання новітніх менеджерських технологій, розвинута система інформації, екологічно чисті засоби та технології виробництва тощо.

Еволюція сприйняття у науковій думці та практиці продуктивних сил виводить на перший план екологічну складову їх розвитку та функціонування. Наведене доводить, що екологізація розвитку

продуктивних сил є закономірним еволюційним процесом. З іншого боку, поштовхом до екологізації стають сучасні кризові явища.

Обґрунтовано, що екологізація продуктивних сил є еволюційним кроком, а запровадження принципів екологізації в державі створює підґрунтя для подолання кризових явищ на основі використання новітніх підходів до управління та нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку, покращання іміджу держави як основи для залучення додаткових інвестицій.

Встановлено, що потреба впровадження екологічно безпечної моделі ринкових відносин в Україні та необхідність формування, впровадження і вдосконалення мотиваційних механізмів реалізації моделі ефективного екологорівноваженого економічного зростання на всіх рівнях господарювання об'єктивно зумовлюють активізацію екологоорієнтованої адаптації вітчизняних реформаційних зусиль через відповідну модернізацію процесу суспільного відтворення.

Зроблено висновок, що передумови формування екологічної політики нині визначаються не стільки всередині країни, скільки більшою мірою ззовні. Передумови та вимоги до формування екологічної політики формуються у зовнішньому середовищі, а всередині країни відбуваються ранжування пріоритетів, конкретизація цілей та запровадження механізмів реалізації й контролю за екологічною політикою.

Запропоновано виокремлювати три основні типи стратегічного потенціалу екологічної безпеки (СПЕБ): теоретичний, інституційно можливий та економічно доцільний на основі передумов, факторів, ресурсів та механізмів, необхідних для його реалізації.

Сформульовані основні стратегічні напрями забезпечення екологічної безпеки, такі як раціональне й комплексне використання природних ресурсів; зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища; запровадження комплексних заходів із забезпечення локалізації й оздоровлення екологічної ситуації; впровадження більш чистих технологій; інноваційний технологічний розвиток; удосконалення економічного та інституційного механізмів регулювання взаємодії державних та місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, територіальних громад з питань ресурсозбереження, використання природно-ресурсного потенціалу країни, запобігання збиткам навколишньому природному середовищу та їх відшкодування тощо.

Дослідження формування регіональної політики екологічної безпеки у забезпеченні соціально-економічного зростання довели, що наразі найбільш оптимальним підходом до управління екологічною безпекою є узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів на всіх рівнях – від міжнародного до місцевого, розвиваються нові підходи до об'єднання цілей та інтересів, у тому числі на муніципальному рівні.

На основі узагальнення світових тенденції розвитку організаційно-управлінського механізму, обґрунтовано, що механізми повинні бути двосторонні, тому що вони є більш ефективними. Через засоби масової інформації та звернення до суду об'єкт негативного впливу – людина, місцева громада, туристичний готель, сільськогосподарське підприємство - має змогу не тільки відстояти свої власні права щодо відшкодування збитків за заподіяну шкоду, а й активно вплинути на формування виваженої системи стратегічного потенціалу екологічної безпеки регіону.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки є важливим завданням регіонального розвитку України в умовах економічної трансформації. Розвиток державотворення та розбудова регіональної політики держави потребують врахування багатьох складових, серед яких наріжним каменем є законодавче та нормативно-методичне забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку. Наукове обґрунтування для формування організаційно-управлінських засад реалізації регіональної політики еколого-економічної безпеки є однією із засад забезпечення соціально-економічної стабілізації та зростання нашої країни [102].

В умовах економічних трансформацій, необхідної запорукою яких є внутрішньо- та зовнішньоекономічна стабілізація держави, необхідно глибоке, науково обґрунтоване формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку України. Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. [103] передбачає не тільки стабілізацію державного бюджету, а й реформування податкової та фінансової систем та міжбюджетних відносин, що має позитивно вплинути на регіональний розвиток, зокрема на забезпечення еколого-економічної безпеки. Для цього важливими чинниками стане «модернізація інфраструктури та базових секторів, зокрема реформа електроенергетики, вугільної галузі, нафтогазової промисловості» [103].

Стратегічний потенціал еколого-економічної безпеки регіонального розвитку є взаємопов'язаною системою (рис. 2.1), що складається з трьох нерозривних складових – законодавчого та нормативного забезпечення,

організаційно-управлінської системи та організаційно-економічної системи і здійснюється на основі правових актів, що регулюють діяльність як прямого адміністративного управління, так і економічні важелі регулювання.

Рис. 2.1. Система компонентів стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки

За роки незалежності в Україні сформувалася власна наукова школа, що забезпечує органи державного управління якісною теоретичною та методологічною базою обґрунтування прийняття управлінських рішень у галузі екологічного права, економіки природокористування та управління екологічною безпекою. Серед них необхідно визначити праці Б. Данилишина [78], Ю. Шемшученка [104], В. Андрейцева [70], В. Семчик, Н. Малишевої [105], В. Костицького [106], П. Кулініча, В. Олещенка [107], О. Веклич [108], В. Міщенко [109], Л. Мельника,

О. Балацького [110], С. Харичкова, Т. Галушкіної [111], Л. Максимів [112], Є. Хлобистова [62], З. Герасимчук [113] та інших.

2.1. Законодавче та нормативно-методичне забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку

Для формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки є необхідним нормативно-методичний та законодавчий супровід. На сьогодні стан законодавчого та нормативно-методичного забезпечення еколого-економічної безпеки в Україні є не повністю задовільним. Основні причини:

- ситуація перманентних парламентських криз, що негативно впливають на прийняття законопроектів у сфері еколого-економічної безпеки, які традиційно вважаються нашими законодавцями дещо другорядними;

- недостатня структурованість виконавчої влади;

- організаційно-управлінська нескоординованість діяльності місцевої влади та представництв центральної влади на місцях;

- корупція та нестача бюджетних коштів на реалізацію заходів з еколого-економічної безпеки;

- недостатнє науково-методичне обґрунтування законодавчого та нормативного забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку в Україні.

Можна сподіватися, що на практичному рівні ситуація покращиться завдяки прийняттю Програми економічного розвитку на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Підготовлений проект Закону України «Про державне прогнозування і стратегічне прогнозування» дозволить забезпечити законодавчі засади формування стратегічного потенціалу забезпечення

еколого-економічної безпеки регіонального розвитку в Україні. Запровадження системи моніторингу та оцінювання ефективності бюджетних програм стане однією із шаблिन до формування ефективного нормативно-методичного забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку [103, с. 5].

Формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки, зокрема регіонального розвитку, на думку Б. Данилишина [78, с.16], ґрунтується на використанні традиційних інструментів екологічної політики. Центральне місце займають податкові регулятори, правові норми (заборони, квоти, розпорядження) і система екологічної сертифікації. Добровільні зобов'язання, інформаційні інструменти, а також методи впливу, спрямовані на зміну переваг споживачів, з позиції екологічної економіки слабо придатні, тому що базуються на індивідуальних перевагах.

Практикою законодавчого забезпечення еколого-економічної безпеки займається Верховна Рада України, але підготовкою законопроектів і розробкою теорії й методології еколого-економічної безпеки та нормативно-методичним забезпеченням – численні вчені та експерти. Саме це питання і входить до кола наших наукових інтересів.

В Україні за роки незалежності сформувалася галузь екологічного права. Її засновниками можна вважати директора Інституту держави і права ім. В.М.Корецького Ю. Шемшученка, який вважає, що «галузь екологічного права і галузь екологічного законодавства - це різні, але діалектично зв'язані між собою категорії. Відмінність між ними полягає, насамперед, у тому, що первинним елементом галузі права є норма права, а галузі законодавства - нормативний акт» [104, с. 24]. Також провідним фахівцем-юристом з права еколого-економічної безпеки є І. Андрейцев, на думку якого поняття еколого-економічної безпеки є значно більш широким [70, с.14].

Джерела екологічного права є нормативні акти, що містять еколого-правові норми, призначені для регулювання екологічних правовідносин. В Україні основними юридичними джерелами права фактично є тільки нормативно-правові акти, провідне місце серед яких займають закони. Цю сукупність правових нормативних актів, які прийнято вважати екологічним законодавством, поділяють на закони та підзаконні акти [88, с.17].

До правових джерел еколого-економічної безпеки належать [70; 88; 104]:

- Конституція України;
- закони України;
- укази і розпорядження Президента України;
- постанови Верховної Ради України;
- постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України;
- Накази, інструкції, інші нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування;
- міжнародні договори України.

Конституція України як Основний Закон держави є політико-правовим актом, що має найвищу юридичну силу. Вона є також основним джерелом права України, у тому числі екологічного [104, с. 36].

Стаття 1 Конституції України про суспільно-політичний устрій України як незалежної, демократичної, соціальної та правової держави визначає права і свободи людини й громадянина, основи правової системи України, повноваження державних органів у сфері правотворення тощо. Конституція України [114] визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3).

Цьому обов'язку держави відповідає право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Водночас кожному гарантується право вільного доступу до інформації щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація не може бути ніким засекречена [70, с. 38].

На конституційному рівні закріплені обов'язки держави щодо охорони навколишнього природного середовища і забезпечення еколого-економічної безпеки (ст. 16), прав власності на природні ресурси (ст. 13), права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50). Водночас Основний Закон покладає на кожного обов'язок не заподіювати шкоду природі та відшкодувати завдані їй збитки (ст. 66).

Відповідно до Конституції України виключно законами України визначаються засади регулювання еколого-економічної безпеки, правовий режим зон надзвичайної екологічної ситуації (ст. 92). Президент України оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (ст. 106). Забезпечення проведення політики у сфері еколого-економічної безпеки покладається на Кабінет Міністрів України (ст. 116) [114, с. 36]. Згідно з Конституцією України виключно законами України визначаються засади регулювання еколого-економічної безпеки, правовий режим зон надзвичайної екологічної ситуації (ст. 92).

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції й повинні відповідати їй (ст. 8). Це конституційне положення повною мірою стосується й актів екологічного права.

Закони України та кодекси. Існує низка законів та кодексів України, що можна віднести до компетенції екологічного права [104, с. 37-44], або

права еколого-економічної безпеки [70, с. 49], основні з них зведені у табл. 2.1.

Положення, які можна віднести до екологічного права, містяться і в інших законодавчих актах, зокрема Законах України «Про власність» (1991), «Про підприємства в Україні» (1991), «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991), «Про транспорт» (1994) [48; 115].

Таблиця 2.1

Закони та кодекси України, що належать до права еколого-економічної безпеки

№	Закони, кодекси України, що належать до права еколого-економічної безпеки
1.	Конституція України
2.	Конституція Автономної Республіки Крим
3.	Кодекс України «Про надра»
4.	Земельний кодекс України
5.	Лісовий кодекс України
6.	Кодекс України про адміністративні правопорушення
7.	Водний кодекс України
8.	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»
9.	Закон України «Про столицю України - місто-герой Київ»
10.	Закон України «Про місцеві державні адміністрації»
11.	Закон України «Про охорону атмосферного повітря»
12.	Закон України «Про природно-заповідний фонд України»
13.	Закон України «Про тваринний світ»
14.	Закон України «Про екологічну експертизу»
15.	Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»
16.	Закон України «Про екологічний аудит»

Продовження таблиці 2.1

17.	Закон України «Про екологічну експертизу»
18.	Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»
19.	Закон України «Про туризм»
20.	Закон України «Про відходи»
21.	Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (2001)
22.	Закон України «Про підприємництво в Україні»

Джерело: [70; 88; 104; 114; 115]

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року виділено окремий розділ «Екологічна безпека», в якому передбачено, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління, а також має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких об'єктів, які спричинюють загрозу екологічній безпеці [115].

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року [86] фактично є базовим законодавчим актом у системі екологічного законодавства і, по суті, виконує функції основ екологічного права.

Забезпечення еколого-економічної безпеки є одним із завдань регулювання екологічних правовідносин поряд з використанням природних ресурсів та охороною довкілля. Закон закріплює також пріоритет вимог еколого-економічної безпеки, гарантує екологічно безпечне навколишнє природне середовище для життя і здоров'я людини як принципи правового регулювання екологічних правовідносин [70, с. 57].

Відповідно до закону, забезпечення еколого-економічної безпеки є важливим напрямом державних, міждержавних, регіональних, місцевих та інших територіальних екологічних програм. Ці питання є предметом

систематичних комплексних наукових екологічних, у тому числі еколого-правових, досліджень, і закон передбачає можливість стимулювання цієї діяльності.

Важливим здобутком цього закону, як уже зазначалося, слід визнати ті норми та положення, які вперше в історії еколого-правового регулювання закріпили пакет екологічних прав громадян, серед яких ми відзначаємо і право на екологічну безпеку та, зокрема, право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9). Важливою законодавчою гарантією реалізації цього права є норма, яка закріплює, що діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим законом та іншими законодавчими актами України.

Можливість припинити господарську діяльність підприємств, установ, організацій місцевого підпорядкування у разі порушення цього права громадян надано місцевим радам (ст. 15), а припинення діяльності підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування віднесено до компетенції Кабінету Міністрів України (ст. 17) [86].

Підставою для припинення діяльності підприємств є систематичне порушення екологічних нормативів (у тому числі нормативів еколого-економічної безпеки) та екологічних стандартів, що не можуть бути усунені з технічних, економічних та інших причин.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплює повноваження органів держави у сфері еколого-економічної безпеки. Зокрема на Верховну Раду України покладається встановлення правового режиму зон надзвичайної екологічної ситуації, статусу потерпілих громадян та оголошення таких зон, визначення повноважень рад, порядку організації та діяльності органів управління в

галузі забезпечення еколого-економічної безпеки та прийняття до свого розгляду інших питань у цій сфері.

Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р. № 1908 [115] закріплює основні завдання, підстави та порядок оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, особливості зміни її меж та забезпечення правового режиму, його зміну та припинення, заходи, що можуть вживатися у цій зоні, та обмеження діяльності, здійснення екологічного моніторингу, підстави визнання юридичних і фізичних осіб потерпілими від надзвичайної екологічної ситуації, відшкодування їм заподіяної шкоди, відповідальності за порушення правового режиму у цій зоні та акти, які деталізують порядок класифікації надзвичайних ситуацій Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якому йдеться про надзвичайні екологічні ситуації. Закон передбачає можливість за рішенням Верховної Ради України оголошувати окремі території зонами надзвичайних екологічних ситуацій, а саме:

- а) зонами екологічної катастрофи;
- б) зонами підвищеної екологічної небезпеки;
- в) іншими категоріями зон.

Розгляд системи екологічного законодавства, зокрема законодавства про екологічну безпеку, слід починати із Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 року [116], відповідно до якого громадяни України, іноземці та особи без громадянства мають право на безпечні для їхнього життя і здоров'я умови при здійсненні операцій щодо поводження з відходами, одержання повної та достовірної інформації про безпеку об'єктів поводження з ними та зобов'язані дотримуватися вимог цього закону.

Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року [117] визначає мету екологічної експертизи як запобігання негативному

впливу антропогенної діяльності на стан довкілля та здоров'я людей, а також оцінювання ступеня екологічної небезпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах (ст. 4). Серед основних завдань екологічної експертизи є визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності, оцінювання впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан довкілля, здоров'я людей і якість природних ресурсів (ст. 5).

Серед основних принципів екологічної експертизи виділяють правове гарантування безпечного для життя і здоров'я людей довкілля, еколого-економічної безпеки (ст. 6).

Вимоги, що висуваються до об'єктів екологічної експертизи, передбачають: наявність обґрунтування щодо забезпечення еколого-економічної безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності з комплексною еколого-економічною оцінкою існуючого чи передбачуваного впливу на стан довкілля, оцінкою екологічного ризику і небезпеки для здоров'я людей та з альтернативними прогностичними варіантами зменшення цих впливів.

Умовою проведення державної екологічної експертизи є наявна або можлива потенційна небезпека об'єктів екологічної експертизи для довкілля та здоров'я людей. Така експертиза щодо видів діяльності та об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку, проводиться після оголошення замовником через засоби масової інформації заяви про екологічні наслідки діяльності й подання еколого-експертним органам комплексу документів з обґрунтуванням оцінки впливу на довкілля.

Ст. 10 Закону України «Про підприємництво в Україні» наголошує: «...підприємець зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і держави, що охороняється законом». У ст. 11 Закону України «Про підприємство в Україні» проголошується, що «підприємство

зобов'язане своєчасно здійснювати природоохоронні заходи, спрямовані на зниження і компенсацію негативного впливу виробництва на природне середовище, здоров'я та власність людей. Фінансування таких заходів відбувається за рахунок власних коштів або інших джерел» [117, с. 1].

Наявність у законодавстві вищезгаданих норм, а також можливість настання реальної юридичної відповідальності за їх порушення спонукає суб'єктів господарювання стежити за дотриманням законодавства [117, с.142].

До підзаконних актів можна віднести постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, листи, інструкції та методики, що видаються центральними органами державної виконавчої влади, а також локальні нормативно-правові акти: рішення місцевих референдумів, акти органів місцевого самоврядування, акти органів місцевих держадміністрацій, акти місцевих органів управління в галузі екології [88, с. 5]. Зауважимо, що близькими до законів є нормативні постанови Верховної Ради України, окремі з них мають принципове значення як джерела екологічного права. До них, зокрема, належить Постанова ВРУ «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення еколого-економічної безпеки».

Порядок та підстави для припинення екологічно небезпечної діяльності встановлено спеціальним нормативним актом — Порядком обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затвердженим постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 року [119].

Верховною Радою України 27 лютого 1997 р. затверджено Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води. Програму розроблено під керівництвом Надзвичайної комісії з проблем екологічного стану ріки Дніпро та якості питної води і Мінекобезпеки України за сприяння Фонду Відродження Дніпра та за участю зацікавлених органів виконавчої влади, установ та організацій.

Програма – це довгостроковий організаційно-економічний документ, що визначає стратегію і шляхи розв'язання однієї з найважливіших загальносуспільних проблем України - екологічного оздоровлення водних об'єктів басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, яка є важливою складовою екологічної політики суспільства, орієнтованої на створення безпечних умов життя людини та відновлення природного середовища.

Укази і розпорядження Президента України. Ці нормативно-правові акти приймаються відповідно до ст. 106 Конституції України і є обов'язковими для виконання на території України. Вони не повинні суперечити Конституції та законам України, тобто мають підзаконний характер.

Президент України оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (ст. 106) [114].

Одним із перших указів Президента України є Указ «Про оголошення територій у межах населених пунктів Болеславчик, Мічуріне, Підгір'я, Чаусове-1, Чаусове-2 Первомайського району Миколаївської області зоною надзвичайної екологічної ситуації» від 31 серпня 2000 р. № 1039 [120], яким передбачається низка заходів у зв'язку з встановленням особливого правового режиму у зазначених населених пунктах.

Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України. Ці акти приймаються відповідно до ст. 117 Конституції України і також належать

до категорії підзаконних. Вони не повинні суперечити не лише Конституції та законам, а й указам Президента України. Забезпечення проведення політики у сфері еколого-економічної безпеки покладається на Кабінет Міністрів України (ст. 116), ініціювання встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим належить до її відання [114].

Підзаконне регулювання закріплено прийняттям низки постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. У галузі використання водних ресурсів – Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів плати за спеціальне використання водних ресурсів» від 8.02.1997 р. № 164, якою вдосконалюється механізм збору плати за спеціальне їх використання. Платежі, в повному обсязі, спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних із запобіганням шкідливій дії вод і ліквідацією її наслідків.

У галузі використання надр – Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин» від 12 вересня 1997 р. № 1014, якою запроваджується диференційований підхід щодо користування надрами для видобування корисних копалин залежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації, а також встановлюються єдині правила збору плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення на території України в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Плата стягується з усіх суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності та підпорядкування, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями.

Для встановлення єдиного порядку формування видатків, що передбачаються у державному та місцевих бюджетах на природоохоронні заходи, та їх ефективного використання постановою Кабінету Міністрів України від 9 липня 1997 р. № 732 затверджений Порядок формування головного розділу «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека» державного бюджету та фінансування з нього видатків на здійснення природоохоронних заходів. У документі зазначається, що Мінекобезпеки України разом з іншими центральними органами виконавчої влади складає і визначає прогностичні обсяги надходжень до державного та місцевих бюджетів від платежів за спеціальне використання природних ресурсів і подає Мінфіну України для формування макроекономічних показників проекту державного бюджету, після цього міністерства та інші центральні органи виконавчої влади у встановлені терміни розробляють на наступний рік розрахунки і відповідні обґрунтування розмірів фінансування витрат та фізичних обсягів природоохоронних робіт за об'єктами.

Слід відзначити прогрес на шляху вдосконалення державного управління і забезпечення розвитку заповідної справи в Україні. Кабінетом Міністрів України прийнято низку важливих постанов у цій галузі. Це, зокрема, затвердження основних напрямів науково-дослідних робіт, спрямованих на забезпечення розвитку заповідної справи в Україні та орієнтовні обсяги їх фінансування; створення національного природного парку «Святі Гори»; затвердження Концепції збереження біологічного різноманіття України, метою якої є збереження та відновлення природних і порушених екосистем, перехід до збалансованого використання природних ресурсів, підвищення рівня інформованості населення та активізація участі громадян у діяльності щодо збереження біологічного різноманіття та посилення відповідальності користувачів природних ресурсів.

Мінекобезпеки України розроблені й затверджені власні нормативні документи: «Положення про Зелену книгу України», затверджене наказом Мінекобезпеки України від 19.02.1997 р. № 17, «Про затвердження Інструкції щодо стимулювання працівників та розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів, стимулювання громадських інспекторів у галузі охорони природи та раціонального використання природних ресурсів», затвердженої спільним наказом Мінекобезпеки, Держкомлісгоспу, Держкомрибгоспу та Держкомзему від 20.10.1997 р. №167\97\24\105 та інші.

Накази, інструкції, інші нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Найбільш широкими повноваженнями в екологічній сфері щодо видання таких актів наділені Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Міністерство охорони здоров'я України, Державний комітет України із земельних ресурсів, Державний комітет України з водного господарства, Державний комітет лісового господарства України та деякі інші.

Держстандарт України затвердив і ввів в дію державні стандарти України ДСТУ ISO 14001-97 «Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування» і ДСТУ ISO 14004-97 «Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління системи і засобів забезпечення». Ці стандарти заповнили прогалину, яка утворилася після того, як втратив чинність ГОСТ 1-42333-86 «Управление охраной окружающей среды. Основные положения». Важливість запроваджених стандартів - місце для ініціативної діяльності підприємств при описі системи екологічного управління.

Зокрема в ДСТУ ISO 14001-97 «Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування» сказано: «Слід зауважити, що цей стандарт не встановлює конкретних

вимог до екологічних характеристик, окрім обов'язку дотримуватися чинного законодавства і нормативних актів, а також обов'язку щодо постійного вдосконалення. Так що дві організації, які здійснюють подібну діяльність, але мають різні екологічні характеристики, можуть обидві відповідати його вимогам» [118, с.153].

Акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Правова природа цих актів зумовлена їх правовим статусом, визначеним Конституцією України та спеціальними законами. Згідно із Законом України «Про місцеві державні адміністрації» (1999) державні адміністрації областей, районів, міст Києва та Севастополя, а також районів у цих містах приймають у межах своєї компетенції відповідні рішення. Такі ж за назвою акти відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) приймають сільські, селищні, міські, районні та обласні ради, а також виконавчі комітети сільських, міських і районних у містах рад.

Міжнародні договори як джерела екологічного права України. Належність міжнародних договорів до джерел права України, у тому числі екологічного, впливає з Конституції України. Відповідно до ст. 9 Основного Закону чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Правові засади як складова частина розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки регіонального розвитку за класифікацією Ю. Шемшученка [104] передбачають цілу низку правових норм, що регулюють окремі компоненти навколишнього природного середовища. До них належать:

- правові засади охорони та використання земель;
- правові засади охорони та використання вод;
- правові засади охорони та використання надр;

- правові засади охорони та використання атмосферного повітря;
- правові засади охорони і використання тваринного світу;
- правові засади охорони і використання рослинного світу;
- правові засади охорони і використання лісів;
- правове регулювання поведження з відходами;
- правові засади формування, збереження та раціонального використання національної екологічної мережі України;
- правові засади охорони та використання природних ресурсів континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України.

У праві еколого-економічної безпеки відповідальність є важливою складовою. Законодавство щодо юридичної відповідальності за порушення права еколого-економічної безпеки, екологічного права, використання природних об'єктів – прямим чином не вказується. Таке право розвивалось у рамках загальних правових норм про відповідальність за порушення вимог природоохоронного законодавства. Розвиток законодавства в цій галузі був спрямований на визначення кола протиправних дій, які посягають на порядок користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища, заподіяння шкоди природним об'єктам та суб'єктів правопорушень, встановлення відповідальності за їх здійснення, уточнення обов'язків органів та посадових осіб щодо вжиття заходів юридичної відповідальності та порядку розгляду справ про окремі правопорушення.

Однією із загальних характеристик юридичної відповідальності за порушення вимог природоохоронного законодавства є те, що природоохоронні закони містять більш-менш повні переліки правопорушень, які об'єднані в спеціальних статтях у самостійному

розділі, який присвячено відповідальності за порушення водного, лісового, земельного та ін. законодавства.

У сучасній світовій практиці права еколого-економічної безпеки визначають два основні правила відповідальності:

- відповідальність за провину;
- відповідальність за небезпеку.

Саме ці норми є базовими у законодавстві багатьох країн, зокрема Німеччини та РФ. Під відповідальністю за провину розуміється право відповідальності, згідно з яким забруднювач повинен відшкодувати потерпілому збиток, якщо цей збиток виник у результаті того, що певна особа знехтувала необхідною відповідальністю, в іншому випадку особа звільняється від відповідальності. Під відповідальністю за небезпеку розуміється правило відповідальності, відповідно до якого забруднювач несе відповідальність незалежно від провини за будь-яку шкоду, яку він заподіяв [118, с. 96].

Як зазначає В. Андрейцев, «... норми закону про охорону навколишнього природного середовища базуються на різних підходах, їм бракує логічності, завершеності в регулюванні цих відносин, у законодавстві відсутні конкретні і ефективні важелі та механізми досягнення еколого-економічної безпеки» [70, с. 117]. Зокрема він виділяє три різновиди екологічних правил:

- екологічні вимоги;
- вимоги охорони навколишнього природного середовища;
- вимоги щодо еколого-економічної безпеки.

На думку багатьох фахівців-юристів, доцільно, щоб усі питання були конкретизовані у спеціальному законодавчому акті – законі про екологічну безпеку.

Як вважає Т. Галушкіна, необхідні екологізація господарського законодавства України, поширення природоохоронних пріоритетів здоров'я

населення в практиці господарської діяльності. Таким чином, потрібно сформувати нову систему еколого-правових відносин, що забезпечують включення екологічних і санітарно-гігієнічних вимог до сфери виробничо-господарської діяльності та забезпечити гарантії природоохоронних програм і заходів щодо збереження здоров'я нації [111, с. 54].

Останніми роками прийнято низку законів з оподаткування, що стимулюють вкладання коштів у природоохоронні заходи. Поряд із заохочувальними заходами Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» передбачене введення додаткового оподаткування для екологічно небезпечної продукції [121, с. 347].

До Податкового кодексу пропонується внести державні екологічні податки, водний податок, екологічний податок, лісовий податок. Харічков С. відзначає, що «... у принципі їхнє введення необхідне, але вірніше було б мати їх у якості регіональних, як у більшості країн світу. Іноді це навіть місцеві податки. Справа в тому, що на екологічні податки ні в якому разі не слід покладати фіскальну функцію. Можна сказати, що чим менше надходжень від них, тим краще. Вони повинні бути інструментом конкретної політики в стимулюванні збереження навколишнього природного середовища і природного ландшафту. По своїй суті вони тяжіють до регіонів і місцевостей» [122, с. 101].

На думку В. Сахаєва, різкий перехід до переважно природо-ресурсного оподаткування може призвести до подальшого загострення соціальної напруженості й дискредитації самої концепції екологічного оподаткування. Необхідне серйозне політичне й інституціональне забезпечення майбутньої податкової системи. Важливо, щоб податкова і природоохоронна галузь законодавства, регулювання і контролю

реформувалася комплексно і взаємозалежно, із випереджальним науковим забезпеченням здійснюваних реформ [123, с. 102].

Важливим принципом екологічно-орієнтованої податкової політики повинно стати збільшення податкового навантаження на всі види діяльності, пов'язані з активним використанням природно-ресурсного потенціалу при одночасному пропорційному зниженні податкового тягарю на оплату праці і науково-дослідні роботи у сфері розробки і впровадження промислових технологій. Одним із варіантів екологічно орієнтованої податкової реформи може стати введення акцизів на енергоносії (газ, нафту, електроенергію) при пропорційному зменшенні податкового тягаря на оплату праці [78, с. 178].

Громадяни України в разі порушення права на екологічну безпеку мають право безпосередньо звернутися до суду з позовом до відповідальних осіб про припинення екологічно безпечної діяльності або використати альтернативну можливість і звернутися до органів прокуратури із заявою про здійснення такого повноваження безпосередньо ними в їхніх інтересах [70, с. 204].

Законодавче та нормативно-методичне забезпечення є невід'ємною складовою формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки розвитку регіону. В Україні правове забезпечення в цілому сформоване за рахунок законодавчих актів – Конституції, законів України та численних нормативних документів. Нагальним питанням розвитку є систематизація законодавчих актів, їх гармонізація та створення Екологічного кодексу.

Перспективи розвитку законодавчої та нормативної системи права еколого-економічної безпеки визначаються тенденціями збільшення ваги економічно-організаційних важелів регулювання за рахунок організаційно-управлінських. Це формує необхідність законодавчого та нормативного регулювання через економічні інструменти, зокрема податкові, у контексті

збільшення плати за використання природних ресурсів та компонентів землі за рахунок зменшення оподаткування прибутку та заробітної плати. Також відзначається тенденція зміщення податків за використання ресурсів та землі з національного рівня на регіональний, а в деяких випадках і на рівень місцевих громад.

Окремим напрямом є судова система регулювання еколого-економічної безпеки. Її недостатній розвиток пов'язаний не тільки з недосконалістю правових засад, а й головним чином з тим, що постраждалою стороною від екологічно небезпечної діяльності часто виступають місцеві громади або власники сільськогосподарських угідь, які не мають досвіду відстоювання свої прав, у тому числі щодо екологічно безпечних умов життя та господарювання, у суді.

Засоби масової інформації виступають як окремий інструмент комунікації між суб'єктами-донорами негативного екологічного впливу в особі промислових підприємств, об'єктами-реципієнтами негативного екологічного впливу у вигляді сільськогосподарських та рекреаційних підприємств та місцевих громад, окремих громадян і системою державної та місцевої влади, яка прагне сформувати стратегічний потенціал еколого-економічної безпеки розвитку регіонів у контексті законодавчого й нормативного забезпечення організаційно-управлінських рішень та організаційно-економічного механізму.

2.2 Організаційно-економічний механізм формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки

Забезпечення еколого-економічної безпеки, особливо не за рахунок короткотермінових дій щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, має спиратися на потужний державний організаційний механізм,

забезпечений правовими засадами, що дозволить робити це рентабельним не тільки для підприємств, а й для громад окремих регіонів.

Економічно-організаційні та фінансові аспекти забезпечення еколого-економічної безпеки висвітлені у працях таких вітчизняних науковців, як Б. Данилишин [81], Т. Галушкіна [111], Л. Грановська [87], Л. Гринів [124], О. Веклич [125], О. Кашенко [126; 127], Л. Мельник та ін. [128], Н. Савчук [129], М. Хвесик та ін. [130, с. 383-437], С. Харічков [122], Є. Хлобистов [62; 131; 132], які створюють міцне підґрунтя для формування механізму фінансового забезпечення еколого-економічної безпеки на рівні регіону.

Відповідно по положень нової Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» єдиний шлях виходу України на траєкторію сталого розвитку – це рішучі і всеосяжні реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки [103, с. 3], саме в цьому вбачається запорука формування стратегічного потенціалу.

На думку М. Азарова, економічна наука повинна запропонувати теоретичні та прикладні розробки, що безпосередньо пов'язані з формуванням оптимальної з погляду забезпечення прискореного сталого економічного зростання моделі фінансової політики, модернізації бюджетної та фінансової систем загалом, створення ефективної системи управління державними фінансами [133, с. 9].

Щодо еколого-економічної безпеки основні етапи реформи передбачають:

- до кінця 2010 року - розробка і прийняття закону про Фонд майбутніх поколінь [103, с. 7];

- до кінця 2012 року – запровадження механізму екологічного оподаткування [103, с.12];

- до кінця 2014 року – застосування програмно-цільового методу й середньострокового планування в бюджетному процесі [103, с. 7].

За період до 2014 року передбачається забезпечення переходу до системи платежів за видобування корисних копалин із застосуванням принципу рентного доходу [103, с. 12].

Концептуально планується перенести податкове навантаження з мобільних факторів виробництва – праці й капіталу – на споживання, ресурсні і екологічні платежі за рахунок поетапного підвищення ставок акцизного збору на алкогольні напої і тютюнові вироби, а також запровадити екологічний податок [103, с. 10].

Плата за використання природних ресурсів має бути передана до місцевих бюджетів [103, с. 18], що дозволить поліпшити ситуацію з їх наповненням.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [86, с. 4] основними джерелами фінансування екологічних заходів визнано: Державний бюджет України; бюджет АР Крим, місцеві бюджети; фонди підприємств, установ, організацій; фонди охорони навколишнього природного середовища; добровільні внески та інші джерела фінансування (інвестиційні фонди, фонди екологічного страхування, банківські кредити, лізингові системи фінансування). Для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний фонд, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища [134, с. 409].

На думку Є. Хлобистова [62, с. 220] фінансові механізми природоохоронної діяльності та управління природокористуванням за ієрархією поділяються на механізми національного (загальнодержавного), регіонального (обласного) та місцевого (районного) рівнів.

Як відомо, на національному рівні економічно-організаційні механізми спираються на такі основні типи надходжень:

- 1) державний бюджет (централізоване фінансування);

- 2) місцеві бюджети (у межах відповідних відрахувань);
- 3) кредити та позики фінансових установ (що надаються за загальнодержавними програмами);
- 4) гранти міжнародних організацій (що надаються за загальнодержавними програмами).

На регіональному та місцевому рівнях економічно-організаційні механізми формуються на основі таких типів надходжень:

- 1) державний бюджет (централізоване фінансування, передусім трансфери у межах бюджетних програм та окремих відрахувань, згідно з бюджетним законодавством, та кошти фондів охорони навколишнього природного середовища);

- 2) місцеві бюджети (у межах відповідних відрахувань);
- 3) власні кошти підприємств;
- 4) кредити та позики фінансових установ (що надаються за загальнодержавними та регіональними програмами);

- 5) гранти міжнародних організацій (що надаються за загальнодержавними, регіональними та місцевими програмами) [62, с. 234].

Щодо економічно-організаційних засад формування еколого-економічної безпеки, зокрема в аспекті фінансового забезпечення:

- 1) підприємства-природокористувачі;
- 2) фонди охорони навколишнього середовища;
- 3) бюджети різних рівнів;
- 4) фінансово-кредитні установи;
- 5) громадські організацій;
- 6) міжнародні організації;
- 7) страхові фонди.

Однак законами України "Про державний бюджет" відбувається певний перерозподіл часток коштів. Головне фінансове навантаження для

забезпечення екологічних завдань протягом останніх десятиліть в Україні лягає на плечі підприємств та організацій, які до 80 % фінансово забезпечують виконання поточної природоохоронної діяльності, екологічних проектів і програм (табл. 2.2).

Цей аспект має бути ключовим під час прийняття рішень органами державної та регіональної влади щодо забезпечення економіко-організаційних заходів еколого-економічної безпеки. Значна капіталомісткість соціальної та екологічної сфер регіонів за умови недостатньої результативності економічної сфери вимагає пошуку додаткових джерел фінансування еколого-економічної безпеки розвитку регіону.

Таблиця 2.2

Надходження та видатки системи еколого-економічної безпеки

Види та джерела надходжень	Фінансові механізми еколого-економічної безпеки	Види витрат
1	2	3
<ul style="list-style-type: none"> • Власні засоби • Позички та залучення 	Підприємства-природокористувачі	Інвестиції в природоохоронні проекти Поточні витрати на природоохоронні заходи
<ul style="list-style-type: none"> • Плата за забруднення • Плата за спеціальне використання природних ресурсів • Надходження від штрафів за порушення природоохоронного законодавства 	Фонди охорони довкілля	Регіональний фонд – перспективні екологічні проекти, спрямовані на вирішення пріоритетних проблем регіонів Державний фонд – проекти, спрямовані на виконання Україною своїх зобов'язань, у тому числі міжнародних, вирішення глобальних проблем

Продовження таблиці 2.3

1	2	3
<ul style="list-style-type: none"> Власні у т.ч. надходження від екологічних податків) та закріплені доходи Міжбюджетні трансферти 	Місцевий бюджет	Фінансування вирішення пріоритетних екологічних проблем регіону
<ul style="list-style-type: none"> Загальнодержавні податки та збори Міжбюджетні трансферти 	Державний бюджет	Фінансування державних цільових програм, заходів, спрямованих на вирішення екологічних проблем регіону Видатки у формі субсидій, грантів, субвенцій
<ul style="list-style-type: none"> Власні засоби Залучені засоби Кошти міжнародних організацій Внески страхувальників Іноземні інвестиції Продаж прав на забруднення 	Фінансові інституції Міжнародні організації Страхові фонди	Кредитування та інвестування міжнародних проектів Фінансування на безповоротній та поворотній основах пріоритетних екологічних проблем і перспективних проектів Фінансування на безповоротній та поворотній основах пріоритетних екологічних проблем та перспективних проектів Відшкодування збитків, завданих аварійним забрудненням довкілля, за рахунок частин страхових премій – на превентивні заходи

Джерело: складено автором на основі [103; 113; 135-136]

Серед найбільш опрацьованих у науці та практиці фінансових інструментів можна виділити екологічне страхування, приватне соціальне

страхування, екологічно та соціально орієнтовані інвестиції, податкове стимулювання підприємств для здійснення природоохоронної діяльності, пільгове кредитування екологічних та соціальних проектів (з передбаченим механізмом компенсації відсоткових ставок), лізинг природоохоронного обладнання тощо. Проте недосконалість механізму їх застосування в Україні зумовлює їх недовіру у питаннях вирішення фінансових проблем сталого розвитку [113, с. 348].

Фінансове забезпечення сталого розвитку регіону чи не найбільшою мірою залежить від збільшення дохідної частини місцевих бюджетів і вдосконалення фінансування власних та делегованих повноважень органів виконавчої влади всіх рівнів управління. Цього можна досягти за рахунок [137, с. 70]:

- підвищення рівня місцевих податків і зборів;
- збільшення частки закріплених доходів;
- сприяння залученню зовнішніх і внутрішніх інвестицій;
- активізації розвитку підприємництва, реформування підприємств різних форм власності;
- демонополізації та приватизації державного майна.

Велика увага в європейських країнах приділялася так званому ендогенному розвитку регіонів - розвиток регіонів за свій власний рахунок. Основна гіпотеза теорії ендогенного розвитку гласить, що розвиток регіону залежить від кількості і використання внутрішньорегіонального потенціалу. Піднесення слаборозвинених регіонів і скорочення міжрегіональних диспропорцій досягається не тільки через екзогенний імпульс зростання, а й через активізацію ендогенного потенціалу розвитку. Ендогенний потенціал розвитку визначається як загальні можливості розвитку регіону в обмеженій часом і простором сфері діяльності. Активізація внутрішнього потенціалу повинна досягатися через ліквідацію існуючих вузьких місць ендогенного розвитку; використання специфічних

регіональних навичок та можливостей; ініціацію внутрішньорегіональної циклічності [138, с. 38].

Сьогодні існує практика перерозподілу доходів, коли збитки відсталих підприємств, міністерств, регіонів покриваються за рахунок прибутково працюючих, що гальмує розвиток виробництва. Цієї думки дотримуються О. Міняйло, В. Романишин та Ю. Швед, які стверджують, що державна фінансова політика має бути зорієнтована на збільшення абсолютних показників самофінансування тих чи інших регіонів України. Необхідно здійснювати пошук шляхів зростання дохідної частини місцевих бюджетів, взявши за основу не дотації і трансферти, а самофінансування регіонів [139, с. 60-61].

На основі самоуправління та самофінансування повинен вирішуватись комплекс таких завдань [113, с. 437]:

- забезпечення реалізації територіальних інтересів;
- поєднання загальнодержавних, територіальних, відомчих, колективних та особистих інтересів;
- розширення господарських прав, самостійності та відповідальності територіальних органів влади і суб'єктів господарювання;
- підвищення ефективності виробництва і на цій основі всієї територіальної економіки;
- участь усіх суб'єктів господарювання, розташованих у регіоні, у його розвитку;
- посилення залежності рівня задоволення соціо-еколого-економічних потреб населення регіону від рівня розвитку в ньому економіки;
- ліквідація економічних, соціальних, демографічних та екологічних диспропорцій у розвитку регіону;
- поліпшення умов проживання населення в регіоні;

– вдосконалення технології територіального управління.

Самофінансування регіону означає, що покриття затрат, пов'язаних із забезпеченням еколого-економічної безпеки регіону, здійснюється в основному за рахунок створених у ньому ресурсів, тобто фінансові ресурси, спрямовані на забезпечення сталого розвитку, повинні формуватися за рахунок засобів територіального бюджету, засобів усіх підприємств і організацій, розташованих у регіоні, і засобів населення.

Алгоритм ефективного вирішення гострих проблем еколого-економічної безпеки під час проведення приватизації, на думку В. Луцька [140, с. 22], має виходити з міжнародних, зокрема європейських, екологічних стандартів і вимог та забезпечувати єдиний підхід до всіх інвесторів і власників. Уся відповідальність за радикальне підвищення рівня цієї безпеки переходить до нового власника чи стратегічного інвестора, але держава виявляє готовність до зменшення їх ризику у зв'язку з раніше завданою екологічною шкодою. У системі органів приватизації створюються спеціальні екологічні підрозділи, які здійснюють екологічне обстеження всіх підприємств, і насамперед тих, де висока ймовірність економічних ризиків, зумовлених екологічними чинниками або умовами, а також проводять через своїх екологічних експертів переговори з потенційними інвесторами (новими власниками) щодо вирішення наявних екологічних проблем у післяприватизаційний період та можливої участі держави в цій справі за рахунок спрямування певної частки плати за приватизацію на охорону навколишнього природного середовища, модернізацію екологічного обладнання тощо.

Проведений аналіз структури витрат за джерелами їх здійснення свідчить, що практично в усіх регіонах вони (понад 97% в Україні) забезпечуються за рахунок власних коштів підприємств, виняток становлять

лише Закарпатська, Львівська та Херсонська області, де в середньому близько 20% витрат припадало на державний та місцевий бюджети. Така ситуація дає підстави зробити деякі висновки. На загальнодержавному та регіональному рівнях існує вкрай мала увага до екологічних проблем, на що вказує низький рівень фінансової підтримки природоохоронних заходів із централізованих джерел фінансування (державного та місцевих бюджетів, у тому числі з Фонду охорони навколишнього середовища). Близько 97% заходів, спрямованих на забезпечення еколого-економічної безпеки регіонів, фінансується за рахунок власних коштів підприємств, це ускладнює управління процесом забезпечення еколого-економічної безпеки в регіоні, адже підприємства-природокористувачі, здійснюючи екологічні витрати, виходять зі своїх власних потреб та можливостей, що ускладнює можливості координації та знижує ефективність екологічної політики загалом [65, с. 158].

Основними джерелами забезпечення еколого-економічної безпеки є бюджетне фінансування заходів з еколого-економічної безпеки з бюджетів України, АР Крим, обласних, міст Києва, Севастополя та місцевих фондів охорони навколишнього середовища, які формуються за рахунок екологічних зборів та платежів (зборів за забруднення довкілля, за збитки, заподіяні природі, та штрафів за порушення природоохоронного законодавства). Основні обсяги екологічних зборів сплачуються у Дніпропетровській та Донецькій областях, на які припадає близько 50% їх загальнодержавної суми. У межах 3-10% цієї суми сплачується у Луганській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Харківській, менше ніж 1% - у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Чернівецькій областях [65, с. 154].

Існують значні недоліки системи надходження та використання коштів фондів охорони навколишнього середовища (як у частині сплати, стягнення, так і акумулювання та розподілу коштів), вони залишаються одним з джерел

фінансування заходів природоохоронного та ресурсощадного характеру, що до того ж має значні перспективи нарощення обсягів.

Аналізуючи фінансові показники у галузі еколого-економічної безпеки, можна зазначити [65, с. 163], що існують значні розбіжності у рівнях фінансової складової забезпечення еколого-економічної безпеки регіонів України, причому намітилась загальна тенденція до їх зниження у багатьох регіонах. Структура джерел природоохоронних видатків практично всіх регіонів країни є вкрай неефективною, адже переважна більшість заходів у галузі еколого-економічної безпеки фінансується за рахунок власних коштів підприємств. Це відповідно детермінує некерованість, хаотичність, відсутність послідовності та цілеспрямованості екологічної політики в регіоні, що суттєво ускладнює забезпечення сталого розвитку регіону.

Відносно непоганими фінансовими показниками відзначаються Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська області, які формують левову частку надходжень фондів охорони навколишнього середовища усіх рівнів нашої держави в цілому, їм притаманні найвищі обсяги поточних природоохоронних витрат, здійснених у регіонах, як в абсолютних сумах, так і у відносних показниках, а також інвестицій у заходи з охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Слабкою стороною фінансового забезпечення еколого-економічної безпеки цих регіонів є порівняно невисокий рівень сплати екологічних зборів, що зумовлює необхідність його підвищення та складає резерв фінансових засобів для поліпшення екологічної ситуації зазначених регіонів. Потрібно відзначити помітне поліпшення фінансових показників забезпечення еколого-економічної безпеки Луганської та Запорізької областей, особливо інвестицій у заходи з охорони довкілля у Запорізькій області та поточних витрат у галузі еколого-економічної безпеки – у Луганській, і навпаки, певне зниження їх у Дніпропетровській та Донецькій областях. Значно гіршими є фінансові показники забезпечення еколого-економічної безпеки західних областей

України. Порівняно високими в цих регіонах є рівні сплати екологічних зборів, які в більшості областей (за винятком Чернівецької) перевищують 90%, і навпаки, показники, що відображають рівень природоохоронних витрат, набувають вкрай низьких значень (для багатьох регіонів не перевищують 1 %) [65, с. 171].

У північних та центральних регіонах України (Житомирська, Київська, Черкаська, Кіровоградська області), ситуація є відносно кращою, де рівень фінансової складової забезпечення еколого-економічної безпеки в окремі роки є середнім, а в Полтавській та Рівненській областях він взагалі виявився високим.

На низькому рівні знаходяться фінансові показники забезпечення еколого-економічної безпеки таких північних та центральних регіонів України, як Вінницька, Сумська та Чернігівська області. Для південних регіонів України також характерні недостатні для вирішення екологічних проблем фінансові показники забезпечення еколого-економічної безпеки, які до того ж мають значні розбіжності, оскільки для АР Крим та Миколаївської області вони залишаються у межах середнього рівня, для Одеської області та м. Севастополя спадають від середнього до низького рівня, а для Херсонської області, де екологічна ситуація є однією з найгірших у цій групі регіонів, є низькими [65, с. 172].

Зазначимо, що чинні податкова та бюджетна системи України характеризуються високим рівнем централізації, що відповідно зумовлює низьку фінансову автономію регіонів, відтак вимагає адекватної участі у вирішенні проблем регіону взагалі, а екологічних зокрема, з боку держави, тому необхідним є залучення до фінансування заходів із забезпечення еколого-економічної безпеки регіону не лише місцевих бюджетів, а й державного.

Для забезпечення еколого-економічної безпеки регіонального розвитку доцільним є базування на теорії інтерналізації зовнішніх негативних

екологічних ефектів у внутрішні, тобто перенесення зовнішніх негативних витрат на їх винуватця [141, с. 46], основними джерелами фінансування заходів із забезпечення еколого-економічної безпеки в регіоні повинні бути підприємства-природокористувачі, фонди охорони навколишнього середовища та бюджети різних рівнів. Основний тягар фінансування заходів із забезпечення еколого-економічної безпеки в регіоні повинен лежати на плечах підприємств, як основних споживачів природних ресурсів та забруднювачів навколишнього середовища, що сприятиме перенесенню зовнішніх негативних екологічних ефектів у витрати підприємств і забезпечуватиме реалізацію принципу «забруднювач платить».

Механізми фінансування природоохоронних та ресурсощадних заходів з власних коштів підприємств не обмежуються безпосередніми поточними витратами та інвестиціями в енерго- та ресурсозберігаючі техніку і технології та заходи зі зниження відходомісткості виробничих процесів, а й реалізуються опосередковано, у вигляді сплати зборів за забруднення навколишнього середовища та спеціальне використання природних ресурсів, екологічних податків. Не менш важливим джерелом фінансування заходів із забезпечення еколого-економічної безпеки в регіоні мають бути фонди охорони навколишнього середовища, які, власне, і повинні акумулювати зазначені платежі.

Значний збиток докільню завдається безпосередньо жителями регіону, житлово-комунальною сферою та іншими системами життєзабезпечення, споживачами послуг яких є все населення та господарюючі суб'єкти регіону, відповідно частка витрат із забезпечення еколого-економічної безпеки повинна бути розподілена між ними.

Інтерналізація такого роду негативних екологічних ефектів має відбуватися через механізм фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів у регіоні за рахунок коштів бюджетів (джерелом наповнення яких є кошти місцевих платників податків), що забезпечить

компенсацію збитків, завданих довкіллю житлово-комунальною інфраструктурою, системами життєзабезпечення регіону, що дає змогу говорити про реалізацію принципу «суспільство сплачує» [128, с. 471].

Екологічні податки та збори повинні мати не лише компенсаційну, а й регулюючу функцію, тобто стимулювати зниження рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище. Необхідною є зміна порядку нарахування та стягнення екологічного податку – не з собівартості продукції, а з прибутку, оскільки в першому випадку на споживача переноситься вартість екологічних витрат шляхом включення до ціни продукції. З цією ж метою доцільним є запровадження прогресивного та регресивного оподаткування залежно від зростання або скорочення концентрацій шкідливих речовин [130, с. 421].

Зміни податкової системи, пов'язані із забезпеченням еколого-економічної безпеки, які можна назвати екологізацією, повинні здійснюватись двома шляхами: по-перше, «негативного стимулювання» [125, с. 13], тобто шляхом введення нових податків, пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки (податків на продукцію, яка в один з етапів життєвого циклу чинить шкідливий вплив на довкілля; розширення бази оподаткування через включення низки нехімічних видів забруднень); по-друге, «позитивного стимулювання», тобто шляхом введення системи пільгового оподаткування екологічно чистих товарів, екологічно-орієнтованої продукції та видів діяльності, прискорених норм амортизації основних фондів природоохоронного та ресурсозберігаючого призначення.

Доцільним є впровадження механізмів екологізації кредитної, інвестиційно-інноваційної та митної політики, зокрема за рахунок підвищення митних тарифів для екологічно несприятливих товарів - пестицидів, відходів; звільнення від ввізного мита продукції екологічного призначення, зокрема екологічного устаткування.

На думку З. Герасимчук [65, с. 175], доцільно вводити екологічний податок на такі групи товарів: шини, акумулятори, пластмасова тара, упаковка, імпорт автомобілів з вторинного ринку, а також екологічний податок на паливо (диференційований залежно від вмісту шкідливих речовин), що забезпечить компенсацію шкоди, завданої автомобілями індивідуальних власників, які становлять переважну більшість сукупних викидів шкідливих речовин в атмосферу автотранспортом, а в багатьох регіонах останні навіть перевищують обсяги викидів стаціонарними джерелами. Наступними є податок на транзит через країну вантажів, комунальний податок, частина якого повинна спрямовуватися на вирішення екологічних проблем регіону (щодо вивозу та утилізації побутового сміття, каналізаційного господарства, тепло- та водопостачання).

Важливим є створення дворівневого позабюджетного Фонду охорони навколишнього середовища. Його формування доцільне з наступних джерел:

- платежів за забруднення довкілля (включаючи не лише хімічне, а й шумове, електромагнітне, радіоактивне та інші види);
- частки платежів за спеціальне використання природних ресурсів (як мінімум 30% частки, у тому числі плати за землю) [130, с. 393];
- коштів, отриманих як штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства та завдані довкіллю збитки.

Ефективний механізм розподілу та використання коштів цього фонду. Вирішення цього завдання полягає у досягненні максимального екологічного ефекту за мінімальних економічних затрат і ризиків.

Важливим механізмом є субсидії та міжбюджетні трансферти. Субсидії з державного бюджету для забезпечення еколого-економічної безпеки повинні надаватися на умовах [142, с. 47]:

- таргетивності, тобто умови їх отримання та розподіл повинні сприяти підтримці природоохоронної діяльності, яка є дійсно необхідною для

еколого-економічної безпеки регіону, а суми допомоги мають бути прямо пропорційні потребам регіонів в обсязі фінансування цих заходів;

- стимулятивності, що передбачає більше зростання видатків на забезпечення еколого-економічної безпеки з власних джерел регіону при наданні субсидій порівняно з їх відсутністю;

- адресності та контрольованості, що вимагає спрямування наданих коштів у регіоні в найбільш пріоритетні сфери (раціоналізацію ресурсокористування, зменшення забрудненості, зниження впливу на здоров'я населення) по цільових проблемних групах (забруднювачів, споживачів, реципієнтів впливу) із запровадженням системи постійного моніторингу та жорсткого контролю за використанням наданих коштів.

Стимулюючим механізмом формування еколого-економічної безпеки розвитку регіону має бути система пільг. Аналіз зарубіжного досвіду та розробок вітчизняних спеціалістів доводить необхідності введення пільг - зниження податку на прибуток, місцевих податків і зборів за реєстрацію, податку на землю для підприємств, що виробляють продукцію екологічного призначення, або використовують у виробничому процесі нетрадиційні джерела енергії, відходи виробництва. Доцільним є введення пільг на екологічно чисту продукцію, що дозволяє замінити екологічно шкідливі продукти (податок на прибуток). Необхідні пільги в оподаткуванні інвестицій екологічного призначення (ПДВ, податок на прибуток), зокрема тих, що здійснюються підприємствами за рахунок прибутку. Заслуговує на увагу російський досвід, де прибуток від оподаткування таких підприємств зменшується на 30%. Ефективним є введення прискорених норм амортизації фондів природоохоронного призначення.

Застосування системи пільг не заперечує можливості фінансування з державного бюджету окремих цільових програм у галузі еколого-економічної безпеки та певних непередбачених видатків через здійснення

державних субвенцій (тобто коштів, що видаються з бюджетів вищих рівнів бюджетам нижчих, з чітко обумовленим цільовим призначенням, у формі допомоги на часткове фінансування різного роду програм та заходів, що підлягає поверненню у разі неповного або нецільового використання) [143, с. 261-271].

Цільове фінансування повинно мати швидше разовий, допоміжний характер з тим, щоб припинити прагнення місцевих органів влади вирішувати проблеми забезпечення еколого-економічної безпеки в регіоні винятково за рахунок таких надходжень. Ринкові трансформації, яких зазнає економіка регіонів, кризовість їх екологічного стану, а також системні кризові явища, що спостерігаються у багатьох галузях суспільного життя, детермінують потребу гнучкості механізму фінансування забезпечення еколого-економічної безпеки. Відповідно потрібно активно залучати й інші перспективні джерела, якими є кошти фінансових установ, громадських і міжнародних організацій.

Перспективним джерелом фінансування забезпечення еколого-економічної безпеки можуть стати позичкові засоби фінансових установ регіону (у формі інвестиційних та кредитних ресурсів). Насамперед це стосується залучення до фінансування природоохоронних проектів у регіоні кредитів комерційних банків. Використання кредитних ресурсів на природоохоронні цілі пов'язане з високими відсотковими ставками та здебільшого низькою рентабельністю природоохоронних проектів, що зумовлює низький рівень залучення цього джерела до фінансування природоохоронних заходів.

Вирішення цієї проблеми, на наш погляд, полягає, по-перше, в екологізації кредитної політики комерційних банків, яка повинна реалізовуватися через застосування зниженої відсоткової ставки для фінансування природоохоронної, ресурсозберігаючої діяльності та реалізації заходів, пов'язаних із забезпеченням еколого-економічної

безпеки (можливим варіантом є застосування принципу «кредитної нейтральності» [113, с. 372], по-друге, - в активному застосуванні механізму здешевлення кредитів комерційних банків за рахунок коштів природоохоронних фондів, що передбачено законодавством України [144].

Активізації інвестиційної діяльності банків у галузі еколого-економічної безпеки регіонів повинні сприяти певні стимулюючі фактори з боку регіональних органів влади, як, наприклад, обслуговування місцевих бюджетів, емісії комунальних цінних паперів в установах тих банків, що кредитують природоохоронні проекти за зниженими відсотками і т.п. Перспективною формою залучення інвестиційних ресурсів, зокрема для таких видів діяльності, як водопостачання, водовідведення та очищення стічних вод, збирання та утилізація сміття, згідно з чинним законодавством, а також для здійснення інших екологоорієнтованих видів діяльності та виготовлення продукції екологічного призначення слугують також концесійні угоди [145, с. 145].

Одним із перспективних джерел фінансування природоохоронних заходів у регіоні є залучення фінансових засобів міжнародних організацій, зокрема в рамках Кіотського протоколу, через проекти спільного впровадження щодо скорочення антропогенних викидів парникових газів або збільшення їх абсорбції поглиначами [146, с.114].

За даними останнього кадастру, обсяги викидів парникових газів в Україні у 1990 р. досягли 925,4 млн т еквіваленту двоокису вуглецю, або так званих «одиниць встановленої кількості» (ОВК). У 2004 році промисловістю України було викинуто лише близько 413,4 млн т – тобто надлишок загальної національної квоти на викиди не набагато перевищує 500 млн т. Фахівці прогнозують скорочення розмірів національної квоти в міру розвитку української економіки, але, з огляду на можливості переходу промисловості і сільського господарства на більш сучасні і екологічно безпечні технології, середній щорічний надлишок квоти на 2008-2012 рр.

може скласти 250 млн т, тобто за п'ять років він досягне 1,25 млрд т. За прогнозами агентства з екологічних інвестицій України, світовий ринок продавців квот на 80% залежатиме лише від позиції двох країн - Росії й України [147, с. 14].

Україна має практично не реалізований потенціал підвищення енергоефективності та енергозбереження, на відміну від країн Євросоюзу та Японії, де цей потенціал практично вичерпаний. У 2004 році ефективність використання енергоносіїв в Україні у 3,1 раза нижча, ніж у 25 країнах Євросоюзу. Ще одним фактором привабливості України для країн-донорів є можливість поширення своїх технологій, створення нового ринку збуту технологій, супутніх товарів і послуг за мінімальних маркетингових витрат [147, с. 14-15].

На сучасному етапі капіталовкладення в природоохоронні заходи істотно зменшилися і знизився рівень їх освоєння, тобто в державі встановилася низька інвестиційна активність у природоохоронній сфері, на думку Б. Данилишина [78, с. 105].

Аналізуючи зарубіжний досвід [91, с. 215-254; 94, с. 218-220] та погляди вітчизняних науковців [130, с. 389], можна стверджувати, що домінантою видатків у галузі еколого-економічної безпеки має бути позабюджетне фінансування. Так, необхідно зазначити, що в структурі екологічних витрат США 70-90 % припадає на приватний сектор, відповідна цифра у Франції становить 75 %.

Організаційно-економічний механізм формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки лежати в основі державної політики. Така політика повинна передбачати відповідну систему законодавчих і нормативних актів, адміністративних, організаційних й економічних інструментів і важелів регулювання екологічних, соціально-економічних та виробничих відносин і впливу на

всіх суб'єктів господарської діяльності, які використовують природні ресурси й забруднюють навколишнє середовище, а також на споживачів.

В Україні витрати на екологічну безпеку формуються на рівні державного і місцевих бюджетів, а також державного і місцевих екологічних фондів. Надходження, які зараховуються в прибуткову частину бюджету і спеціальні екологічні фонди, складаються з:

- податків на використання водних, земельних, мінеральних ресурсів, лісів і фауни;
- платежів за забруднення повітряного басейну, відходи, скидання у водоймища;
- частини (звичайно 50%) компенсаційних платежів за заподіяний збиток унаслідок порушення екологічного законодавства.

Проте вказана прибуткова частина бюджету дуже погано піддається прогнозуванню, що своєю чергою утруднює складання державних програм і розробку проектів [148, с. 256].

У нинішній період в Україні основні суми витрат на охорону навколишнього природного середовища здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України. При цьому практично єдиним джерелом фінансування заходів з еколого-економічної безпеки, які здійснюються місцевими бюджетами, є відповідні фонди охорони навколишнього природного середовища [78, с. 217].

Екологічні цілі, імперативи та пріоритети мають бути «вмонтовані», зокрема у фінансово-економічні механізми, таким чином, щоб вони активно спонукали й відповідно стимулювали переведення національного народногосподарського комплексу на модель сталого й екологічнобезпечного функціонування та розвитку. За умов, коли в макроекономічних показниках будуть враховуватись усі види втрат природних ресурсів, забруднень і негативного впливу на довкілля, виробничих та побутових відходів і обсяг шкоди, що ними

завдається природі, економіці й суспільству на всіх стадіях виробництва та споживання, а також усі напрями екологічних затрат, економіка й екологія не перебуватимуть, як це є тепер, в антагоністичних взаємовідносинах.

До основних макроекономічних завдань і важелів, спроможних забезпечити ефективну природоохорону та переведення національного народногосподарського комплексу на модель сталого й екологічнобезпечного розвитку, можна зарахувати такі [149, с. 76]:

1) запровадження принципово нового економічного механізму природокористування та охорони навколишнього середовища й істотне підвищення на цій основі частки екологічних затрат у ВВП (хоча б до 1,2-1,5%, як у центральноєвропейських країнах з перехідною економікою, проти нинішніх 0,25-0,3%);

2) екологічно зорієнтовану науково-технологічну, інвестиційну та інноваційну політику з чітким визначенням загальнодержавних пріоритетів щодо сталого розвитку економіки й підвищення рівня еколого-економічної безпеки розвитку регіонів;

3) радикальну структурну перебудову економіки та реалізацію приватизаційних програм з усебічним урахуванням екологічних чинників, неухильним і жорстким дотриманням вимог еколого-економічної безпеки;

4) комплексне вдосконалення цінової, кредитної, податкової та митної політики держави в напрямі її "позеленіння", тобто йдеться про те, що політика в цих сферах має сприяти розв'язанню першочергових екологічних проблем і цілеспрямованому переведенню національної економіки на модель сталого й екологічнобезпечного розвитку.

Особливо необхідно наголосити на тому, що перехід на зазначену модель вимагає налагодження чіткої системи державного

управління та регулювання всіма процесами життєдіяльності суспільства в країні, а також зовнішньоекономічними зв'язками і міжнародним співробітництвом. Державному управлінню й регулюванню підлягають як відносини природокористування, екологічні та, зрештою, й виробничі відносини в напрямі їх екологізації, так і встановлення стандартів і нормативів природокористування й забруднення довкілля, чітко детермінованих екологічних вимог до всіх природокористувачів і товаровиробників.

Перебороти негативні екологічні тенденції і домогтися поступового переходу на модель сталого розвитку, за оцінками аналітиків, можна лише тоді, коли виділяти 2-3% ВВП на охорону та відтворення якості навколишнього середовища. Це середній норматив для країн з великим обсягом ВВП [149, с. 55].

Під економічним механізмом природокористування і природоохоронної діяльності (екологічного регулювання) розуміють сукупність економічних інструментів, які спонукають природокористувачів до ресурсозберігання і збереження якісного стану навколишнього природного середовища [150, с. 64].

Під ефективністю вказаних інструментів розуміють здатність інструменту досягти заданого цільового значення емісії з мінімальними витратами, тобто витратами на запобігання емісії [151, с. 35].

Дійсна нормативно-правова система не стимулює зацікавленості суб'єктів господарювання у проведенні природоохоронних заходів. Крім того, реагування законодавчих і виконавчих органів влади на соціально-економічні й екологічні процеси в суспільстві є нединамічним і робить екологічну правову систему недієздатною. Отже, очевидно, що така ситуація суперечить ідеї стійкого розвитку, а отже, зумовлює необхідність удосконалення інструментів національної екологічної політики та її галузевих структур.

Перспективним напрямом є внутрішній розвиток регіонів за рахунок власної економічної основи, насамперед податкової бази. Основним принципом формування таких фондів для забезпечення еколого-економічної безпеки, особливо місцевих, мають бути принципи «забруднювач - платить» та «ресурси платні». Для забезпечення еколого-економічної безпеки частка екологічних витрат має становити 1,5-2 % ВВП України, а формування на 50-70 % має відбуватися за рахунок позабюджетних коштів.

2.3. Фактори формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки

В умовах сучасного економічного середовища можливості розвитку та забезпечення еколого-економічної безпеки визначаються не тільки максимізацією випуску товарів і послуг з одночасною мінімізацією споживання ресурсів, а й спроможністю передбачити потенційні зміни в зовнішньому середовищі та готовністю гнучко реагувати на них.

Серед теоретичних досліджень, які висвітлюють аспекти управління стратегічним потенціалом на локальному рівні, специфіку механізмів формування і регулювання, слід відзначити наукові роботи С. Аптекаря, І. Бланка, В. Бородюка, В. Герасимчука, С. Ілляшенка, В. Заруби, Є. Крикавського, О. Кузміна, В. Микитенко, Н. Чухрай та ін., серед зарубіжних фахівців – праці І. Ансоффа, А. Анчишкіна, В. Баранчєва, П. Друкера, Л. Когана, Г. Мінцберга, М. Портера та ін.

Спираючись на розуміння еколого-економічної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держав від потенційних або реальних загроз, що створюються наслідками антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також від стихійного

лиха і катастроф тощо, слід конкретизувати поняття потенціалу еколого-економічної безпеки для більш чіткого розуміння факторів, що його визначають.

У найбільш загальному сенсі, фактор – це рушійна сила процесу, яка визначає його характеристики або окремі риси. У макроекономічному сенсі (верхній ієрархічний щабель), фактор може розглядатись як параметр зовнішніх умов, що впливає на зміну стану, у даному випадку на зміну стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки. Якщо розглядати фактори більш низького ієрархічного рівня, то вони будуть визначатись особливостями об'єкта.

Відповідно до типів СПЕБ, визначених нами у першому розділі: теоретичний, інституційно можливий, економічно доцільний, - можна визначити фактори формування потенціалу, їх зміст, ієрархічну градацію, співвідношення тощо.

У пропонованому дослідженні під *факторами формування СПЕБ* ми розуміємо істотне об'єктивне причинне явище або процес забезпечення еколого-економічної безпеки, під впливом якого змінюється рівень її ефективності. Фактори є динамічними у часі й просторі, тісно взаємодіють. Досягнення високого рівня ефективності процесів забезпечення еколого-економічної безпеки якнайповнішого та комплексного використання всіх факторів (авторське визначення на основі [23, с. 781]).

Тоді фактори, що формують теоретичний тип СПЕБ, повинні розглядатись на макроекономічному та державному рівнях, інституційно можливий – державному та регіональному, економічно доцільний – регіональному та галузевому.

Фактори розвитку можна класифікувати (на основі [152]) таким чином: за змістом (економічні, соціальні, екологічні, політико-правові), за динамікою розвитку (статичні – ресурсні, географічні, кліматичні, історико-культурні, динамічні), за напрямом впливу (зовнішні – прямого і

опосередкованого впливу, внутрішньорегіональні); за характером впливу на розвиток регіону (активізаційні – екстенсивні або інтенсивні, стримувальні), за економічними законами (попиту та пропозиції).

Ефективність СПЕБ може визначатись через систему переважно взаємопов'язаних економічних, соціальних, екологічних показників ефективності господарювання (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Показники еколого-економічної ефективності господарювання

Економічні	Соціальні	Екологічні
<ul style="list-style-type: none"> • Рівень задоволення споживчих потреб населення • Приріст виробництва основних видів продукції галузей народного господарства на душу населення • Рівень збереження природних ресурсів на одиницю продукції • Матеріало- і фондівіддача • Окупність 1 грн виробничих затрат • Зниження собівартості продукції • Ефективність капіталовкладень 	<ul style="list-style-type: none"> • Продуктивність та економія праці • Позитивна динаміка показників рівня життя населення • Позитивна динаміка, структура розподілу доходів населення • Динаміка захворюваності та термін працездатного життя • Рівень задоволення матеріальних, духовних, культурних потреб 	<ul style="list-style-type: none"> • Динаміка стану якості природних ресурсів • Динаміка збереження різноманіття • Динаміка показників негативного антропогенного впливу (забруднення, трансформація, спустошення природних й антропогенних ландшафтів тощо) • Ефективні природоохоронні та відтворювальні заходи

Джерело: розроблено автором на основі [153]

Для оцінювання стратегічного потенціалу та сили впливу факторів, що його формують, можуть використовуватися різні підходи, серед найбільш широковживаних можна назвати аналіз трендів, SWOT- або PESTEL-аналіз, стратегічну екологічну оцінку або оцінку впливу на

довкілля тощо (табл. 2.4). Зауважимо, що доцільність використання кожного з цих методів визначається завданнями дослідження, ієрархічним рівнем об'єкта дослідження, статистичним та методологічним забезпеченням, кваліфікацією експертів. Серед поширених методів визначення стратегічного потенціалу є експертна оцінка, втім, ми вважаємо, що вона також повинна ґрунтуватись на використанні загальновідомих або спеціальних методів і методик.

Таблиця 2.4

**Порівняльний аналіз інструментів оцінювання факторів
формування СПЕБ**

Вид аналізу	Об'єкти оцінки	Інструменти, що використовуються	Сфера застосування
PESTEL (політика, навколишнє середовище, соціокультурна сфера, технологія, економіка, законодавство)	Стан навколишнього природного середовища, Ресурсний аналіз (за всіма видами ресурсів) Практика використання Стратегії, програми, плани	Внутрішній та зовнішній аудит Порівняння кращих практик Стратегічне планування ОВНС, ЕІА	Аналіз макроекономічних та регіональних факторів
СЕО (стратегічна екологічна оцінка)	Планові документи на етапі їх розробки	Процедури стратегічної екологічної оцінки	
SWOT (сильні та слабкі сторони, загрози та можливості)	Внутрішнє та зовнішнє середовище безпосереднього впливу	SWOT-аналіз	Аналіз галузевих та локальних факторів
Аналіз трендів	Результати господарської діяльності Фактори навколишнього середовища	Математичний аналіз Побудова трендів	
ЕІА (оцінка впливу на	Господарська діяльність господарюючого суб'єкта	ЕІА, екологічний аудит	

ДОВКІЛЛЯ)			
-----------	--	--	--

Джерело: складено автором

Для характеристики кількісного чи якісного аспекту факторів СПЕБ використовують один або декілька параметрів, що мають переважно кількісну змінну в натуральній чи умовно-натуральній формі. Фактори оцінюють за різними параметрами залежно від конкретних умов і поставлених задач.

Згідно з підходами, запропонованими у роботі [65, с. 28-29], градація факторів формування еколого-економічної безпеки за ступенями їх впливу повинна бути такою: екологічно безпечні – екологічно ризиковані – екологічно загрозливі – екологічно небезпечні. Така ієрархія зумовлена необхідністю побудови гнучкою класифікації, виходячи з того, що точкою біфуркації є порушення екологічної рівноваги. Запропонована система визначальних ознак при класифікації факторів за ступенем впливу на стан еколого-економічної безпеки подана у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Ранжування факторів впливу на стан еколого-економічної безпеки за рівнем впливу

Фактори впливу / Критерії розподілу	<i>Екологічно безпечні</i>	<i>Екологічно ризиковані</i>	<i>Екологічно загрозливі</i>	<i>Екологічно небезпечні</i>
<i>Дія дестабілізуючих чинників</i>	Дуже незначна	Незначна, потенційно зростаюча	Реальна, значна	Реальна, дуже значна
<i>Рівень порушення екологічної рівноваги</i>	Не порушена	Існує ймовірність порушення	Порушена	Порушена
<i>Рівень завданої шкоди</i>	Відсутня	Відсутня	Значний	Дуже значний
<i>Можливість відновлення системи</i>	Не потрібне	Не потрібне	Можливе	Практично неможливе

Джерело: [65, с. 28-29]

Відповідно до завдань нашого дослідження, ми не обмежуємось таким звуженим розумінням факторів формування СПЕБ. Вважаємо, що можна виділити декілька груп факторів, що формують стратегічний потенціал на макроекономічному та державному рівнях відповідно до канонів макроекономічного факторного аналізу, а саме:

Фактор попиту – підвищення рівня сукупного попиту, який забезпечує економічне зростання в масштабі народного господарства та безпосередньо впливає на формування СПЕБ через обсяги використання ресурсів, розвитку затребуваних галузей (добувних, високотехнологічних тощо), необхідність пошуку нових технологій або матеріалів для підтримки конкурентоспроможності тощо. Фактори впливу поділяють на грошові та негрошові. До останніх належать: обсяг платоспроможного попиту; рівень витрат виробництва; характер зовнішньої та внутрішньої політики держави (протекціонізму, лібералізму); ефективність національної економіки; технологічний розвиток та підтримка наукових досліджень; ступінь монополізації економіки; характер грошово-кредитної політики держави та ін.

Фактор пропозиції – збільшення наявної кількості ресурсів, поліпшення якості або розширення технічних знань, технологічних можливостей, ноу-хау, що уможливають виробництво більшого обсягу товарів і послуг, а отже, зростання їх пропозиції. Означену групу факторів формування СПЕБ поділяють на грошові та негрошові. До останніх зараховують: ціни на ресурси; розміри державних податків, субсидій тощо; вдосконалення форм і методів організації виробництва; розмір грошових доходів; ментальні, культурні та модні уподобання; рівень технологічного розвитку.

Фактор розподілу – здатність економіки розподіляти ресурси з метою досягнення такої величини економічного зростання, яку дає змогу забезпечити фактор пропозиції. У рамках формування СПЕБ фактор розподілу все частіше має вплив на макроекономічному рівні, через глобальний розподіл праці, підписання конвенцій, ратифікацію протоколів, що визначають правила господарської діяльності або використання окремих територій.

Фактор часу – оснований на твердженні, що доходи, що можуть бути отримані у майбутніх періодах, менш привабливі, ніж ті, які можна отримати зараз. Також врахування фактору часу необхідне при порівнянні витрат, що розтягнуті у часі за допомогою дисконтування. При формуванні СПЕБ він дозволяє оцінити економічну доцільність заходів, провести аналіз економічної привабливості запровадження нових технологій, модернізації тощо.

Фактори зростання – явища і процеси, що визначають масштаби збільшення СПЕБ, підвищення рівня захищеності, ефективності та якості економічного зростання, поліпшення добробуту та здоров'я населення. До факторів зростання можна зарахувати кількість і якість природних ресурсів, технології, обсяг капіталу, що використовується на природоохоронні потреби та заходи, обсяг основного капіталу, що витрачається на оновлення основних фондів природоохоронного призначення тощо.

Фактори інноваційного розвитку – науково-технічний потенціал (фактор пропозиції) і макроекономічні умови (фактор попиту). Однозначної відповіді, який з цих факторів більш впливовий, в економічній думці не існує. Зрозумілим є поєднання цих факторів для досягнення мети, втім, неоднозначною є відповідь на питання щодо внутрішньої детермінованості факторів, першопричини інноваційного розвитку.

Приклад двофакторної моделі розвитку СПЕБ наведено на рис. 2.2.

Якщо для первинного стану розвитку I_{xy} значення $x = y$, більш екологічно чисті виробництва активно розвиваються та задовольняють соціально-економічні потреби суспільства. Отже, стани I_{11} та I_{22} свідчать про встановлення біфуркаційної рівноваги між попитом та розвитком екологічно неагресивних технологій.

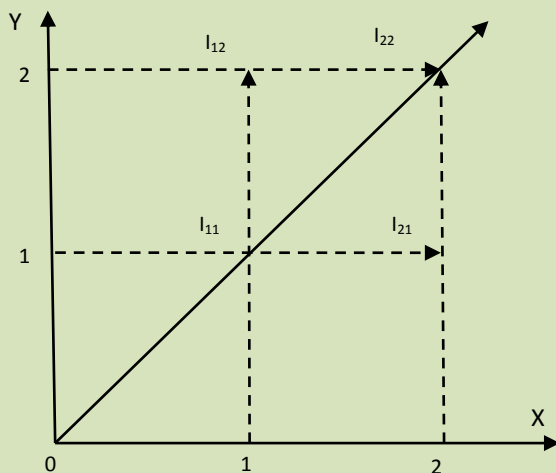

Рис. 2.2. Двофакторна модель розвитку СПЕБ:

OX – рівень соціально-економічних потреб, OY – рівень розвитку екологічно безпечних (більш чистих) виробництв; поле YOX – потенційний простір еколого-економічної безпеки, в якому ми розглядаємо стани розвитку стратегічного потенціалу – I_{11} , I_{12} , I_{21} , I_{22} .

Сукупність біфуркаційних станів у детермінованому періоді утворює тренд підвищення ЕБ (бісектриса кута YOX), який формується розширенням простору через перехід із стану тимчасової рівноваги I_{11} до стану рівноваги більш високого рівня (I_{22}), що відбувається внаслідок відхилення від стану рівноваги праворуч – переважання фактора соціально-економічних потреб (I_{21}) або ліворуч – переважання фактора розвитку більш екологічно чистих виробництв (I_{12}). Стани I_{21} та I_{12} свідчать

про суперечності між екологізацією підприємств та економічними потребами суспільства, при розв'язанні яких стани трансформуються у стан біфуркаційної рівноваги. Чим більші коливання навколо тренду рівноваги, тим суттєвішою є неузгодженість факторів СПЕБ. Трикутник $I_{11}I_{12}I_{22}$ у двофакторній моделі розвитку СПЕБ може трактуватись як пріоритет екологізації економіки, а $I_{11}I_{21}I_{22}$ - орієнтація на задоволення потреб. Водночас стан I_{12} може трактуватись як ознака збільшення тривалості провадження новітніх технологій, неефективності або затягування вже розпочатих процесів екологізації виробництва, що загалом є негативною тенденцією. Зокрема таку ситуацію можуть спричинити незадовільні умови макроекономічного середовища, що блокують впровадження інноваційних, техніко-технологічних досягнень в економіку, коли суспільство несприятливе до екологічних інновацій та нововведень або внаслідок світової економічної нестабільності тощо. Узагальнено, стан I_{12} свідчить, що накопичений досвід екологізації ще не набув відповідної господарської реалізації. З іншого боку, стан I_{21} також може трактуватись по-різному. З одного боку, він свідчить про завершення початкового стану перетворень, досягнення макроекономічної стабілізації, коли все більшої конкурентної ваги набирає екологізація виробництва, з іншого – може вказувати на структурну кризу, за якої на визначений момент часу потенціал екологізації як рушія економічної динаміки вичерпаний, а потреби виробничої практики висувають вимоги забезпечення нової основи для екологізації, через якісне оновлення у фондоутворювальних галузях.

Слід підкреслити деяку багатозначність дії кожного з факторів, що не є випадковим, адже формування СПЕБ передбачає як одну з підцілей підвищення соціо-еколого-економічної ефективності виробництва при зниженні його рурсорсомісткості. Як зазначає І. Сотник [154, с. 29], така мета характеризується певною суперечністю: з одного боку, підвищення

ефективності виробництва означає більш повне задоволення суспільних потреб (що вимагає зростання обсягів ресурсів, що залучаються до процесу виробництва), з іншого – підвищення ролі екологічних факторів зумовлює необхідність зниження ресурсомісткості виробництва і обсягів залучених ресурсів. Такий дуалізм вимагає пошуку компромісу, оптимізації співвідношення обсягів природних ресурсів, що залучаються, та ступеня задоволення суспільних потреб. Фактори формування СПЕБ також повинні розглядатись з позицій двоїстості мети.

Узагальнюючи проведені дослідження, можна виділити основні макроекономічні фактори формування СПЕБ (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Макроекономічні фактори формування СПЕБ

Сфера проявів та одиниці вимірювання по факторах	Індикатор граничної ситуації (за [155, с. 56])	Наслідки
1	2	3
Економічні відносини		
Рівень промислового виробництва, %	30-40	Деіндустріалізація господарства
Частка імпортованих продуктів харчування, %	30	Стратегічна залежність від імпорту
Частка в експорті продукції переробної промисловості, %	45	Колоніально-сировинна структура економіки
Частка в експорті високотехнологічної продукції, %	10-15	Технологічне відставання економіки
Частка у ВВП державних асигнувань на науку, %	2	Руйнація науково-технічного потенціалу
Соціальна сфера		
Співвідношення 10% найбагатших та 10% найбідніших громадян	10:1	Антагонізація соціальної структури
Частка населення, що живе за межею бідності, %	10	Люмпенізація населення
Співвідношення мінімальної та		Декваліфікація робочої

середньої заробітної плати Рівень безробіття, %	1:3 8-10	сили Зростання соціально знедолених категорій населення
--	-------------	--

Продовження таблиці 2.6.

1	2	3
Демографічна ситуація		
Умовний коефіцієнт депопуляції	1	Інтенсивна депопуляція
Сумарний коефіцієнт народжуваності	2,14-2,15 75 (США)	Відсутність простого заміщення поколінь
Середня тривалість життя населення, років	79 (Японія)	Зниження життєздатності населення
Частка осіб, старших 65 років, у загальній кількості населення, %	7	Старіння населення
Екологічна ситуація		
Сумарні надходження для забезпечення ЕБ, частка від ВВП, %	5 5 5	Загроза екологічної катастрофи
Екологічні витрати, %		Виникнення НС Деградація довкілля
Девіантна поведінка		
Рівень злочинності на 100 тис. населення, тис.	5-6	Криміналізація суспільних відносин
Рівень споживання алкоголю, л на людину в рік	8	Фізична деградація населення
Кількість суїцидів на 100 тис. населення	3	Фрустрація масової свідомості
Рівень розповсюдження психічної патології на 1000 осіб	360	Руйнація особистості
Політичні відносини		
Частка громадян, що виступають за кардинальну зміну політичної системи, %	40	Делегітимізація влади
Рівень довіри населення до центральних органів влади, %	25	Відторгнення влади населенням

Система міжнародного співробітництва, яка склалася в екологічній сфері, є достатньо складною за структурою, функціями та внутрішніми процесами. Її можна розглядати як сукупність національних, регіональних, і міжнародних суб'єктів [61, с. 58], що перебувають у процесі взаємодії і

пом'якшують екологічну кризу, забезпечують стабільний економічний розвиток в умовах глобальної взаємозалежності світу. Механізм міжнародного співробітництва в природоохоронній діяльності виступає синтезом теоретичних розробок, ідей і концепцій, запропонованих світовою економічною наукою, їх практичним упровадженням. Структурно такий механізм складається із сукупності національних економічних та інших механізмів екологічного регулювання, беручи до уваги найбільш суттєве та цінне, що нагромаджено кожною країною окремо, що прийнятне на міжнародному рівні, трансформується, розширяється і доповнює окремі його елементи.

Успіх багатьох політичних, економічних, соціальних і технічних програм та проектів як національного, або регіонального, так і світового масштабу, призначених запобігти руйнуванню навколишнього природного середовища і поліпшити його якість, у багатьох випадках буде визначатися правильним науково обґрунтованим співвідношенням цілей цих проектів із загальнолюдськими цінностями, соціально-економічними та етичними нормами різних народів [40, с. 739].

Виходячи з результатів досліджень, що викладені вище, наявності статистичних даних та адекватності їх використання для цілей дослідження ми розробили власну матрицю для оцінки впливу макроекономічних факторів на формування СПЕБ, (табл. 2.7.). Аналіз показників говорить про відносне підвищення стратегічного потенціалу у 2009 р., що відбулось за рахунок скорочення антропогенного впливу на довкілля внаслідок кризових явищ в економіці, що призвели до істотного скорочення або й припинення виробничої діяльності, а також скорочення в рази збитків від надзвичайних ситуацій (які у 2008 р. були найвищими за всю історію незалежної України внаслідок паводку на заході країни). Отже, динаміка показників свідчить про тенденцію щодо зниження стратегічного потенціалу, зокрема внаслідок впливу таких

макроекономічних факторів, як скорочення попиту на продукцію, зниження конкурентоспроможності країни, відсутність успіхів у реалізації екологічних інтересів держави на міжнародному рівні через участь у протоколах, конвенціях тощо (прикладом є переговори щодо умов участі у Кіотському протоколі, неможливість повної реалізації положень Еспоо-конвенції тощо).

Таблиця 2.7

Аналіз макроекономічних факторів формування СПЕБ

Сфера проявів та одиниці вимірювання факторів	Показник для України, 2009 р. (граничний стан)	Динаміка
1	2	3
Економічні		
- Рівень промислового виробництва, %	98,2 (30-40)	↑
- Частка імпортованих продуктів харчування, %	60 (30)	↑
- Частка в експорті продукції переробної промисловості, %	11,3 (45)	↑
- Частка в експорті високотехнологічної продукції, %	6,3 (10-15)	↑
- Частка у ВВП державних асигнувань на науку, %	0,43 (2)	↓
Соціально-політичні		
- Співвідношення 10% найбагатших та 10% найбідніших громадян	9:1 (10:1)	↑ (до 30:1)
- Частка населення, що живе за межею бідності, %	13 (10)	↓
- Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	1:2 (1:3)	↓
- Рівень безробіття, %	9 (8-10)	↓
Демографічні		
- Умовний коефіцієнт депопуляції	1,36 (1)	↓
- Сумарний коефіцієнт народжуваності	3 (2,14-2,15)	↑
- Середня тривалість життя населення, років	63 – чол. / 72 – _ісо.(75 / 79)	Стабілізувал ось
- Частка осіб, старших 65 років, у загальній кількості населення, %	4 (7)	↑

Природно-ресурсні		
- Обсяги викидів CO_2 вкр вуглецю, %	87,7	↓
- Частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні, %	24	↓
- Частка лісів та CO_2 вкритих площ у загальному фонді, %	17,9	
Продовження таблиці 2.7.		
1	2	3
Техногенні		
- Утворення відходів I-III класів небезпеки, %	53,5	↓
- Витрати на охорону навколишнього природного середовища, % до попереднього року	90	↓
- Динаміка збитків від НС природного / техногенного характеру, разів	0,06 / 2	↓ / ↑

Джерело: розраховано автором

Для оцінки державних факторів формування СПЕБ зазначимо, що світова економічна криза досить чутливо позначилась на національному соціально-економічному зростанні: Україна є доволі інтегрованою країною у світовий розподіл праці, у світову економіку. Однак світова економічна криза для України – це зниження попиту на основні експортно орієнтовані товари базових галузей промисловості. Понад 70 % машинобудування, металургії, хімії йшли на експорт. Про зниження конкуретоспоможності українських металургів, хіміків можновладці та фахівці знали заздалегідь, однак нічого не відбулося, що змогло б попередити руйнівні негативні наслідки. До речі, погіршення основних макроекономічних показників розвитку – це не проблема останнього року. Її витoki починаються з 2004 року – з року зміни політичних еліт і початку системної політичної кризи. У 2004 році ВВП становив 112% до минулого року, у 2005 – 102% (зниження на порядок), далі два роки відносно стабільного зростання до 107%, у 2008 році – зростання ВВП склало 102,1%, але виключно за рахунок успішного першого півріччя. Держава (а особливо – власники

підприємств базових галузей економіки) не скористалась вигідною для України кон'юктурою світових цін на продукцію металургів, хіміків, машинобудівників для реінвестування у виробництво, в інноваційне його оновлення, а нагромаджували надприбутки. За оптимістичними офіційними даними державного бюджету (згідно із Законом України «Про державний бюджет...» на 2009 р.), зростання ВВП має сягнути 0,4%, але Міжнародний валютний фонд прогнозує падіння ВВП від 6 до 8%, а вітчизняні експерти схиляються до 5-5,5%. Будь-що, повільного падіння ВВП за результатами 2008-2009 рр. не оминуть. Друга група факторів пов'язана з банківським сектором і кризою банківської системи країни. Банки протягом останніх декількох років у гонитві за споживачем банківських товарів (кредитів) настільки спростили процедури отримання позик, що майже будь-який пересічний українець міг взяти кредит не тільки на купівлю холодильника чи пральної машини, але й автомобіля, квартири тощо. За мовчазною згодою між банком і клієнтом, потенційні позичальники приносили довідки про неіснуючі доходи, а банки, розраховуючи на те, що тіньова економіка «підсилює» офіційну платоспроможність громадянина, видавали кредити. Так довго бути не могло – і сьогодні тисячі позичальників не в змозі обслуговувати такі банківські кредити. Крім того, банки України доволі глибоко інтегровані у світову фінансову систему, й на них теж позначилися загальні проблеми платоспроможності міжнародних банків. Однак, за образним висловом академіка Валерія Гейця, «довіри немає не до банківських інститутів – довіри немає до влади». Бо елітами керують «страх і жадібність»: страх втратити хоч частину ринку і жадібність – до отримання, попри все, прибутків і надприбутків. Просто статистика – кредити за чотири місяці 2009 року впали на 2,7%, депозити - на 12,8%. Дефіцит торговельного балансу на кінець 2009 року оцінюється у 3-4 мільярди доларів.

Тому ми спостерігаємо падіння ВВП у першому кварталі 2009 р. на 21,1% (власні експертні дані Рахункової палати України), тінізація економіки сягає 40%, обсяги будівництва в Україні з початку кризи можуть впасти до 50% (дані міністра регіонального розвитку і будівництва Василя Куйбіди), за даними Держкомстату, промислове виробництво скоротилось майже на 30%. За даними Міністерства праці і соціальної політики, рівень безробіття у поточному році може сягнути 8%. Реальні доходи зведеного бюджету за перший квартал 2009 року, порівняно з минулим роком, скоротились на 11,5%, державного – на 8,9%. Дефіцит державного бюджету складає 333,4 млн. грн. (торік спостерігався профіцит понад 1,1 млн. грн.). Скорочення інвестицій у промисловості становить понад 35%, з них у експортно-орієнтовані галузі – на 50 і більше відсотків. Україна заборгувала на сьогодні міжнародним організаціям близько 103 млрд. доларів (дані Нацбанку України), або 63% ВВП, що становить 2,5 тис. доларів США на кожного мешканця нашої країни. За період кризи резерви НБУ скоротились на 34%, близько 13% резервів НБУ знаходяться у цінних паперах сумнівних, непублічних компаній, які не входять до рейтингів провідних міжнародних агенцій. Отже, нині є великі перешкоди і неабиякі виклики до формування моделі сталого зростання. Що на сьогодні може надати оптимізму щодо подальшої долі економіки? Насамперед, це зусилля уряду, які є досить ефективними у царині розроблення програмних документів. Так, наприкінці 2008 року була запропонована Урядом Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток», яка передбачає: досягнення макроекономічної стабілізації, недопущення зниження рівня життя населення, сприяння розвитку підприємництва, стимулювання інвестиційної діяльності, підтримку реального сектора економіки, вдосконалення податково-бюджетної політики, інвестиційної політики, підтримку розвитку фондового та фінансового ринків,

удосконалення регуляторної політики, формування конкурентного середовища, оптимізацію структури державного сектору економіки, підвищення ефективності управління об'єктами державної власності, технічне регулювання та захист прав споживачів, реформування публічної адміністрації, реформування системи судочинства та суміжних з нею інститутів, протидію корупції в Україні, розвиток громадянського суспільства, поглиблення наукових засад реалізації регіональної політики, підвищення рівня обороноздатності держави. Окрема частина Програми Уряду присвячена розвитку реального сектору економіки, проведенню ефективної науково-технічної та інноваційної політики, зокрема щодо промислового та агропромислового комплексів, розвитку сільської місцевості, інфраструктури, будівництву, створенню конкурентно-спроможної системи генерування знань, формування інноваційної інфраструктури та системи трансферу технологій, розвитку системи управління інтелектуальною власністю, стимулюванню попиту на інновації, інтеграції науково-технологічного потенціалу України у світове господарство. По суті, ефективність подолання кризових явищ в економіці держави залежить від консенсусу всіх гілок влади у питаннях реалізації антикризової програми уряду, від її ефективного та оперативного корегування, відповідно до змін кон'юнктури зовнішніх і внутрішніх ринків.

Саме це дасть змогу привернути увагу громадськості до створення інституціональних та організаційних засад переходу розвитку держави на модель сталого розвитку. Розробка моделі сталого розвитку продуктивних сил, як підґрунтя для забезпечення оптимальної територіальної локалізації економічного простору, має спиратися на принципи обмеження розвитку країни та курсу поступової економічної та політичної інтеграції до Євросоюзу, задекларованого українським урядом, як дороговказ розвитку на найближчий період [156; 157].

Як проміжний висновок відзначимо тісний зв'язок між макроекономічними та державними факторами формування СПЕБ, звідки впливають наступні пріоритети міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля для підвищення стратегічного потенціалу:

фінансове сприяння та технічна допомога розвинутих країн країнам, що розвиваються;

екологізація суспільних потреб, технологічні розробки з проблем ресурсозбереження;

формування механізмів міжнародної відповідальності в галузі охорони навколишнього середовища;

розробка спільних стратегій і концепцій;

структурна перебудова економік, створення системи представництв у міжнародних організаціях і на форумах екологічного спрямування;

екологічне оподаткування (ресурсні платежі, екологічні збори);

регламентація використання окремих видів природних ресурсів.

Водночас забезпечення СПЕБ вимагає вирішення наступних завдань на державному рівні:

якісні зміни в динаміці виробничих ресурсів;

зростання співвідношень у темпах зростання кінцевого продукту втрат живої та упредметненої праці;

досягнення за рядом видів ресурсів негативної прирісної ресурсоемкості;

зростання ресурсозберігаючого ефекту від застосування нової техніки та технологій;

трансформація витрат на природоохоронну діяльність у важливий фактор економічного зростання;

активна зміна первинних матеріалів і ресурсів вторинними, створення індустрії переробки відходів виробництва і споживання [158, с. 15].

При визначенні регіональних та локальних факторів впливу на СПЕБ доцільним є розгляд етапів формування стратегічного потенціалу в умовах нестійкого середовища. Зауважимо, що у випадку, коли об'єктом дослідження є підприємство або галузь, то внутрішнє середовище прийнято розглядати як відносно стабільне, стійке. У нашому випадку (розгляду еколого-економічної безпеки на регіональному рівні) нестійким буде як зовнішнє так і внутрішнє середовище, а отже, слід враховувати широкий спектр факторів.

Процес формування стратегічного потенціалу передбачає ретроспективний аналіз діяльності, виявлення резервів недостатнього використання внутрішніх ресурсів і зовнішніх можливостей, вибір перспективних напрямів діяльності і визначення стратегії реалізації програм і планів для досягнення оптимальних результатів. Особливості цього процесу на регіональному рівні наведені на рис. 2.3.

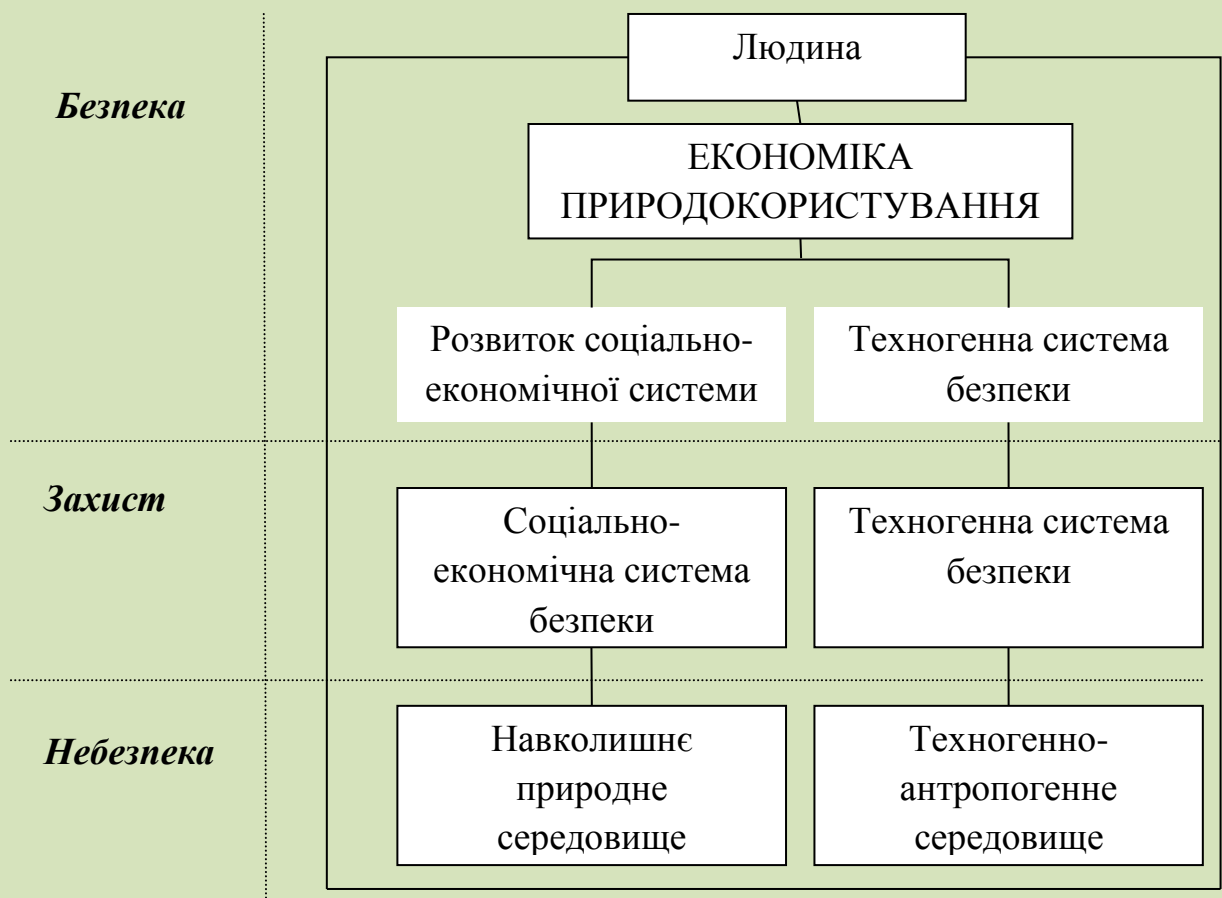

Рис. 2.3. Концептуальна схема формування СПЕБ на регіональному рівні

Зауважимо, що саме на регіональному та локальному рівні необхідно проводити диференціацію між силою впливу факторів природного та техногенного характеру на екологічну безпеку, це пояснюється необхідністю створення специфічного організаційно-управлінського забезпечення та регуляторної діяльності, ефективність яких безпосередньо залежить від чіткості та однозначності поставлених завдань. Останні можуть і повинні відрізнятися у регіонах, крім того, обмеженість фінансових ресурсів не дозволяє широко формулювати завдання на цьому рівні. Регіональний та локальний рівень формування СПЕБ вимагає конкретизації мети та завдань на основі максимально точного визначення груп факторів впливу та постійного їх моніторингу, що дозволить своєчасно вносити корективи та зміщувати пріоритети у фінансуванні, акценти в організаційно-управлінській системі.

Загальна структура формування СПЕБ на регіональному рівні з урахуванням локальних факторів подана на рис. 2.4. Виділені нами складові формування стратегічного потенціалу (виробничо-технічна; організаційно-економічна; нормативно-правова; комерційна; науково-дослідна; соціально-культурна; екологічна / природно-ресурсна) можуть змінюватися за рівнем значущості у кожен момент часу та безпосередньо залежать від локальних факторів (найяскравішим прикладом впливу локальних факторів є Чорнобильська зона, формування СПЕБ в якій взагалі повинно ґрунтуватися саме на таких факторах).

Серед принципів формування СПЕБ на регіональному рівні можна виділити класичні (наукової обґрунтованості, первинності прав власності, демократизації, самопланування) і новаторські, які базуються на сучасних теоріях менеджменту та економічної науки (врахування повного життєвого циклу товарів і послуг, що виробляються в регіоні; пріоритетність

інноваційних підходів; гнучкість структур управління; варіативність і відносна простора реалізації заходів тощо).

Рис. 2.4. Структура формування та реалізації СПЕБ

До функцій формування СПЕБ належать розподіл ресурсів, адаптація до зовнішнього середовища, внутрішня координація, створення ефективного організаційно-управлінського механізму тощо.

Рушійні сили СПЕБ на галузевому рівні формуються через: розвиток науки і техніки; міжгалузеві та внутрішньогалузеві структурні зрушення (пропорційний розвиток галузей груп А і Б); зміни ціни на ресурси; інституціональний фактор; нормативно-правові колізії; соціально-

культурні чинники; бізнес-фактор (тінізація економіки, ступінь монополізації ресурсомістких галузей); міжнародну конкуренція та участь у розподілі праці.

У вітчизняній літературі існує декілька класифікацій факторів впливу на регіональну безпеку регіону, найбільш повну з них подано у табл. 2.8.

Таблиця 2.8.

Зведена класифікація факторів впливу на екологічну безпеку (ЕБ)

Ознаки класифікації	Види факторів	Характеристики
1	2	3
Джерело впливу	природні, антропогенні	Фактори, що діють незалежно від людини, без її участі Фактори, що зумовлені діяльністю людини
Періодичність дії	перманентного впливу, ситуаційного впливу	Фактори, які постійно впливають на стан ЕБ Фактори, що мають тимчасовий або випадковий характер
Масштаби охоплення	глобальні, міжнародні, національні, регіональні, локальні	Фактори, дія яких має глобальний характер Фактори, дія яких має міжнародний характер, Фактори, дія яких поширюється в межах держави, Фактори, що мають регіональний характер Фактори, що мають локальний вплив та значення
Характер взаємозв'язку	стимулятори (конструктивні), дестимулятори (деконструктивні)	Фактори, що підвищують ЕБ Фактори, що знижують рівень ЕБ
Система відносин середовище–регіон	зовнішні, внутрішні	Пов'язані з міжнародними, геополітичними, транскордонними подіями Пов'язані із специфікою

		конкретної території
--	--	----------------------

Продовження таблиці 2.8.

1	2	3
Участь посередників у поширенні фактору	прямого впливу, опосередкованого впливу	Такі, що безпосередньо впливають на рівень ЕБ Такі, які мають опосередкований вплив на рівень ЕБ
Внутрішня сутність	економічні, науково-технічні, соціальні, природно-екологічні, адміністративно-правові	Пов'язані з рівнем розвитку економіки, інфляцією, структурою тощо Пов'язані з рівнем фінансування та стимулювання НДР, у тому числі й фундаментальних Менталітет, традиції споживання та виробництва, рівень освіти Асиміляційний потенціал території, наявність ресурсів, ступінь антропогенної порушеності ландшафтів Способи, форми та методи регулювання відносин у сфері взаємодії людини та довкілля
Ступінь та інтенсивність впливу	безпечні, ризиковані, загрозливі, небезпечні	Не призводять до порушення екологічної рівноваги Існує ймовірність порушення екологічної рівноваги Завдають шкоди, призводять до порушення екологічної рівноваги Заподіяна шкода унеможлиблює відновлення екологічної рівноваги

Джерело: складено за [65]

Узагальнюючи викладене та відповідно до досліджень провідних українських фахівців [159, с. 15; 160, с. 142 та ін.] загальнооб'єктивними факторами підвищення СПЕБ на державному та регіональному рівнях є:

енергетична безпека соціально-економічного розвитку, подолання дефіциту паливно-енергетичних ресурсів;

техногенний вплив промислово-виробничого комплексу на довкілля через зношеність окремих об'єктів матеріально-технічної бази та непрозорість інфраструктурного забезпечення;

запобігання стихійним лихам (паводкам, зсувам землі), у тому числі забезпечення раціонального використання деяких складових природно-ресурсного потенціалу;

посилення бюджетонаповнювальної функції природокористування, а також соціальної орієнтованості комерціалізації залучення природних ресурсів у відтворювальний процес;

імплементация пріоритетів екологізації використання природних ресурсів та інших елементів довкілля в домінанті прискорення соціально-економічного піднесення територіальних утворень;

формування фінансової бази оновлення та модернізації природоохоронної інфраструктури й розширення територіальних меж природо-заповідного фонду;

легалізація підприємницького сектора в окремих сферах системи природокористування і поступове формування конкурентного середовища та ринкової інфраструктури в освоєні природно-ресурсного потенціалу;

вдосконалення фіскального регулювання природокористування через упровадження перспективних форм і методів нарахування (адміністрування) ресурсних платежів та екологічних зборів;

посилення рентної орієнтації оподаткування використання окремих видів природних ресурсів через диференціацію та диверсифікацію ставок і нормативів плати, а також упровадження мобільної системи штрафів та відшкодувань;

розробка методологічної та методичної бази економічної оцінки природних ресурсів як національного багатства та обґрунтування системи індикаторів ефективності використання природно-ресурсного потенціалу в суспільному відтворенні;

розбудова фінансово-кредитної та банківської систем, що матимуть природно-ресурсну та екологічну спрямованість і прискорюватимуть інноваційне оновлення засобів виробництва у природно-ресурсній сфері;

реалізація принципу рівноправності форм власності на природно-ресурсну складову раціонального багатства за наявності потужного комунального сектору як бази наповнення бюджетів територіальних громад та збереження державної власності на ті природні блага, що виконують стратегічну функцію збереження сприятливих умов життєдіяльності та зміцнюють асиміляційний потенціал територій;

трансформація системи управління природокористуванням через концентрацію основних регулюючих важелів та управлінських інструментів у єдиному центрі тощо.

Висновки до розділу 2

У розділі 2 на основі огляду законодавчого та нормативно-методичного забезпечення еколого-економічної безпеки та організаційно-управлінських засад формування й реалізації регіональної політики еколого-економічної безпеки у забезпечення соціально-економічного зростання запропоновано методологічні підходи до вдосконалення механізму формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, зокрема організаційно-економічного елементу цього механізму. Проведені дослідження дозволили зробити наступні висновки:

Стратегічний потенціал еколого-економічної безпеки розвитку регіону складається з таких невід’ємних складових, серед яких перше місце займає законодавче та нормативне забезпечення, що є основою для двох інших складових функціонування системи – організаційно-управлінських та організаційно-економічних засад. Останні, фактично, є «жорсткими» та «м’якими» важелями державної регуляції у сфері еколого-

економічної безпеки.

Законодавче та нормативно-методичне забезпечення є невід'ємною складовою формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки розвитку регіону. В Україні правове забезпечення в цілому сформоване за рахунок законодавчих актів – Конституції, законів України та численних нормативних документів. Нагальним питанням розвитку є систематизація законодавчих актів, їх гармонізація та створення Національного екологічного кодексу.

Організаційно-управлінський механізм у системі управління господарською діяльністю у сфері дотримання вимог еколого-економічної безпеки є невід'ємною складовою розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, що ґрунтується на законодавчих та нормативних засадах. Він передбачає передусім адміністративні «жорсткі» важелі управління екологічною безпекою. Ефективність таких методів була значною на початку управлінської діяльності держави із забезпечення еколого-економічної безпеки. З розвитком цих процесів переваги надаються більш «м'яким» важелям управління, пов'язаним з економічним стимулюванням екологічно безпечної діяльності.

Організаційно-економічний механізм еколого-економічної безпеки - це складова формування стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки. Основні перспективи розвитку економічного механізму формування еколого-економічної безпеки полягають у переході від карних методів врегулювання до стимулюючих. Важливою складовою є децентралізація і перехід на місцевий та локальний рівень економічного регулювання еколого-економічної безпеки.

Важливим напрямом розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки регіонального розвитку є відмова від галузевого підходу регулювання та переорієнтація на договірні й конкурентні засади, пріоритетність міжгалузевого вирішення соціально-економічних та

екологічних проблем. Захист прав окремих громадян, місцевих громад має стати перспективою розвитку системи еколого-економічної безпеки. Відстоювання власних прав може ефективно здійснюватися із залученням засобів масової інформації та судової влади. Такі механізми дозволяють збільшити децентралізацію, зменшити видатки і зробити механізм функціонування системи еколого-економічної безпеки в регіоні більш оперативним.

Перспективним напрямом є внутрішній розвиток регіонів за рахунок власної економічної основи, насамперед податкової бази. Основним принципом формування таких фондів для забезпечення еколого-економічної безпеки, особливо місцевих, мають бути принципи «забруднювач - платить» та «ресурси платні». Для забезпечення еколого-економічної безпеки частка екологічних витрат має становити 1,5-2 % ВВП України, а формування на 50-70 % повинно відбуватися за рахунок позабюджетних коштів.

Проведений аналіз факторів формування регіональної політики еколого-економічної безпеки у забезпеченні соціально-економічного зростання дозволив виокремити макроекономічний або наднаціональний рівень, державний або національний, а також регіональний й територіальний.

У розділі сформульовано авторське визначення фактору формування СПЕБ, як об'єктивного причинного явища або процесу забезпечення еколого-економічної безпеки, під впливом якого змінюється рівень її ефективності. Фактори є динамічними у часі та просторі, тісно взаємодіють. Для досягнення високого рівня ефективності процесів забезпечення еколого-економічної безпеки необхідне якнайповніше та комплексне використання всіх факторів.

Обґрунтовано, що фактори розвитку можна класифікувати за змістом (економічні, соціальні, екологічні, політико-правові), за

динамікою розвитку (статичні – ресурсні, географічні, кліматичні, історико-культурні; динамічні), за напрямом впливу (зовнішні – прямого і опосередкованого впливу; внутрішньорегіональні); за характером впливу на розвиток регіону (активізаційні – екстенсивні або інтенсивні; стримувальні), за економічними законами (попиту та пропозиції).

Проведено аналіз груп факторів формування соціально-економічних потреб щодо СПЕБ через застосування графічного методу двофакторного аналізу та зроблено висновок про двоїсту природу факторів впливу, яка випливає із суперечності кінцевих цілей: з одного боку, підвищення ефективності виробництва означає більш повне задоволення суспільних потреб (що вимагає зростання обсягів ресурсів, що залучаються до процесу виробництва), з іншого – підвищення ролі екологічних факторів зумовлює необхідність зниження ресурсомісткості виробництва і обсягів залучених ресурсів. Обґрунтовано, що такий дуалізм вимагає пошуку компромісу, оптимізації співвідношення обсягів природних ресурсів, що залучаються, та ступеня задоволення суспільних потреб.

Доведено існування тісного зв'язку між макроекономічними та державними факторами формування СПЕБ. Сформульовано основні фактори підвищення стратегічного потенціалу, зокрема енергетична безпека соціально-економічного розвитку, запобігання стихійним лихам (паводкам, зсувам землі), посилення бюджетонаповнювальної функції природокористування, імплементація пріоритетів екологізації використання природних ресурсів та інших елементів довкілля тощо.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Концептуальні засади соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки

Стратегічний потенціал еколого-економічної безпеки (СПЕЕБ) – об’єктивна система взаємозв’язків і відношень у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, що спирається на рівень розвитку продуктивних сил та суспільну загальнонаціональну свідомість і спроможність влади формувати, реалізовувати та вдосконалювати природоохоронну діяльність у межах держави. СПЕЕБ – це в економічному вимірі наявність макроекономічного підґрунтя, що реалізується у системі уможливлення й забезпечення створення і впровадження природоохоронних й ресурсозберігаючих технологій, наявності відповідних матеріальних й організаційних ресурсів та інформаційного забезпечення, у соціальному (суспільному) вимірі – наявність суспільної свідомості та готовності сприймати, реалізовувати та забезпечувати неухильну підтримку екологічних пріоритетів у формуванні планів, проектів, програм суспільного розвитку, в екологічному вимірі – підтримка наявних та розвиток новітніх пріоритетів формування й реалізації екологічної політики, що спирається на дотримання природоохоронних зобов’язань усіх ієрархічних рівнів державної політики.

На загал, стратегічний потенціал пов’язують з діяльністю підприємства (І. Бузько, В. Микитенко, В. Герасимчук та ін.), однак, рідше, мається на увазі стратегічний потенціал регіону чи його окремих складових (З. Герасимчук, І. Вахович, Л. Ковальська, Л. Черчик) або продуктивних сил (Л. Чернюк, М. Фащевський, Є. Хлобистов, П. Бубенко та ін.), і зовсім не дослідженою проблемою є стратегічний потенціал певного стану суспільно-природної системи або рівня безпеки суспільства і території. Ми розглядаємо стратегічний потенціал стосовно еколого-економічної безпеки як певний «запас» міцності відносно суспільного забезпечення певних кількісних та якісних характеристик навколишнього середовища за критеріями безпеки для реципієнтів потенційного або безпосереднього негативного впливу. Цей «запас» уможлиблюється набором об’єктивних характеристик розвитку продуктивних сил та суспільної готовності до відстоювання права на безпечне навколишнє середовище.

Отже, актуальність розробки концептуальних засад розвитку стратегічного потенціалу забезпечення еколого-економічної безпеки визначається необхідністю державного регулювання процесів макроекономічної динаміки, що визначають або впливають на формування механізмів, інструментів, взаємозв'язків ринкових та адміністративних важелів охорони і раціонального використання природних ресурсів, уможливлення безпеки населення і територій щодо надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

СПЕЕБ визначається готовністю території і населення, економіки і соціальних інституцій до кліматичних змін, до змін у загальній кон'юнктурі ринків, до змін у паливно-енергетичних балансах, виснаженням природних ресурсів та освітнім рівнем працездатного населення. Важливою ланкою має стати демографічна структура, міграційні процеси, відкритість ринків праці, рівень попередження, реагування й подолання наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного походження.

СПЕЕБ – це й можливість концентрації зусиль влади, економіки, суспільства в цілому для забезпечення певного рівня стабільності розвитку та виділення коштів на забезпечення еколого-економічної безпеки. Головне у цих процесах – вибір і визначення питомих характеристик (факторів), що впливають на якість потенціалу, його стабільність і спроможність до розвитку і зміцнення.

Взаємозв'язок основних компонентів, факторів та складових СПЕЕБ показано на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Концептуальна схема взаємозв'язку компонентів СПЕЕБ

На сьогодні існує декілька основних складових (потенціалів) СПЕЕБ - управлінський, ресурсний, соціальний, міжнародний - та два рівні реалізації СПЕЕБ – просторовий та об'єктовий рівень.

Управлінський потенціал СПЕЕБ розподіляється на інституційний, інноваційний, інвестиційний, методично-нормативний і законодавчо-правовий важелі його реалізації.

Ресурсний потенціал СПЕЕБ (або так звані. «ресурси забезпечення») визначається такими складовими:

територіально-природоохоронна – наявність природоохоронних територій і територій обмеженого господарського використання;

територіально-навантажувальна – наявність і характеристики забруднених територій та територій екологічно небезпечної життєдіяльності, а також територій, для яких притаманні обмеження господарювання внаслідок забруднення навколишнього середовища;

територіально-планувальна – наявність державних планів, проектів, програм щодо фінансового та організаційного забезпечення еколого-економічної безпеки (фінансові та управлінські ресурси);

територіально-інфраструктурна – наявність основних виробничих фондів природоохоронного призначення та рівень їх відповідності об'єктивним вимогам забезпечення еколого-економічної безпеки (виробничі ресурси);

енергетична – наявність альтернативних джерел енергії, екологічно зумовлених секторів економіки, «зелених» технологій тощо, рівень їх впровадження в практику.

Соціальний потенціал СПЕЕБ (ресурси суспільного сприйняття) визначається рівнями суспільного сприйняття та відповідною суспільною активністю щодо природоохоронної діяльності та екологічної політики в цілому. Цей потенціал реалізується на наступних рівнях суспільного прояву: рівень суспільного сприйняття проблем еколого-економічної безпеки та їх пріоритетності; рівень громадського забезпечення відстоювання суспільних інтересів через громадянські ініціативи, заходи підтримки або спротиву щодо певних рішень стосовно навколишнього середовища та безпеки життєдіяльності; рівень екологічної освіти та просвіти, їх безперервність; рівень державно-приватного партнерства у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки.

Міжнародний потенціал СПЕЕБ (ресурси міжнародної підтримки екологічних планів, проектів, програм) визначається такими складовими: наявність міжнародних природоохоронних угод та їх дієвість щодо впливу на формування та реалізацію екологічної політики; наявність міжнародної підтримки (як безповоротної, так і у вигляді кредитних позичок) та її ефективність; можливість впливу міжнародних сил оперативного реагування на надзвичайні екологічні ситуації.

Просторовий рівень СПЕЕБ. Цей рівень визначається через регіональне охоплення та регіональну рівність у доступу до ресурсів забезпечення еколого-економічної безпеки та наявність регіональних пріоритетів щодо використання й розподілу ресурсів забезпечення еколого-економічної безпеки.

Таким чином, детальна теоретико-методологічна характеристика СПЕЕБ дозволяє визначити його як багаторівневу взаємозалежну систему, що спрямована на досягнення стабільного функціонування економіки та суспільства у сфері ефективного забезпечення еколого-економічної безпеки для території, суб'єктів господарювання та населення, що визначається спроможністю держави уможливити суспільно прийнятний рівень мінімізації потенційних та реальних екологічних загроз і збитків.

Забезпечення переходу України на модель сталого розвитку, особливо у системі модернізації національного господарства, неможливе без виявлення дієвих важелів розробки і

впровадження політики еколого-економічної безпеки, уможливлення безпеки життєдіяльності населення і розвитку територій. Для створення такої системи пропонується визначити основні концептуальні положення Стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки розвитку продуктивних сил.

Міжнародний досвід доводить ефективність запровадження важелів екологічної політики у тісному зв'язку з економічними і соціальними факторами впливу на діяльність держави з охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів та мінімізації природних і техногенних загроз для населення.

Державна політика підтримки й забезпечення розвитку СПЕЕБ спрямована на гармонійний, поступальний, збалансований, розвиток усіх сфер національного господарства та суспільних відносин, що впливають або впливатимуть на рівень забезпечення еколого-економічної безпеки розвитку продуктивних сил. Основні важелі такої політики сконцентровані навколо основних складових (потенціалів) СПЕЕБ, а саме на: управлінському потенціалі, ресурсному потенціалі, соціальному потенціалі, міжнародному потенціалі в межах дворівневої структури реалізації СПЕЕБ – просторової та галузевої.

Розроблені концептуальні основи є системою науково обґрунтованих стратегічних підходів, які мають покладатися в основу державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, безпеки життєдіяльності населення, законодавчих та економічних засобів стимулювання розвитку СПЕЕБ, визначають основну мету, завдання і напрями його забезпечення відповідно до головних цілей розвитку країни.

Правовою основою пропонованих концептуальних основ розвитку СПЕЕБ є Конституція України, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про підприємництво», Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення еколого-економічної

безпеки», інші нормативно-правові акти у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Сучасний стан СПЕЕБ. Стратегічний потенціал еколого-економічної безпеки визначається станом розвитку продуктивних сил країни та суспільною готовністю залучати матеріальні, організаційні та культурно-просвітницькі ресурси до забезпечення еколого-економічної безпеки на рівні, що максимально відповідає можливостям суспільного розвитку та науковим уявленням щодо якості навколишнього середовища.

Мета, принципи та основні напрями розвитку СПЕЕБ. Концептуальні основи визначають основні правові, організаційні та економічні засади стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, який уможлиблює спрямування суспільно-економічних відносин у державі на раціональне використання, відтворення та збереження природних ресурсів, генофонду живої природи, захист життя і здоров'я населення, запобігання негативному впливу господарської діяльності на людину та навколишнє природне середовище.

Метою Концептуальних основ СПЕЕБ є:

забезпечення переходу держави на шлях сталого розвитку, через послідовне всебічне зміцнення можливостей держави унеможлилювати виникнення реальних і потенційних загроз навколишньому середовищу, суспільству, національному господарству за рахунок послідовної екологізації суспільно-господарських відносин, створення умов для поступального, сприятливого для життєдіяльності населення і навколишнього середовища розвитку продуктивних сил;

визначення місця СПЕЕБ у забезпеченні національної безпеки держави через зміцнення її економічної та екологічної складових у системі сталого розвитку країни та її окремих регіонів;

уточнення цілей та основних напрямів політики органів державної влади щодо стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, визначення критеріїв бюджетної підтримки господарської діяльності, спрямованої на зміцнення СПЕЕБ країни;

формування єдиного комплексного методологічного підходу до вирішення проблем

забезпечення еколого-економічної безпеки центральними та місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, іншими юридичними та фізичними особами;

визначення пріоритетів, правових, організаційних і фінансових інструментів державної підтримки еколого-економічної безпеки, а також чітке встановлення видів діяльності, розвиток яких здійснюється винятково за рахунок ринкових механізмів;

систематизація заходів державної підтримки розвитку СПЕЕБ з погляду досягнення максимальної ефективності використання бюджетних коштів.

Принципи, на яких буде ґрунтуватися подальший розвиток СПЕЕБ, повинні враховувати інтереси регіонів, суб'єктів господарювання, держави в цілому.

Основними принципами державної політики в галузі підтримки й розвитку СПЕЕБ мають стати:

суворе дотримання вимог Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів;

максимально досяжний захист прав територій, населення, окремих суб'єктів господарювання у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки господарювання та життєдіяльності, підтримки біорізноманіття та природоохоронних територій;

удосконалення й пошук нових форм підтримки СПЕЕБ;

державне регулювання на основі застосування міжнародного досвіду та міжнародних стандартів із формування та реалізації проектів, програм та заходів, спрямованих на підвищення ефективності попереджувальних заходів у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки, унеможливлення виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;

прозорість, систематичне інформування зацікавлених сторін про реалізацію державної політики в галузі підтримки й розвитку діяльності, спрямованої на забезпечення еколого-економічної безпеки, створення умов для зменшення ризиків виникнення екологічних загроз.

Практична діяльність щодо розвитку СПЕЕБ має здійснюватись у двох основних

напрямах: створення загальних сприятливих умов для ефективного здійснення діяльності всіх суб'єктів господарювання та надання адресної державної підтримки окремим категоріям підприємств, успішна діяльність яких має особливе значення для вирішення загальнонаціональних завдань охорони навколишнього природного середовища, попередження виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження.

До загальних заходів, які спрямовані на створення загальних сприятливих умов розвитку СПЕЕБ, належать:

удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання та регіонального управління у сфері розвитку СПЕЕБ;

ліквідація існуючих адміністративних перепон у діяльності суб'єктів господарювання, спрямована на зміцнення СПЕЕБ;

удосконалення податкового регулювання діяльності, спрямованої на забезпечення еколого-економічної безпеки та підвищення безпеки життєдіяльності населення;

удосконалення фінансово-кредитної підтримки та розвиток ринку фінансових послуг щодо екологічно орієнтованих проектів і програм, зокрема місцевого рівня, підвищення рівня техніко-технологічного та організаційно-управлінського попередження виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження;

покращання інформаційного забезпечення діяльності господарських суб'єктів у сфері зміцнення СПЕЕБ;

створення позитивної суспільної думки про діяльність суб'єктів господарювання та органів виконавчої й законодавчої влади, місцевого самоврядування, спрямованої на формування та зміцнення СПЕЕБ.

Адресна державна підтримка суб'єктів господарювання повинна надаватися тим категоріям підприємств, діяльність яких має особливе значення для забезпечення еколого-економічної безпеки окремих регіонів країни або держави в цілому і які:

розпочинають свою профільну діяльність, пов'язану з охороною навколишнього природного середовища, раціональним використанням природних ресурсів, захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій природного й техногенного походження;

перебувають у складному фінансовому становищі з об'єктивних причин, але не змінюють власну спеціалізацію, пов'язану з охороною навколишнього природного середовища,

раціональним використанням природних ресурсів, захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій природного й техногенного походження;

застосовують інноваційні або соціально орієнтовані форми діяльності задля досягнення найкращих результатів стосовно забезпечення еколого-економічної безпеки та підвищення захищеності населення і територій від надзвичайних ситуацій природного й техногенного походження.

Форми та обсяги адресної державної підтримки мають обиратися індивідуально в кожному конкретному випадку з урахуванням фінансово-економічного стану суб'єкта господарювання згідно з основним видом діяльності або відповідно до спроможності органу виконавчої влади реалізовувати проекти чи програми із забезпечення еколого-економічної безпеки.

Державна політика щодо розвитку СПЕЕБ. Державна політика у сфері соціально-економічного розвитку СПЕЕБ забезпечуються на основі:

аналізу стану СПЕЕБ, ефективності застосування заходів з державної підтримки; створення єдиної інформаційної системи підтримки діяльності, спрямованої на підвищення ефективності СПЕЕБ;

підготовки нормативних актів, які визначають акредитації, атестації, сертифікації та ліцензування суб'єктів господарювання, відносини з органами влади та управління, природоохоронними органами, необхідність, види та характер регулювання екологічно сприятливої господарської діяльності чи іншої діяльності, результати якої спрямовані на підвищення СПЕЕБ;

підготовки пропозицій за пріоритетними напрямками та формами державної підтримки суб'єктів господарювання; розробки державних програм підтримки СПЕЕБ на об'єктовому, місцевому та регіональному рівнях;

координації діяльності організацій, які здійснюють підтримку забезпечення еколого-економічної безпеки та підвищення рівня захищеності населення і територій від надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру;

створення сприятливої системи надання пільг для підприємств, установ, організацій і громадян, які провадять цілеспрямовані акції, реалізують проекти та програми, спрямовані на підвищення ефективності СПЕЕБ на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях;

стимулювання спеціальними фінансовими і кредитними важелями виробництва екологічних товарів і розвиток сфери екологічних послуг.

Державна політика щодо розвитку СПЕЕБ повинна здійснюватися відповідно до Концептуальних засад забезпечення розвитку екологічного підприємництва в Україні [118], забезпечувати стимулювання ефективного попиту на екологічну продукцію та послуги насамперед політикою державного замовлення, а також забезпечувати полегшений доступ підприємствам, які виробляють екологічну продукцію, до послуг, наданих державними установами.

Реалізація зазначених напрямів державної політики має здійснюватись з урахуванням розподілу повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, особливо в умовах здійснення адміністративної реформи. При цьому до повноважень органів виконавчої влади у сфері підвищення ефективності соціально-економічного розвитку СПЕЕБ належать:

правове й нормативне регулювання поточної та спеціалізованої діяльності суб'єктів господарювання, органів виконавчої влади, спрямованої на забезпечення СПЕЕБ, як складової частини загальної господарської діяльності та регіонального управління;

встановлення особливого податкового режиму суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана з пріоритетними проектами (пріоритети визначаються центральними та регіональними органами виконавчої влади) щодо зміцнення СПЕЕБ;

визначення обсягів фінансування, видів, обсягів придбання та виробників продукції природоохоронного призначення при реалізації природоохоронних програм, проектів та заходів, які фінансуються повністю з бюджету;

узгодження видів, обсягів споживання та виробників продукції, контроль екологічного призначення при реалізації екологічних програм, проектів та заходів, які частково фінансуються з бюджету;

контроль за виконанням суб'єктами господарювання договірних зобов'язань при реалізації екологічних програм, проектів та заходів, які повністю фінансуються з бюджету;

розробка державних програм підтримки екологічно сприятливої господарської діяльності;

укладання міжнародних та міждержавних договорів та угод у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки та підвищення захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження;

підтримка в створенні природоохоронних інституцій та суб'єктів господарювання, діяльність яких спрямована на забезпечення еколого-економічної безпеки.

Органи місцевого самоврядування у сфері розвитку СПЕЕБ визначають:

обсяги фінансування, види, обсяги придбання та перелік виробників продукції природоохоронного призначення та спрямованої на підвищення захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження при реалізації програм, проектів та заходів, що фінансуються повністю з місцевого бюджету;

механізм цільового використання частини коштів, отриманих від приватизації державного майна, з позабюджетного Державного фонду приватизації, на проекти, пов'язані з охороною навколишнього середовища та підвищенням захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

частки обсягів фінансування, видів, обсягів споживання та виробників продукції природоохоронного призначення і спрямованої на підвищення захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження при реалізації програм, проектів та заходів, які фінансуються частково з місцевого бюджету;

режим оподаткування суб'єктів екологічно сприятливої господарської діяльності.

Основні заходи з реалізації Концептуальних засад соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки. Для реалізації пропонованих у дисертаційному дослідженні Концептуальних засад органам виконавчої влади необхідно здійснити такі заходи, спрямовані на підтримку СПЕЕБ:

нормативно-правового спрямування:

розвиток та вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності у сферах, пов'язаних з охороною навколишнього середовища та підвищенням захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження, шляхом надання конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства (податкові пільги, механізм перерозподілу платежів за забруднення навколишнього

середовища, пільгове кредитування закупок обладнання тощо) з використанням накопиченого досвіду;

посилення адаптації законодавства України у сфері охорони навколишнього середовища до законодавства Європейського Союзу;

залучення до участі в нормотворчому процесі екологічних громадських організацій (об'єднань), які мають значний досвід та поінформованість про проблеми щодо забезпечення еколого-економічної безпеки у конкретних регіонах або галузях економіки;

управлінсько-адміністративного спрямування:

підтримка інвестиційних проектів щодо діяльності, пов'язаної з охороною навколишнього середовища та підвищенням захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження загальнодержавного і міжрегіонального значення;

сприяння процесу сертифікації екологічно орієнтованих підприємств згідно з вимогами стандартів серій ISO 9000 та ISO14000;

сприяння залученню іноземних інвестицій у формі цільових кредитів (позик) міжнародних фінансових інститутів, у тому числі Всесвітнього банку, Європейського банку реконструкції і розвитку, Міжнародної фінансової корпорації тощо, у проекти, які пов'язані з посиленням СПЕЕБ;

сприяння поширенню передових технологій забезпечення еколого-економічної безпеки та підвищення захищеності населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження (у тому числі із застосуванням сучасних маркетингових технологій);

впровадження програми оцінки впливу проектів на навколишнє середовище чи врахування необхідності інвестицій в охорону навколишнього середовища при отриманні банківських позик;

стимулювання створення спільних підприємств, поєднання

знань національних особливостей та доступу до фінансових ресурсів і сучасних технологій у сфері охорони навколишнього середовища та підвищення захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження;

створення єдиної інформаційно-довідкової системи існуючої мережі підприємств, діяльність яких сприяє розвитку СПЕЕБ;

забезпечення ефективного державного нагляду у сфері екологічного підприємництва з урахуванням міжнародних принципів і стандартів;

забезпечення пріоритетності доступу кращих суб'єктів господарювання у виробництві екологічно чистої продукції до проведення закупівель товарів і послуг за державні кошти;

відзначення підприємств, які демонструють зразки високої корпоративної відповідальності за екологічні наслідки своєї діяльності;

сприяння різним формам інвестицій у природоохоронний бізнес, а також у проекти, пов'язані з охороною навколишнього середовища та підвищенням захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження;

вдосконалення процедур тендерного відбору виконавців природоохоронних робіт, що фінансуються за рахунок державних коштів;

вдосконалення та спрощення процедури оренди об'єктів державної та комунальної власності, включаючи пільгові, для цілей сприяння окремим особливо важливим формам підприємництва, яке спрямоване на забезпечення еколого-економічної безпеки у розвитку продуктивних сил (переробка відходів звалищ, шламонакопичувачів тощо);

проведення прогнозних оцінок та розробка цільових програм розвитку СПЕЕБ з формуванням ринку товарів і послуг природоохоронного призначення на основі вітчизняних та міжнародних стандартів;

підтримка у проведенні лізингових операцій для вирішення проблем еколого-економічної безпеки;

здійснення спеціалізованого ліцензування суб'єктів підприємництва з метою забезпечення дотримання їх прав і законних інтересів у здійсненні господарської діяльності, яка

безпосередньо пов'язана з охороною навколишнього середовища та підвищенням захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження;

забезпечення тісної взаємодії з громадськими екологічними організаціями (об'єднаннями), налагодження постійного інформаційного зв'язку та партнерських відносин;

фіскального спрямування:

запобігання погіршенню умов оподаткування підприємств, діяльність яких орієнтована на зміцнення СПЕЕБ через різні види природоохоронної діяльності чи цивільного захисту населення і територій, у разі зміни податкового законодавства;

участь у створенні та впровадженні екологічно більш чистих технологій, товарів та послуг;

віднесення до валових витрат господарюючого суб'єкта чи підприємництва будь-якої форми власності, діяльність якого пов'язана з розвитком СПЕЕБ (через різні види природоохоронної діяльності чи цивільного захисту населення і територій), вартості обладнання (або його відповідної частки), придбаного для розвитку основного виробництва;

віднесення до валових витрат підприємств-споживачів вартості (або її відповідної частки) обладнання природоохоронного призначення, яке вироблено суб'єктами господарювання в межах програм, проектів, заходів або видів діяльності, пов'язаних з розвитком СПЕЕБ, яке включено до складу основних засобів цього підприємства-споживача;

встановлення ставки податку на прибуток від продажу продукції природоохоронного призначення, яка вироблена господарюючим суб'єктом у межах програм, проектів, заходів або видів діяльності, пов'язаних з розвитком СПЕЕБ, у зниженому розмірі від чинної ставки;

встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих фондів суб'єктів підприємництва, в межах виконання ними замовлень або реалізації проектів, програм, заходів або видів діяльності, пов'язаних з розвитком СПЕЕБ;

фінансово-економічного спрямування:

створення додаткових цільових фондів для інвестування індустрії, пов'язаної з виготовленням товарів природоохоронного призначення або для цілей цивільного захисту населення і територій, які б сприяли забезпеченню відповідних підприємств стартовим капіталом і фінансуванню їх на ранніх стадіях розвитку, або ж виділення для цього частини вже існуючих фондів для фінансування постачальників відповідних товарів і послуг;

сприяння розвитку регіональних фондів фінансової підтримки підприємств з використанням коштів місцевих бюджетів, небанківських кредитно-фінансових організацій, що надають суб'єктам підприємництва на поворотній основі кошти під інвестиційні проекти з розвитку СПЕЕБ, а також залучення позабюджетних фінансових ресурсів для розвитку проектів, планів, політики, заходів, метою яких є підвищення дієвості охорони навколишнього середовища та підвищення захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження;

удосконалення механізму застосування пільгових відсоткових ставок за кредитами, що видаються банками і небанківськими кредитно-фінансовими організаціями суб'єктам підприємництва у межах реалізації спеціалізованих проектів і програм, спрямованих на розвиток СПЕЕБ;

удосконалення механізмів державної фінансової підтримки господарюючих суб'єктів усіх форм власності в межах діяльності щодо розвитку СПЕЕБ за рахунок часткової компенсації їх витрат з виплати відсотків за користування кредитами (лізингом), що спрямовуються на розвиток екологічно орієнтованих виробництв або видів діяльності;

забезпечення отримання на договірних засадах частини коштів державних фондів охорони навколишнього природного середовища для здійснення спеціальних заходів щодо гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних та біологічних впливів на стан довкілля й розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;

забезпечення спрощеної процедури отримання земель під заставу суб'єктами господарювання в межах реалізації проектів, програм чи постійної спеціалізованої діяльності з охорони навколишнього середовища та підвищення захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного походження;

популяризація добровільного страхування майна господарюючих суб'єктів, яке використовується для реалізації товарів і послуг у межах розвитку СПЕЕБ, а також їх доходів, отриманих під час реалізації проектів з охорони навколишнього середовища та підвищення захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного походження, на випадок настання надзвичайних ситуацій і дії непереборної сили;

навчально-методичного спрямування:

запровадження багаторівневої системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів з основ охорони навколишнього середовища, у тому числі викладачів, консультантів, працівників органів державного управління, що безпосередньо забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього середовища та підвищення захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного й техногенного походження;

поглиблення навчання та розвиток навчально-методичних програм з охорони навколишнього природного середовища та цивільного захисту, починаючи зі школи;

забезпечення взаємодії органів державного управління з громадськими організаціями, навчальними закладами, міжнародними організаціями, координація національних і міжнародних програм у сфері підготовки кадрів для охорони навколишнього природного середовища, цивільного захисту, споріднених видів діяльності;

здійснення фінансової й організаційної підтримки розробки навчально-методичної літератури, методичного й інформаційного забезпечення підготовки фахівців з охорони навколишнього природного середовища та цивільного захисту населення і територій, консультативного супроводу їхньої діяльності;

реалізація заходів для забезпечення доступності для широких кіл населення освіти з питань охорони навколишнього природного середовища;

надання господарюючим суб'єктам науково-методичної допомоги з питань організації екологічно безпечного виробництва;

інформаційно-аналітичного спрямування:

удосконалення інформаційно-аналітичної роботи з питань розвитку проектів, програм, надання інформаційних та консультативних послуг, застосування передових геоінформаційних технологій у діяльності з

охорони навколишнього природного середовища та вдосконалення цивільного захисту населення і територій;

інформаційне забезпечення суб'єктів господарювання з питань екологізації виробництва та екологічної сертифікації продукції;

сприяння розвитку спеціалізованих форм консалтингу та маркетингу стосовно продукції (товарів та послуг), які спрямовані на розвиток СПЕЕБ;

підтримка проведення науково-дослідних робіт у сфері розвитку СПЕЕБ, визначення основних понять та категорій науково-дослідної та проектно-пошукової діяльності, пов'язаної з охороною навколишнього середовища та підвищенням захищеності населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження, а також споріднених видів діяльності;

підготовка та реалізація демонстраційних (пілотних) проектів з впровадження екологічно чистого виробництва та поширення досвіду його реалізації;

організація та проведення науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів з питань еколого-економічної безпеки виробництва та споживання;

проведення масових інформаційних та рекламних заходів з просування екологічно безпечної продукції;

підтримка (організаційна, інформаційна, фінансова) створення і діяльності асоціацій (об'єднань) господарюючих суб'єктів з метою сприяння вирішенню проблем еколого-економічної безпеки, врахування думки підприємців, представників органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськості під час прийняття рішень, вирішення гострих екологічних питань.

Механізм реалізації заходів. Державна підтримка розвитку СПЕЕБ у нормативно-правовому відношенні має реалізовуватись у вигляді цілісних державних, регіональних чи галузевих програм або підпрограм у складі галузевих програм або програм соціально-економічного розвитку територій.

Програми (підпрограми) підтримки розвитку СПЕЕБ розробляються в порядку, встановленому чинним законодавством, і повинні враховувати чинні державні екологічні програми, проекти, заходи та програми ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та їх запобігання.

Програми (підпрограми) підтримки розвитку СПЕЕБ мають містити перспективні напрями та першочергові заходи в цілому та в межах пріоритетних видів діяльності окремих господарюючих суб'єктів з урахуванням галузевої та територіальної специфіки.

Для якнайповнішої реалізації напрямів, викладених у Концептуальних засадах соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, доцільною є розробка Міністерством охорони навколишнього середовища спільно з Міністерством економіки та іншими органами державного управління, Національною академією наук України із залученням громадських організацій та інших зацікавлених сторін довгострокової державної програми підтримки розвитку СПЕЕБ.

Нормативно-правове забезпечення. Головним завданням удосконалення нормативно-правової бази в рамках пропонованих Концептуальних засад є забезпечення на законодавчому рівні сприятливих умов для розвитку СПЕЕБ й усунення правових, адміністративних і організаційних обмежень і бар'єрів, що перешкоджають його створенню, ефективному розвитку і функціонуванню.

Нормативно-правові акти, які регулюють діяльність господарюючих суб'єктів у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки та цивільного захисту населення і територій, розподіляються на такі, що спрямовані на створення загальних сприятливих умов для здійснення діяльності зазначених підприємств, і такі, що спрямовані на забезпечення адресної державної підтримки окремих суб'єктів господарювання в межах видів діяльності чи реалізації проектів, програм, замовлень з розвитку СПЕЕБ .

Підготовка і прийняття цих нормативно-правових актів має здійснюватися згідно з чинним законодавством та щорічними планами законопроектної роботи суб'єктів виконавчої влади.

Фінансове забезпечення заходів має здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету, коштів місцевих бюджетів, коштів споживачів продукції (робіт, послуг) природоохоронного та екологічно орієнтованого призначення, коштів фондів охорони навколишнього природного середовища, інших позабюджетних джерел, включаючи спеціальні фонди підтримки екологічно сприятливої господарської діяльності, кошти, які отримують у результаті перерозподілу частини видатків на охорону та відтворення природних ресурсів.

Міжнародне співробітництво у сфері реалізації заходів з розвитку СПЕЕБ розглядається як один із найважливіших елементів підтримки діяльності з підвищення ефективності управління охороною навколишнього природного середовища та цивільним

захистом населення і територій.

Його розвиток полягає в організації взаємодії (у тому числі на довгостроковій основі) з урядовими, громадськими і діловими колами закордонних країн, міжнародними організаціями, фондами, агентствами тощо.

Органи центральної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють залученню на конкурсній основі господарюючих суб'єктів до реалізації міжнародних проектів і можуть надавати їм підтримку та гарантії в міжнародних природоохоронних проектах.

Очікувані результати. Реалізація заходів з реалізації Концептуальних засад соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки дасть змогу:

підготувати необхідні умови для реалізації концепції переходу держави на шлях сталого розвитку; посилити захист інтересів населення і суспільства у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки; збалансувати систему природокористування, забезпечити екологізацію технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті; впорядкувати й урізноманітнити ринкові впливи на систему природокористування; поліпшити механізми державної підтримки діяльності, пов'язаної з розвитком СПЕЕБ; створити відповідні економічні та організаційно-правові умови стимулювання охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу країни; залучити довгострокові фінансові ресурси у вирішення екологічних проблем України.

Виконання всіх зазначених заходів має сприяти забезпеченню сталого розвитку економіки держави, забезпечити її стійкість до загроз та ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, сприяти довгостроковому забезпеченню еколого-економічної безпеки на рівні суспільного сприйняття та соціально-економічної доцільності розробки й реалізації екологічної політики держави та її окремих регіонів.

3.2. Інтегральна оцінка факторів впливу стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки

Інтегральна оцінка факторів впливу СПЕЕБ (ІО) – безрозмірна (бальна) оцінка впливу загроз та надзвичайних ситуацій на формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, що враховує специфіку регіону через ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій, їх класифікації та наслідки у контексті впливу на стан еколого-економічної безпеки на регіональному рівні.

Інтегральна оцінка здійснюється через розрахунок інтегральних показників – інтегрального показника природних ($I_{\text{прир}}$) та техногенних ($I_{\text{техн}}$) загроз за формулою:

$$IO = \sqrt{I_{\text{прир}} \cdot I_{\text{техн}}} \quad (3.1)$$

У роботі пропонуємо розглядати чотири рівня значень інтегрального показника за ступенем впливу на формування СПЕЕБ (табл. 3.1) на основі узагальнення наукових досліджень та розробок українських фахівців, що викладені раніше.

Таблиця 3.1

Градація значень ІО залежно від ступеня впливу на СПЕЕБ

Ступінь впливу	Значення інтегрального показника
Незначний	$IO < 1,33$
Потенціальний	$1,33 \leq IO < 1,73$
Істотний	$1,73 \leq IO < 2,13$
Значний	$IO \geq 2,13$

Інтегральний показник, що характеризує природні фактори, що впливають на формування СПЕЕБ у регіональному зрізі ($I_{\text{прир}}$), розраховується як середньоарифметичне інтегральних показників за основними для території України видами природних загроз:

$$I_{\text{прир}} = (I_{\text{підтоп}} + I_{\text{зсув}} + I_{\text{п/пожеж}}) / 3, \quad (3.2)$$

де $I_{\text{підтоп}}$, $I_{\text{зсув}}$, $I_{\text{п/пожеж}}$ – інтегральні показники, що враховують вразливість території внаслідок підтоплення, зсувів, пожеж у природних екосистемах.

Ступінь впливу інтегрального показника визначається відповідно до інтервалу значень $I_{\text{прир}}$ (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Градація значень $I_{\text{прир}}$ залежно від ступеня впливу на СПЕЕБ

Ступень впливу	Значення інтегрального показника
Незначний	$I_{\text{прир}} < 1,33$
Потенціальний	$1,33 \leq I_{\text{прир}} < 1,73$
Істотний	$1,73 \leq I_{\text{прир}} < 2,13$
Значний	$I_{\text{прир}} \geq 2,13$

Інтегральні показники (3.4, 3.8, 3.10) за типами загроз підтоплення, зсувів, пожеж у природних екосистемах розраховуються на основі розрахунку відповідних коефіцієнтів (3.3, 3.5, 3.9).

Коефіцієнт підтоплення території $K_{\text{підтоп}}$ розраховується за формулою

$$K_{\text{підтоп}} = S_{\text{підтоп}} / S_{\text{адм.од.}}, \quad (3.3)$$

де $S_{\text{підтоп}}$ – площа підтоплення, тис. км²;

$S_{\text{адм.од.}}$ – площа адміністративної одиниці, тис. км².

Тоді інтегральний показник $I_{\text{підтоп}}$ визначається за формулою

{

$$I_{\text{підтоп}} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } K_{\text{підтоп}} \leq 0,223 \text{ (середньоукраїнський рівень);} \\ 2, \text{ якщо } 0,223 < K_{\text{підтоп}} \leq 0,446; \\ 3, \text{ якщо } 0,446 < K_{\text{підтоп}} \leq 0,669; \\ 4, \text{ якщо } K_{\text{підтоп}} \geq 0,669 \end{cases} \quad (3.4)$$

Графічну інтерпретацію розрахунку відповідного коефіцієнта розподілу регіонів за значенням інтегрального показника подано на рис. 3.2.

Коефіцієнт зсувів території $K_{\text{зсув}}$ розраховується за формулою

$$K_{\text{зсув}} = 10^6 * (S_{\text{зсув}} / S_{\text{адм.од.}}) * k_{\text{забуд}} * k_{\text{активн}}, \quad (3.5)$$

де $S_{\text{зсув}}$ – площа зсувів, тис. км²,

$k_{\text{забуд}}$ – коефіцієнт, що враховує кількість зсувів на забудованій території і розраховується за формулою

$$k_{\text{забуд}} = (K_{\text{зсув}}^{\text{обл}} - K_{\text{зз}}) / (K_{\text{зсув}}^{\text{укр}} - K_{\text{зсув}}^{\text{обл}}), \quad (3.6)$$

де $K_{\text{зсув}}^{\text{укр}}$, $K_{\text{зсув}}^{\text{обл}}$ – кількість зсувів в Україні, в області,

$K_{\text{зз}}$ – кількість зсувів на забудованій території;

$k_{\text{активн}}$ – коефіцієнт, що враховує наявність активних зсувів на території, розраховується за формулою 3.7.

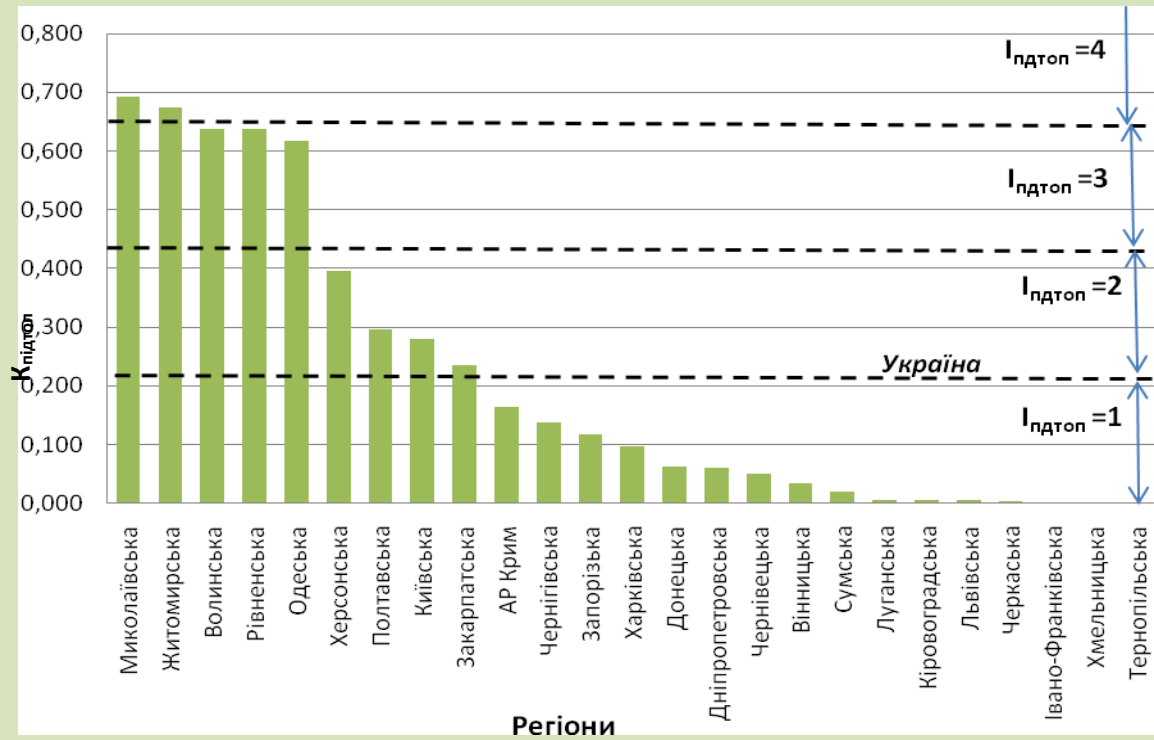

Рис. 3.2. Графічна інтерпретація розрахунку показника $I_{підтоп}$

$$K_{адм} = (S_{зсув} - S_{акт}) / (S_{адм.од} - S_{зсув}), \tag{3.7}$$

де $S_{зсув}$ – площа зсувів, км²,

$S_{акт}$ – площа активних зсувів, км².

Тоді інтегральний показник зсувних процесів на території $I_{зсув}$ розраховується за формулою

$$I_{зсув} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } K_{зсув} \leq 0,01; \\ 2, \text{ якщо } 0,01 < K_{зсув} \leq 1,0; \\ 3, \text{ якщо } 1,0 < K_{зсув} \leq 20,0; \\ 4, \text{ якщо } K_{зсув} \geq 20,0. \end{cases} \tag{3.8}$$

Коефіцієнт, що враховує загрозу пожеж у природних екосистемах в регіоні ($K_{п/п}$), розраховується за формулою

$$K_{п/п} = \sum k_i * K_{п/п}^i, \quad (3.9)$$

де $K_{п/п}^i$ – кількість пожеж в регіоні i -го рівня (регіонального, місцевого, об'єктового);

k_i – ваговий коефіцієнт для кожного рівня пожеж (для регіонального – 0,5, місцевого – 0,3, об'єктового – 0,2).

Тоді інтегральний показник, що враховує пожежну ситуацію в регіоні ($I_{п/пожеж}$), розраховується за формулою

$$I_{п/пожеж} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } K_{п/п} \leq 0,29; \\ 2, \text{ якщо } 0,3 \leq K_{п/п} \leq 0,49; \\ 3, \text{ якщо } 0,5 \leq K_{п/п} \leq 1,49; \\ 4, \text{ якщо } K_{п/п} \geq 1,5 \end{cases} \quad (3.10)$$

Вихідні дані для розрахунків наведені у дод. А (табл. А.1-А.3). Узагальнені результати розрахунку подано у табл. 3.3.

**Регіональний зріз факторів, що визначають формування СПЕЕБ за природними
загрозами**

Адміністративна одиниця	$K_{\text{підтоп}}$	$I_{\text{підт}}$	$K_{\text{зсув}}$	$I_{\text{зсув}}$	$K_{\text{пожеж}}$	$I_{\text{пожеж}}$	$I_{\text{прир}}$
1	2	3	4	5	6	7	8
АР Крим	0,164	1	0,1906	2	0,5	3	2,00
Вінницька	0,034	1	0,0054	1	0	1	1,00
Волинська	0,639	3	0,0001	1	0	1	1,67
Дніпропетровська	0,061	1	0,0264	2	0,3	2	1,67
Донецька	0,063	1	0,0004	1	0,5	3	1,67
Житомирська	0,673	4	0,0001	1	0,3	2	2,33
Закарпатська	0,236	2	59,423	4	0	1	2,33
Запорізька	0,118	1	0,0004	1	0,3	2	1,33
Івано-Франківська	0,001	1	14,693	3	0	1	1,67
Київська	0,280	2	0,0211	2	0	1	1,67
Кіровоградська	0,006	1	0,0001	1	0,3	2	1,33
Луганська	0,006	1	0,0024	1	2,1	4	2,00
Львівська	0,005	1	9,9540	3	0	1	1,67
Миколаївська	0,692	4	0,0058	1	0,3	2	2,33
Одеська	0,618	3	1,4312	3	0	1	2,33
Полтавська	0,295	2	0,1539	2	0,3	2	2,00
Рівненська	0,637	3	0,0001	1	0	1	1,67
Сумська	0,020	1	0,0023	1	0	1	1,00

Тернопільська	0,000	1	0,0022	1	0	1	1,00
Харківська	0,096	1	0,1116	2	1,9	4	2,33
Херсонська	0,396	2	0,0001	1	0,3	2	1,67
Хмельницька	0,001	1	0,0172	2	0	1	1,33

Продовження таблиці 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8
Черкаська	0,004	1	0,0771	2	0	1	1,33
Чернівецька	0,049	1	60,614	4	0	1	2,00
Чернігівська	0,138	1	0,0001	1	0,5	3	1,67

Зазначимо, що проведені розрахунки дозволять визначити найбільш впливові групи факторів формування СПЕЕБ для кожного регіону та запропонувати заходи щодо його підвищення. Причому можна розробляти та вдосконалювати організаційно-управлінське забезпечення стратегічного потенціалу як на основі аналізу загального показника, так і окремих його складових залежно від рівня, на якому розробляються заходи (державного, регіонального, об'єктового, місцевого тощо).

Інтегральний показник, що характеризує техногенні фактори, що впливають на формування СПЕЕБ у регіональному зрізі ($I_{\text{техн}}$), розраховується як середньоарифметичне інтегральних показників за основними для території України видами техногенних загроз:

$$I_{\text{техн}} = (I_{\text{хім}} + I_{\text{т/пожеж}} + I_{\text{ж/б}}) / 3, \quad (3.11)$$

де $I_{\text{хім}}$, $I_{\text{т/пожеж}}$, $I_{\text{ж/б}}$ – інтегральні показники, що враховують вразливість території внаслідок хімічної небезпеки, пожеж і вибухів техногенного характеру та надзвичайних ситуацій у системах життєзабезпечення.

Ступінь впливу інтегрального показника визначається відповідно до інтервалу значень $I_{\text{техн}}$.

Інтегральні показники (3.12, 3.14, 3.17) за типами загроз: хімічна небезпека, техногенні пожежі та вибухи, надзвичайні ситуації на системах життєзабезпечення - розраховуються на основі розрахунку відповідних коефіцієнтів (3.12, 3.13, 3.15).

Таблиця 3.4

Градація значень $I_{\text{техн}}$ залежно від ступеня впливу на СПЕЕБ

Ступень впливу	Значення інтегрального показника
Незначний	$I_{\text{техн}} < 1,33$
Потенціальний	$1,33 \leq I_{\text{техн}} < 1,73$
Істотний	$1,73 \leq I_{\text{техн}} < 2,13$
Значний	$I_{\text{техн}} \geq 2,13$

$I_{\text{хім}}$ – розраховується відповідно до класифікації адміністративно-територіальних одиниць та об'єктів господарської діяльності з хімічної небезпеки, що використовується МНС України, за формулою

$$I_{\text{хім}} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } K_{\text{хім}} = \text{IV}; \\ 2, \text{ якщо } K_{\text{хім}} = \text{III}; \\ 3, \text{ якщо } K_{\text{хім}} = \text{II}; \\ 4, \text{ якщо } K_{\text{хім}} = \text{I} \end{cases} \quad (3.12)$$

де $K_{\text{хім}}$ – ступінь хімічної небезпеки регіону (дод. Б, табл. 1)

Коефіцієнт, що враховує загрозу пожеж та вибухів техногенного характеру в регіоні ($K_{\text{т/п}}$), розраховується за формулою

$$K_{\text{т/п}} = \sum k_i * K_{\text{т/п}}^i \quad (3.13)$$

де $K_{\text{т/п}}^i$ – кількість пожеж та вибухів у регіоні i -го рівня (регіонального, місцевого, об'єктового);

k_i – ваговий коефіцієнт для кожного рівня пожеж (для регіонального – 0,5, місцевого – 0,3, об'єктового – 0,2).

Тоді інтегральний показник, що враховує пожежну ситуацію в регіоні ($I_{т/пожеж}$), розраховується за формулою

$$I_{т/пожеж} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } K_{т/п} < 0,2; \\ 2, & \text{якщо } 0,2 \leq K_{т/п} < 1,0; \\ 3, & \text{якщо } 1,0 \leq K_{т/п} < 2,0; \\ 4, & \text{якщо } K_{т/п} \geq 2,0 \end{cases} \quad (3.14)$$

Розподіл областей за інтегральним показником (рис. 3.3) дозволяє виявити області, де фактор пожеж та вибухів техногенного характеру має найбільший вплив на формування стратегічної безпеки – Харківську та Донецьку.

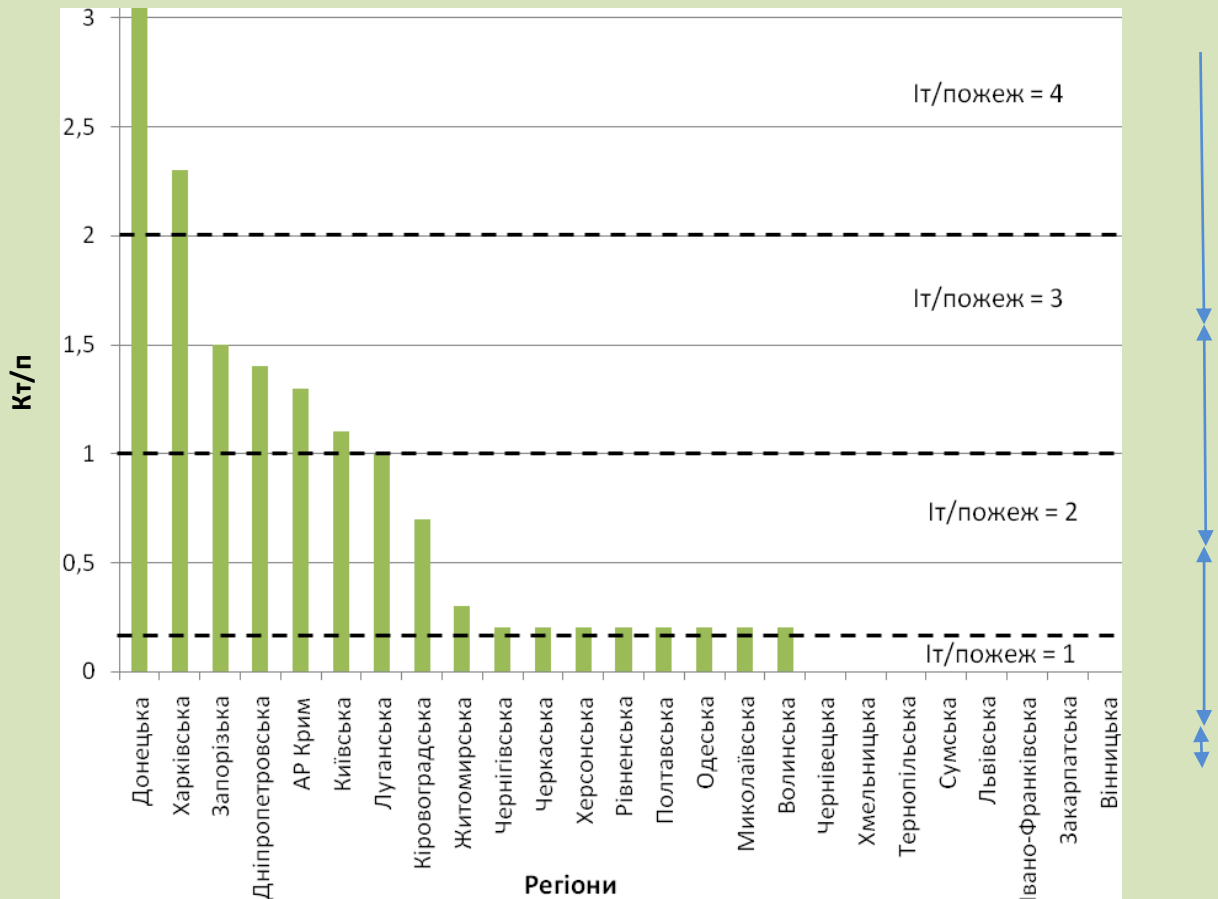

Рис. 3.3. Розподіл областей за значенням коефіцієнта та інтегральної оцінки впливу пожеж і вибухів техногенного характеру на СПЕЕБ

Коефіцієнт, що враховує загрозу та масштаби надзвичайних ситуацій на системах життєзабезпечення в регіоні ($K_{ж/б}$), можна розрахувати:

$$K_{ж/б} = \sum K_{рівн}^i * K_{збит}^i * K_{ж/б}^i, \quad (3.15)$$

де $K_{т/п}^i$ – кількість надзвичайних ситуацій на системах життєзабезпечення i -го рівня (регіонального, місцевого, об'єктового);

$K_{рівн}^i$ – ваговий коефіцієнт для кожного рівня пожеж (для регіонального – 0,5, місцевого – 0,3, об'єктового – 0,2);

$K_{збит}^i$ – коефіцієнт, що враховує збитки від надзвичайної ситуації, розраховується за формулою

$$K_{збит}^i = \begin{cases} 1, & \text{якщо } Зб_{нс} \leq 0,2; \\ 1,3, & \text{якщо } 0,2 < Зб_{нс} \leq 1,0 \\ 1,6, & \text{якщо } 1,0 < Зб_{нс} \leq 10,0 \\ 2, & \text{якщо } Зб_{нс} > 10,0 \end{cases} \quad (3.16)$$

де $Зб_{нс}$ – розмір збитків від надзвичайної ситуації, млн грн.

Тоді інтегральний показник, що враховує надзвичайні ситуації на системах життєзабезпечення ($I_{ж/б}$), розраховується за формулою

$$I_{ж/б} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } K_{ж/б} < 0,2; \\ 2, & \text{якщо } 0,2 \leq K_{ж/б} < 0,5; \\ 3, & \text{якщо } 0,5 \leq K_{ж/б} < 1,5; \\ 4, & \text{якщо } K_{ж/б} \geq 1,5 \end{cases} \quad (3.17)$$

Регіональний зріз інтегральних показників та узагальнюючого показника відображено у табл. 3.5, подані результати розрахунків виконані за викладеною методикою з використанням статистичних вибірок, зведених у дод. Б (табл. Б.1-Б.3).

Зведені результати розрахунків подано у табл. 3.6. Ще раз підкреслимо, що метою інтегрального оцінювання є оцінка ступеня впливу групи факторів на формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, а не оцінка самого потенціалу або рівня еколого-економічної безпеки регіону. Аналіз результатів показує, що при формуванні СПЕЕБ фактори природної безпеки мають дуже суттєве значення у Житомирській, Закарпатській, Миколаївській, Одеській та Харківській областях, техногенну складову обов'язково слід враховувати у АР Крим, Донецькій, Запорізькій, Харківській, Луганській областях тощо.

Таблиця 3.5

Регіональний зріз факторів, що визначають формування СПЕЕБ за техногенними загрозами

Адміністративна одиниця	$K_{\text{хім}}$	$I_{\text{хім}}$	$K_{\text{т/п}}$	$I_{\text{т/пожеж}}$	$K_{\text{ж/б}}$	$I_{\text{ж/б}}$	$I_{\text{техн}}$
АР Крим	II	3	1,3	3	0	1	2,33
Вінницька	IV	1	0	1	0	1	1,00
Волинська	IV	1	0,2	2	0	1	1,33
Дніпропетровська	I	4	1,4	3	0	1	2,67
Донецька	I	4	3,3	4	0	1	3,00
Житомирська	III	2	0,3	2	0,4	2	2,00
Закарпатська	IV	1	0	1	0	1	1,00
Запорізька	III	2	1,5	3	0,59	3	2,67
Івано-Франківська	I	4	0	1	0	1	2,00
Київська	IV	1	1,1	3	0,4	2	2,00
Кіровоградська	IV	1	0,7	2	0,4	2	1,67
Луганська	III	2	1	3	0,4	2	2,33
Львівська	III	2	0	1	0,4	2	1,67
Миколаївська	IV	1	0,2	2	0,4	2	1,67

Адміністративна одиниця	$K_{\text{хім}}$	$I_{\text{хім}}$	$K_{\text{т/п}}$	$I_{\text{т/пожеж}}$	$K_{\text{ж/б}}$	$I_{\text{ж/б}}$	$I_{\text{техн}}$
Одеська	III	2	0,2	2	1,28	3	2,33
Полтавська	IV	1	0,2	2	0	1	1,33
Рівненська	IV	1	0,2	2	0	1	1,33
Сумська	II	3	0	1	0	1	1,67
Тернопільська	IV	1	0	1	0	1	1,00
Харківська	II	3	2,3	4	1,19	3	3,33
Херсонська	III	2	0,2	2	1,92	4	2,67
Хмельницька	III	2	0	1	0,6	2	1,67
Черкаська	IV	1	0,2	2	0	1	1,33
Чернівецька	IV	1	0	1	0	1	1,00
Чернігівська	IV	1	0,2	2	1,59	4	2,33

Значення інтегрального показника (рис. 3.4) свідчать, що фактори природної і техногенної безпеки є пріоритетними у формуванні стратегічного потенціалу у Донецькій, Одеській, Харківській областях, водночас у формуванні стратегічного потенціалу Вінницької, Тернопільської, Сумської, Черкаської областей на сучасному етапі увагу слід приділити іншим складовим.

Таблиця 3.6

Зведені розрахунки показників стану факторів, що впливають на формування СПЕЕБ за регіонами

Природна складова		Техногенна складова		Інтегральний показник	
Регіон	$I_{\text{прир}}$	Регіон	$I_{\text{техн}}$	Регіон	IO
1	2	3	4	5	6
Вінницька	1,00	Вінницька	1,00	Вінницька	1,00

Сумська	1,00	Закарпатська	1,00	Тернопільська	1,00
Тернопільська	1,00	Тернопільська	1,00	Сумська	1,29
Запорізька	1,33	Чернівецька	1,00	Черкаська	1,33
Кіровоградська	1,33	Волинська	1,33	Чернівецька	1,41
Хмельницька	1,33	Полтавська	1,33	Волинська	1,49
Черкаська	1,33	Рівненська	1,33	Кіровоградська	1,49
Волинська	1,67	Черкаська	1,33	Рівненська	1,49
Дніпропетровська	1,67	Кіровоградська	1,67	Хмельницька	1,49
Донецька	1,67	Львівська	1,67	Закарпатська	1,53
Івано-Франківська	1,67	Миколаївська	1,67	Полтавська	1,63
Київська	1,67	Сумська	1,67	Львівська	1,67
Львівська	1,67	Хмельницька	1,67	Івано-Франківська	1,83
Рівненська	1,67	Житомирська	2,00	Київська	1,83
Херсонська	1,67	Івано-Франківська	2,00	Запорізька	1,88
Чернігівська	1,67	Київська	2,00	Миколаївська	1,97
АР Крим	2,00	АР Крим	2,33	Дніпропетровська	2,11
Луганська	2,00	Луганська	2,33	Херсонська	2,11
Полтавська	2,00	Одеська	2,33	Чернігівська	2,16
Чернівецька	2,00	Чернігівська	2,33	АР Крим	2,16
Житомирська	2,33	Дніпропетровська	2,67	Житомирська	2,16
Закарпатська	2,33	Запорізька	2,67	Луганська	2,16

Миколаївська	2,33	Херсонська	2,67	Донецька	2,24
Одеська	2,33	Донецька	3,00	Одеська	2,33
Харківська	2,33	Харківська	3,33	Харківська	2,79

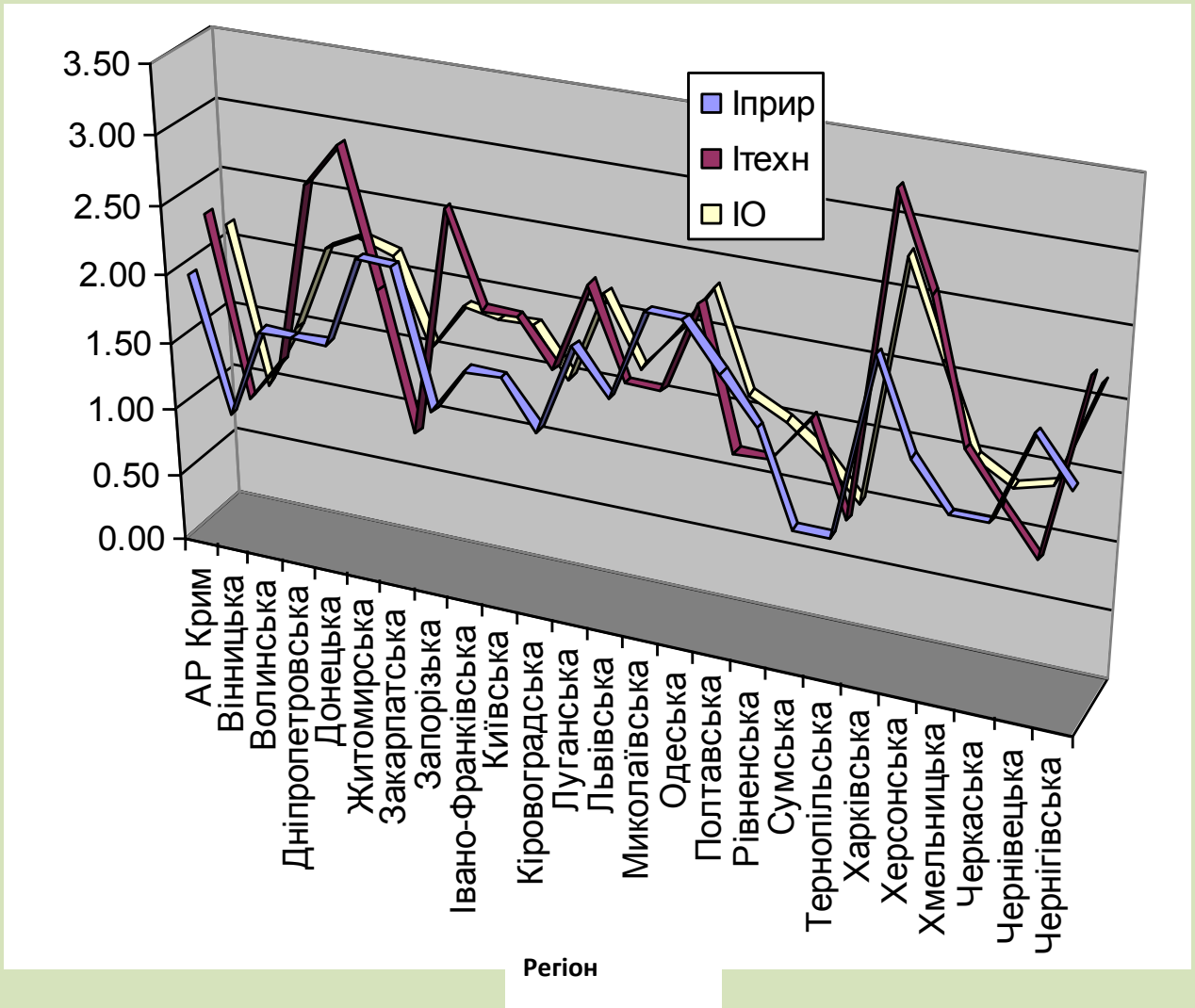

Рис. 3.4. Коливання техногенної та природної складових інтегральної оцінки за регіонами

Зауважимо, що розрахунки проводились за даними 2009 р., проте аналіз показав, що за останні 5 років ситуація щодо природно-техногенної безпеки у регіональному розрізі істотно не

змінювалась, а отже, зроблені висновки можна поширити на період 2004-2009 рр. У подальшому при розробці організаційно-управлінського забезпечення та регуляторної діяльності щодо формування СПЕЕБ доцільно провести нові розрахунки за запропонованою методикою та виявити групи факторів впливу для кожного регіону.

3.3. Формування резервного фонду бюджету з урахуванням стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки

На основі проведеної інтегральної оцінки нами було виконано групування областей за стратегіями, що матимуть найбільшу ефективність при підвищенні СПЕЕБ регіону (рис. 3.5). Було запропоновано декілька видів стратегій:

стратегія, орієнтована на підтримання існуючого рівня еколого-економічної безпеки для регіонів, де фактори природної та техногенної безпеки не матимуть домінуючого значення при формуванні СПЕЕБ;

стратегія концентрації зусиль на вдосконаленні систем попередження, реагування та ліквідації наслідків від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру для регіонів, де фактори еколого-економічної безпеки (точніше небезпеки) мають визначальний вплив. У таких регіонах при формуванні СПЕЕБ слід зосередитись на підвищенні рівня еколого-економічної безпеки;

стратегія зосередження на пріоритетному підвищенні рівня однієї зі складових безпеки – екологічної або техногенної, залежної від проведеного аналізу.

Для регіонів, які за результатами інтегральної оцінки знаходяться у граничних зонах (див. рис. 3.5), слід провести більш детальний аналіз локальних факторів формування СПЕЕБ для більшої відповідності та адекватності пропонованих заходів існуючій ситуації.

Як проміжний висновок зазначимо, що проведений аналіз та розрахунки інтегральної оцінки дозволили сформулювати загальні напрями формування СПЕЕБ на регіональному та локальному рівнях за складовими (див. рис. 2.4):

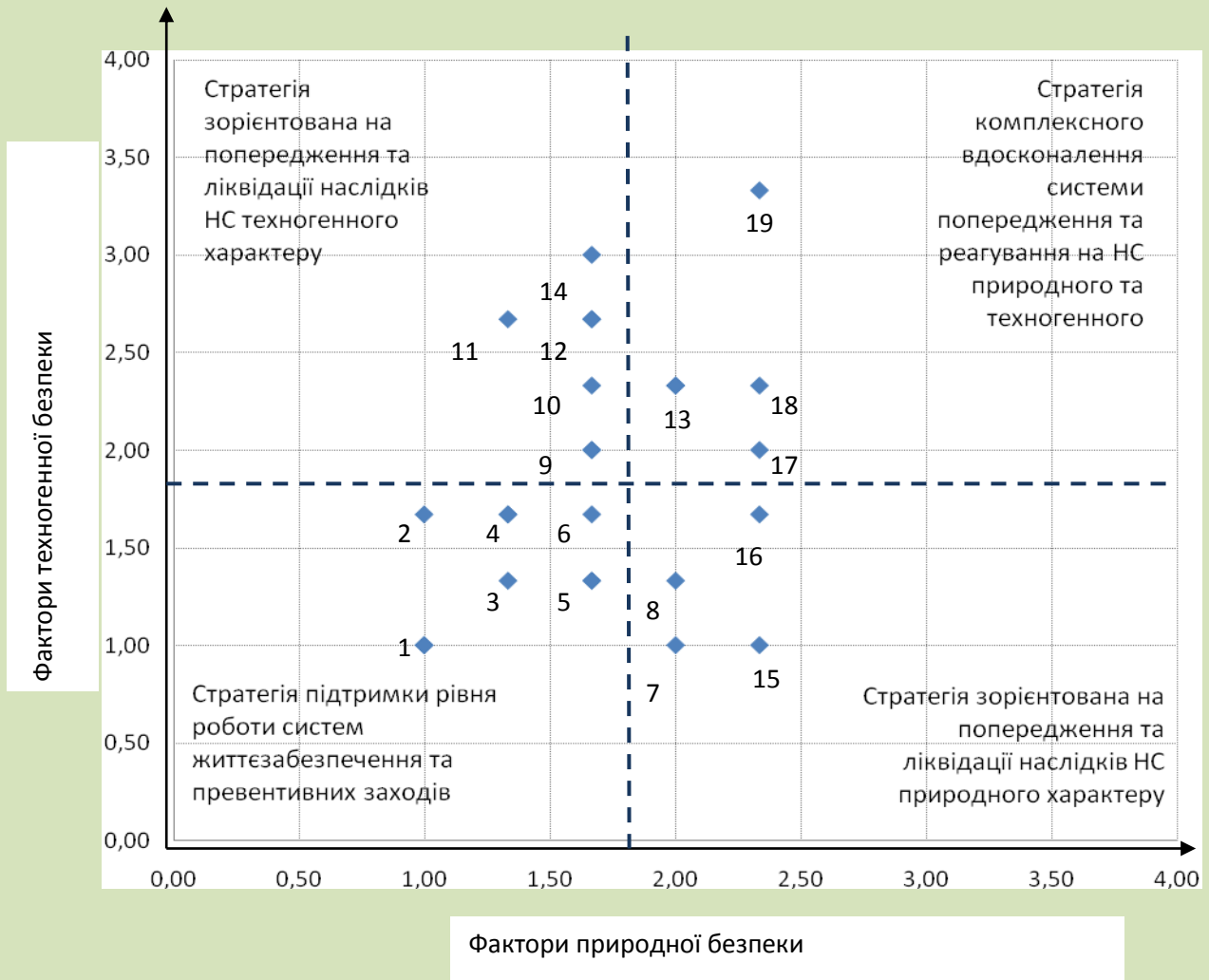

Рис. 3.5. Матриця стратегій розвитку за розподілом регіонів залежно від сили впливу факторів природної та техногенної безпеки на формування СПЕЕБ:

1 – Вінницька, Тернопільська обл.; 2 – Сумська обл.; 3 – Черкаська обл.; 4 – Кіровоградська, Хмельницька обл.; 5 – Волинська, Рівненська обл.; 6 – Львівська обл.; 7 – Чернівецька обл.; 8 – Полтавська обл.; 9 – Івано-Франківська, Київська обл.; 10 – Чернігівська обл.; 11 – Запорізька обл.; 12 – Дніпропетровська, Херсонська обл.; 13 – АР Крим, Луганська обл.; 14 – Донецька обл.; 15 – Закарпатська обл.; 16 – Миколаївська обл.; 17 – Житомирська обл.; 18 – Одеська обл.; 19 – Харківська обл.

виробничо-технічна – впровадження мало- або безвідходних технологій, оновлення та модернізація виробництва, використання технологій і матеріалів нових поколінь тощо;

- *організаційно-економічна* – запровадження стратегічного планування та проведення стратегічної оцінки, як невід’ємної його частини на всіх управлінських рівнях, проведення обов’язкових ОВНС та ЕІА, формування ресурсозберігаючого механізму господарської діяльності через запровадження систем ЕМАС, стандартизації, специфікації продукції, використання фіскальних інструментів тощо;
- *нормативно-правова* – створення правового поля, що підтримує виробництво більш чистої продукції, відтворення навколишнього природного середовища, розвиток заповідної справи, зеленого туризму, природоохоронних кластерів тощо;
- *комерційна* – підтримка розвитку екологічного підприємництва та екологізації підприємницької діяльності, мотивування та підтримка проектів, пов’язаних із зниженням впливу на довкілля, створення екологічних бізнес-інкубаторів, венчурних підприємств;
- *науково-дослідна* – створення наукової бази як для розв’язання практичних задач забезпечення еколого-економічної безпеки та зниження антропогенного навантаження на довкілля, так і для фундаментальних досліджень, що стануть основою для перебудови системи виробництва в країні, орієнтації на виробництво високотехнологічних видів продукції, зниження залежності від ресурсомістких виробництв з низькою доданою вартістю;
- *соціально-культурна* – створення культурно-просвітньої основи для екологізації суспільства, зміни структури споживання, виховання екологічно свідомих громадян, кваліфікованих фахівців, здатних освоювати новітні технології та впроваджувати сучасні методи управління;
- *екологічна (природно-ресурсна)* – збереження та відтворення навколишнього природного середовища, зниження рівня та якості антропогенного впливу на довкілля, вдосконалення систем попередження та ліквідації наслідків від надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, мінімізація людських, природних та інших втрат від надзвичайних ситуацій.

Економічний аспект використання інтегральної оцінки стратегічної безпеки регіону ми передбачаємо, у тому числі, у плануванні видатків місцевого та державного бюджету, зокрема щодо створення та розподілення резервного фонду.

Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету (рис. 3.6). Резервний фонд бюджету встановлюється законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет загальною сумою без визначення головного розпорядника бюджетних коштів.

До непередбачених заходів, визначених у пункті "б" (рис. 3.8) не можуть бути віднесені:

- обслуговування та погашення державного боргу, боргу Автономної Республіки Крим чи боргу місцевого самоврядування;
- додаткові заходи, що забезпечують виконання бюджетної програми (функції), призначення на яку затверджено у бюджеті;
- капітальний ремонт або реконструкція;
- придбання житла;
- надання гуманітарної чи іншої допомоги, крім випадків, коли рішення про надання такої допомоги прийнято Верховною Радою України, Президентом України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідною радою.

Порядок використання коштів РФБ регламентований постановою Кабінету міністрів України № 415 [162], яка визначає напрями використання коштів резервного фонду державного та місцевого бюджетів і встановлює процедури, пов'язанні з виділенням коштів резервного фонду відповідного бюджету та звітуванням про їх використання. На рис. 3.7 наведено порядок використання коштів резервного фонду місцевого бюджету.

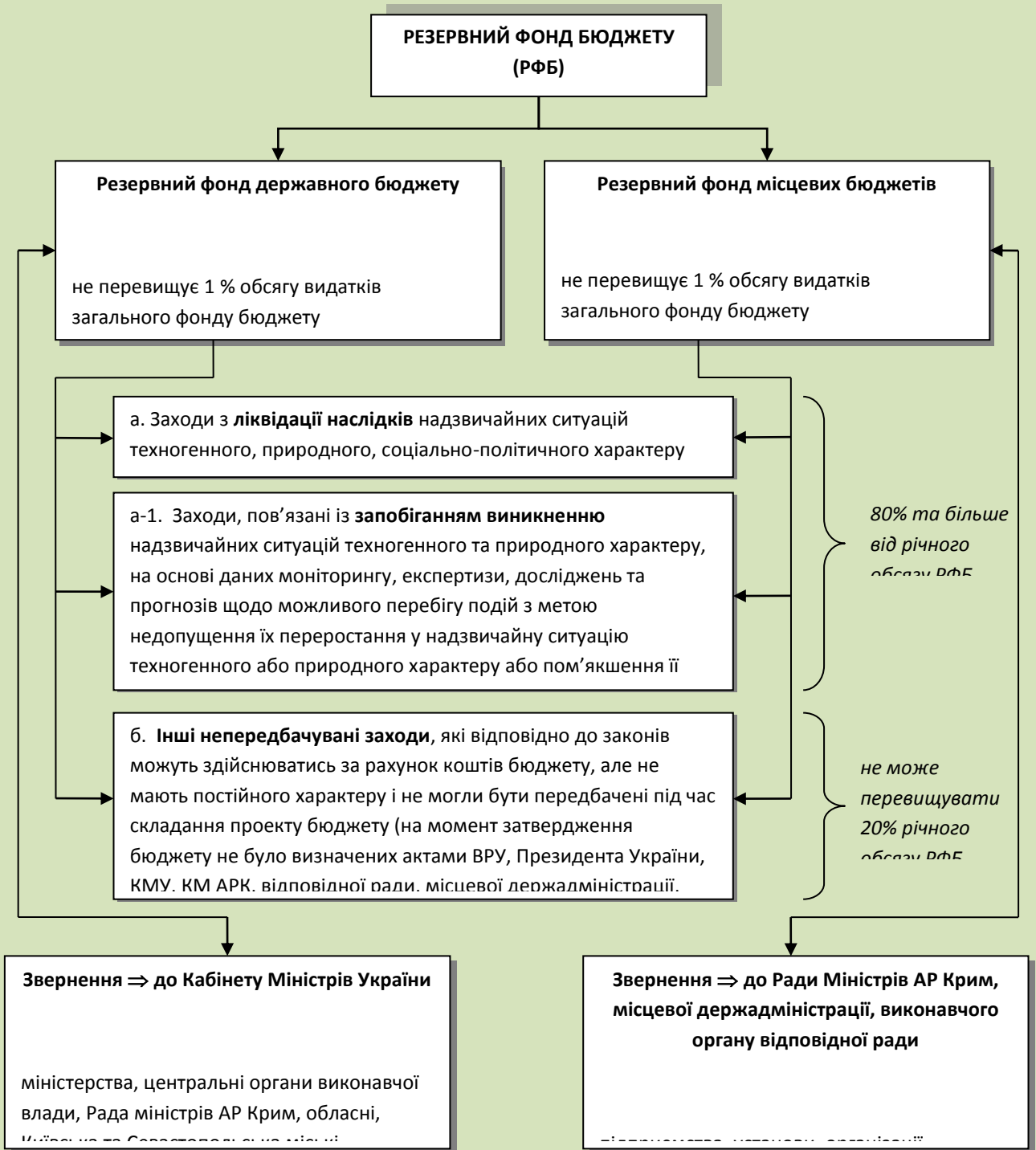

Рис. 3.6. Створення та напрямів використання резервного фонду.

Складено автором на основі [161, ст. 24]

У зверненні зазначається:

- напрям використання коштів резервного фонду бюджету;
- головний розпорядник бюджетних коштів, якому пропонується виділити кошти з резервного фонду бюджету;
- обсяг асигнувань, який пропонується надати з резервного фонду бюджету;
- перелік юридичних і фізичних осіб, яким головний розпорядник бюджетних коштів передбачає надати кошти з резервного фонду бюджету, та пропозиції стосовно майбутнього врегулювання правовідносин щодо майнових прав, пов'язаних з цим процесом;
- інформація щодо можливості фінансування зазначених заходів за рахунок інших джерел.

Передумовами використання інтегральної оцінки СПЕЕБ при формуванні РФБ є

- загальна практика місцевих органів влади не передбачати резервного фонду місцевих бюджетів,
- тривала тенденція спрямовувати кошти РФБ переважно на заходи з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, а не на їх попередження,
- низька пріоритетність програм щодо запобігання впливу надзвичайних ситуацій та обмежений доступ до їх фінансового забезпечення.

Як ми зазначали раніше, обсяг видатків резервного фонду державного бюджету щорічно встановлювався в межах, передбачених діючим законодавством (після затвердження Бюджетного кодексу України вказані видатки не перевищують 1 % обсягу загального фонду державного бюджету). Однак, за інформацією Міністерства надзвичайних ситуацій України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [163-164], з динаміки видатків резервного фонду державного бюджету за період 1997- 2008 років протягом останніх 3 років спостерігається невпинно зростання виділення коштів (табл. 3.8.). Основними причинами такого зростання (див. 165), є збільшення протягом останніх років кількості надзвичайних ситуацій та загальних обсяг матеріальних збитків, що негативно впливає на загальний рівень еколого-економічної безпеки в Україні.

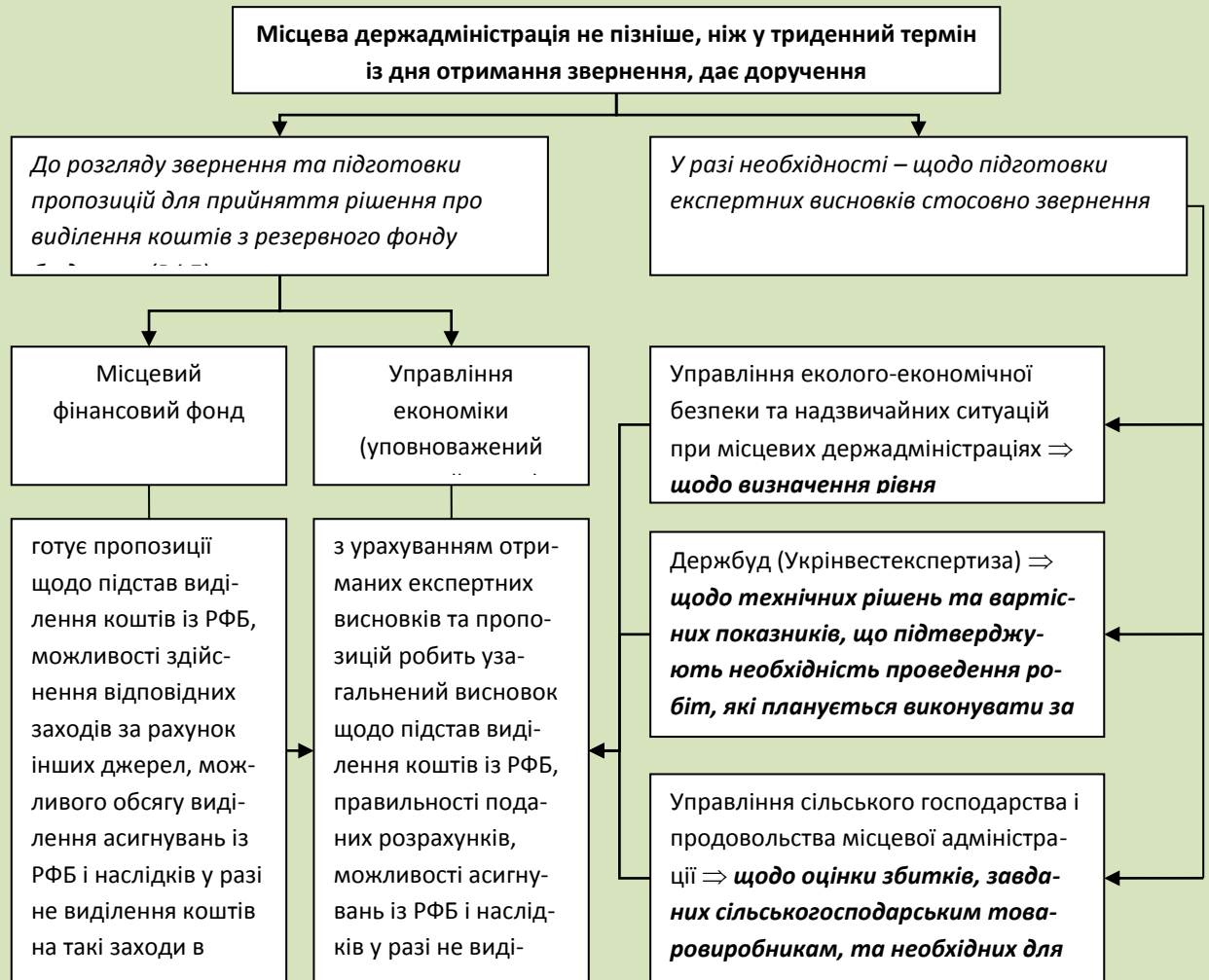

Рис. 3.7. Порядок використання коштів резервного фонду місцевого бюджету

Кошти резервного фонду державного бюджету направлялись на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання гуманітарної допомоги, а також за рахунок цих коштів проводилися інші видатки. Суми видатків резервного фонду, проведених згідно з рішеннями Кабінету Міністрів України, знаходяться в межах від 54,4 % до 99,4 % від затверджених Законами України про державний бюджет на відповідний рік обсягів резервного фонду.

Протягом десяти років структура видатків резервного фонду державного бюджету зазнала значних змін. Якщо в 1997 році видатки на ліквідацію надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру склали 47,5 % загального обсягу видатків резервного фонду державного бюджету, то у 2006 році вони зросли до 85,2 %. При цьому «інші» видатки, де, в

основному, групувалися витрати, не передбачені напрямками використання резервного фонду бюджету, скоротилися з 52,2 % в 1997 році до 2,2 % в 2006 році

Якщо проаналізувати статистику виділення коштів з Резервного фонду Державного бюджету України за здійснення заходів щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій за 2001-2008 роки, то загальна сума видатків 2008 року у 2,85 разів перевищує загальну суму видатків 2001-2007 років. При цьому хотілось відмітити той факт, що із збільшенням розмірів Державного бюджету щорічно (за виключенням 2006 року) зменшується в межах від 6 – 26 % - частка видатків для Міністерства надзвичайних ситуацій України.

Вищенаведене свідчить, що в Україні з боку держави все менше приділяється уваги до проблем попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Низька ефективність екологічної політики держави та відповідних зусиль по забезпеченню природно-техногенної та еколого-економічної безпеки стимулюється й суб'єктивним фактором, зокрема відсутністю послідовності заходів, непрозорістю та неефективністю економічних механізмів у сфері захисту населення і територій від надзвичайних екологічних ситуацій.

Таблиця 3.8.

**Видатки резервного фонду державного бюджету України
протягом 1997-2008 років***

Рік	Затверджено в Державному бюджеті України сума (млн. грн.)	Передбачено рішеннями КМУ		Питома вага сум за рішеннями КМУ до обсягів РФБ, затверджених в Державному бюджеті України	Профінансовано за рішеннями КМУ		Питома вага профінансованих рішень КМУ до сум, затверджених в Державному бюджеті України, (%)	Питома вага профінансованих рішень КМУ до сум, передбачених за рішеннями КМУ (%)
		кількість рішень	сума (млн. грн.)		кількість рішень	сума (млн. грн.)		
1997	400,0	115	450,2	112,6	107	335,8	84	74,6
1998	300,0	124	456,8	152,3	107	266,7	88,9	58,4
1999	300,0	137	516,3	172,1	95	298,3	99,4	57,8
2000	240,0	62	247,4	103,1	58	238,5	99,4	96,4
2001	300,0	81	299,8	99,9	72	270,1	90	90,1
2002	250,0	73	198,6	79,5	66	143,8	57,5	72,4
2003	300,0	78	253,7	84,6	78	240,1	80	94,6
2004	300,0	119	299,9	100	118	290,9	97	97

2005	205,0	48	137,4	67	48	111,5	54,4	81,1
2006	270,0	49	192,8	71,4	49	164,4	60,9	85,3
2007	470,0	62	402,2	85,6	62	366,1	91,1	77,9
2008	2070,0	29	1870,9	90,4	29	1701,6	90,9	82,2
2009	1500,0	72	1408,1	93,8	72	1325,1	94,1	91,4

* складено автором на основі матеріалі Національної доповіді про стан техногенної та природної безпеки [163]

З метою підтримання готовності до функціонування підсистем єдиної державної системи захисту населення і територій, підвищення рівня екологічної, пожежної та техногенної безпеки на фінансування на регіональному рівні з обласного та місцевих бюджетів на попередження та ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій щороку затверджується рішеннями обласних і місцевих рад, які в середньому повинні складати 0,75 % – 1,1 % коштів бюджету областей. Проаналізовані нами данні (табл. 3.9.) доводять, що обсяги резервних фондів Ради міністрів АР Криму, обласних та міських державних адміністрацій в середньому складають від 0,3 до 0,35 %, за виключенням Львівської, Луганської та Полтавської областей, в яких обсяги резервного фонду складають 0,92 %, 0,84 % та 0,75 % відповідно від загального щорічного бюджету областей (в загальному по Україні становить близько 100 млн. грн. до обласних резервних фондів), що є недостатнім для вирішення екологічних проблем і доводить їх неспроможність та неготовність впоратися з надзвичайними ситуаціями, що виникають в регіоні.

Проведене дослідження даних Міністерства з надзвичайних ситуацій України та Міністерства екології та природних ресурсів дає можливість зробити висновок, що найбільше природоохоронних витрат та попереджувальних заходів здійснюється у Донецькій, Львівській, Запорізькій, Луганській, Полтавській, Харківській областях та м. Києві, обсяги яких сягають близько 70 % від загального обсягу витрат, здійсненого державою по Україні, при цьому близько 40 % від загальної суми витрат припадає на Донецьку та Львівську області, стан еколого-економічної безпеки та ризику виникнення надзвичайних екологічних ситуацій є найгірший. Оскільки екологічний стан більшості регіонів держави є екологічно загрозливим та небезпечним, і потребує не лише підтримки існуючого стану еколого-економічної безпеки, але й в подальшому покращення та стабілізації екологічної ситуації з поступовим відновленням екологічної рівноваги виникає потреба в залученні коштів позабюджетного фінансування.

Таблиця 3.9.

Порівняльна таблиця обсягів резервних фондів Ради міністрів АР Крим, обласних та міських державних адміністрацій

Область	Населення	2008	2009	Різниця
---------	-----------	------	------	---------

	(тис. осіб) станом на 1.01.09	Обсяг РФБ регіону, млн. грн.	Частка від затвер- дженого бюджету регіону, %	Обсяг РФБ регіону, млн. грн.	Частка від затвер- дженого бюджету регіону, %	обсягів РФБ, %
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	1967,3	1000,0	0,13	1000,0	0,05	-0,08
Вінницька	1660,0	1278,4	0,10	2236,1	0,30	0,20
Волинська	1036,2	1678,6	0,50	803,0	0,15	-0,35
Дніпро- петровська	3374,2	3900,0	0,45	1000,0	0,10	-0,35
Донецька	4500,5	7000,0	0,57	10000,0	0,60	0,03
Житомирська	1294,2	236,0	0,05	3937,5	0,70	0,65
Закарпатська	1243,4	250,0	0,07	289,9	0,06	-0,01
Запорізька	1821,3	2750,0	0,50	2606,1	0,14	-0,36
Івано- Франківська	1381,1	1600,0	0,40	500,0	0,04	-0,36
Київська	1727,8	1500,0	0,10	2000,0	0,40	0,30
Кіровоградська	1027,0	1811,4	0,61	1500,0	0,40	-0,21
Луганська	2331,8	4637,3	0,70	8000,0	0,84	0,14
Львівська	2552,9	2500,0	0,30	10000,0	0,92	0,62
Миколаївська	1195,8	1500,0	0,50	1500,0	0,30	-0,20
Одеська	2392,2	4225,2	0,60	3533,9	0,41	-0,19
Полтавська	1511,4	1798,3	0,16	4505,5	0,75	0,59
Рівненська	1151,0	200,0	0,06	1750,0	0,40	0,34
Сумська	1184,0	1950,0	0,70	3419,2	0,34	-0,36
Тернопільська	1093,3	968,0	0,13	800,0	0,20	0,07
Харківська	2782,4	2000,0	0,23	3000,0	0,27	0,04

Херсонська	1099,2	590,0	0,18	612,1	0,10	-0,08
Хмельницька	1341,4	1083,1	0,27	4867,0	0,39	0,12
Черкаська	1304,3	1419,6	0,14	2617,0	0,23	0,09
Чернівецька	904,1	341,7	0,05	1019,9	0,10	0,05
Чернігівська	1121,3	400,0	0,12	1300,0	0,19	0,07
м. Київ	2765,6	2399,8	0,03	8322,5	0,05	0,02
м. Севастополь	380,1	3038,8	0,45	5436,7	0,58	0,13

* складено автором на основі даних Міністерства з надзвичайних ситуацій України

Викладене вище, свідчить про невідповідність між резервуванням коштів на надзвичайні ситуації і відносною безпекою територій, зокрема кількістю потенційно небезпечних об'єктів. В окремих областях резервний фонд перевищує потреби, а в інших – не задовольняє їх вимогам.

В цьому контексті запропонована нами методика визначення інтегральної оцінки факторів впливу стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки дозволяє обґрунтувати рішення відповідної місцевої ради щодо необхідності створення РФБ (Табл. 3.7.).

Таблиця 3.10

Рекомендовані розміри РФБ в залежності від потенціалу еколого-економічної безпеки регіону

Значення інтегрального показника	Пропонований розмір РФБ	
	Загальний розмір, у % до обсягу видатків загального фонду бюджету	Розподіл за групами заходів, згідно Бюджетного кодексу, у % до 2 колонки
1	2	3
ІО < 1,33	0,7	а 10
		а-1 80
		б 10

$1,33 \leq IO < 1,73$	0,8	а	20
		а-1	70
		б	10
$1,73 \leq IO < 2,13$	0,9	а	30
		а-1	60
		б	10
$IO \geq 2,13$	1,0 (максимально можливий)	а	60
		а-1	30
		б	10

Джерело: складено автором на основі [163; 166-167]

У наших пропозиціях ми відводимо під заходи групи «б» 10% від загального обсягу фінансування. Акцент зроблено на необхідність виділяти кошти на превентивні заходи, не передбачені планами та програмами, які зможуть знизити ризик виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, або пом'якшити їх негативну дію, знизити фінансові, людські та виробничі втрати.

Методика може бути використана для підготовки експертного висновку щодо доцільності виділення коштів та розмірів фінансування з РФБ управлінням еколого-економічної безпеки та надзвичайних ситуацій при місцевих держадміністраціях (див. рис. 3.9.), а також підприємствами та органами влади, які подають звернення для виділення коштів з РФБ.

Методика оцінки СПЕЕБ та матриця стратегій розвитку (рис. 3.7.) повинні стати основою для розробки програмних документів з попередження надзвичайних ситуацій та пом'якшення їх соціально-економічного впливу, пріоритетизації цілей та напрямів фінансування в рамках розробки стратегій розвитку регіонів.

Висновки до розділу 3

Визначено структуру формування СПЕЕБ на регіональному рівні з урахуванням локальних факторів. Запропоновано методику проведення інтегральної оцінки факторів впливу

СПЕЕБ як безрозмірної (бальної) оцінки впливу загроз та надзвичайних ситуацій на формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, що враховує специфіку регіону через ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій, їх класифікації та наслідки у контексті впливу на стан еколого-економічної безпеки на регіональному рівні. Метою оцінки є визначення пріоритетних стратегій формування та розвитку стратегічного потенціалу. На підставі інтегральної оцінки проведено ранжування регіонів України, на основі якого запропоновано стратегії розвитку СПЕЕБ.

Розроблено концептуальні засади соціально-економічного розвитку СПЕЕБ, метою яких є забезпечення реалізації політики переходу держави на шлях сталого розвитку, через послідовне всебічне зміцнення можливостей держави унеможливити виникнення реальних і потенційних загроз навколишньому середовищу, суспільству, національному господарству за рахунок послідовної екологізації суспільно-господарських відносин, створення умов для поступального, сприятливого для життєдіяльності населення і навколишнього середовища розвитку продуктивних сил.

Реалізація заходів Концептуальних засад соціально-економічного розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки дасть змогу:

підготувати необхідні умови для реалізації концепції переходу держави на шлях сталого розвитку; посилити захист інтересів населення і суспільства у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки; збалансувати систему природокористування, забезпечити екологізацію технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті; впорядкувати й урізноманітнити ринкові впливи на систему природокористування; поліпшити механізми державної підтримки діяльності, пов'язаної з розвитком СПЕЕБ; створити відповідні економічні та організаційно-правові умови стимулювання охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу країни; залучити довгострокові фінансові ресурси у вирішення екологічних проблем України.

Виконання всіх зазначених заходів має сприяти забезпеченню сталого розвитку економіки держави, забезпечити її стійкість до загроз і ризиків виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, сприяти довгостроковому забезпеченню

еколого-економічної безпеки на рівні суспільного сприйняття та соціально-економічної доцільності розробки й реалізації екологічної політики держави та її окремих регіонів.

Розроблено методика проведення інтегральної оцінки факторів впливу СПЕЕБ на основі якої побудовано матрицю стратегій розвитку за розподілом регіонів залежно від сили впливу факторів природної та техногенної безпеки на формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки. Запропоновано основні типи стратегій: підтримки існуючого рівня еколого-економічної безпеки, концентрації зусиль, пріоритезації однієї зі складових безпеки.

Сформульовано загальні напрями формування СПЕЕБ на регіональному та локальному рівнях за основними складовими, визначеними на попередніх етапах дослідження. Це, зокрема, виробничо-технічна, організаційно-економічна, нормативно-правова, комерційна, науково-дослідна, соціально-культурна та екологічна.

Розроблено пропозиції щодо обґрунтування розміру резервного фонду бюджету та його розподілу за групами на основі розрахунку інтегральної оцінки факторів впливу СПЕЕБ. Зроблено загальний висновок щодо ефективності використання розробленої методики при розроці програмних документів з попередження надзвичайних ситуацій та пом'якшення їх соціально-економічного впливу, пріоритезації цілей та напрямів фінансування в рамках розробки стратегій розвитку регіонів.

ВИСНОВКИ

1. У дисертаційній роботі доведено, що вся сутність сучасних проблем розвитку має в основі антропоорієнтовану генезу. Однак, користуючись засадничими положеннями теорії сталого розвитку, у роботі стверджується нерозривність соціальної, екологічної і економічної складових у формуванні стратегій суспільного поступу. Висловлено авторську думку, що економічна складова є домінуючою для розвитку та збереження соціальної інфраструктури і навколишнього природного середовища. Також економічна складова об'єднує та певним чином зумовлює соціальні та природні (пов'язані з навколишнім природним середовищем) процеси

суспільного розвитку, створює простір для їх взаємодії, зокрема у політичній, програмній, інституціональній площинах тощо.

2. Дисертаційна робота спирається на розуміння сучасного процесу формування продуктивних сил на основі інтелектуального капіталу та інноваційної діяльності. Тобто, коли людський фактор виступає як загальний інтелект, а праця – як інтелектуалізована продуктивна діяльність. На цьому етапі розвитку продуктивних сил виникають і стають основними принципово нові знаряддя праці: комплексна автоматизація виробничих процесів, масове використання інформаційних технологій та комп'ютерних пристроїв, розвинута система інформації та інформатизації, максимально безпечні для людини і навколишнього середовища засоби й технології виробництва тощо.

3. У роботі доведено, що екологізація розвитку продуктивних сил є закономірним еволюційним процесом, адже еволюція сприйняття у науковій думці та практиці продуктивних сил виводить на перший план екологічну складову їх розвитку та функціонування. З іншого боку, поштовхом до екологізації стають сучасні кризові явища.

4. Дисертаційне дослідження обґрунтовує, що екологізація продуктивних сил є еволюційним кроком, а запровадження принципів екологізації в державі створить підґрунтя для подолання кризових явищ на основі використання новітніх підходів до управління та нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку, покращання іміджу держави як основи для залучення додаткових інвестицій.

5. Встановлено, що потреба впровадження екологічно безпечної моделі ринкових відносин в Україні та необхідність формування, впровадження і вдосконалення мотиваційних механізмів реалізації моделі

ефективного екологорівноваженого економічного зростання на всіх рівнях господарювання об'єктивно зумовлюють активізацію екологоорієнтованої адаптації вітчизняних реформаційних зусиль через відповідну модернізацію процесу суспільного відтворення.

6. За умов посилення глобалізації та інтеграції національних економік, у дисертаційному дослідженні зроблено висновок, що передумови формування екологічної політики нині визначаються не стільки всередині країни, скільки більшою мірою ззовні, а всередині країни відбуваються ранжування пріоритетів, конкретизація цілей та запровадження механізмів реалізації й контролю за екологічною політикою.

7. Визначено, що основою створення ефективних передумов продуктивної діяльності у сфері забезпечення еколого-економічної безпеки є формування та розвиток стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки.

У роботі дано визначення «потенціалу еколого-економічної безпеки» та «стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки». Під *потенціалом еколого-економічної безпеки* розуміються наявні ресурси та засоби, що можуть бути використані для захисту індивіда, суспільства, держави від наслідків антропогенного впливу, стихійних лих тощо. Під *стратегічним потенціалом еколого-економічної безпеки* розуміється об'єктивна система взаємозв'язків та відношень у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, що спирається на рівень розвитку продуктивних сил та суспільну загальнонаціональну свідомість і спроможність влади

формувати, реалізовувати та вдосконалювати природоохоронну діяльність у межах держави.

8. Запропоновано виокремлювати три основні типи стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки (СПЕЕБ): теоретичний, інституційно можливий та економічно доцільний - на основі передумов, факторів, ресурсів та механізмів необхідних для його реалізації.

Сформульовані основні стратегічні напрями забезпечення еколого-економічної безпеки, такі як раціональне й комплексне використання природних ресурсів; зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища; запровадження комплексних заходів із забезпечення локалізації й оздоровлення екологічної ситуації; впровадження більш чистих технологій; інноваційний технологічний розвиток; удосконалення економічного та інституційного механізмів регулювання взаємодії державних і місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, територіальних громад з питань ресурсозбереження, використання природно-ресурсного потенціалу країни, запобігання збиткам навколишньому природному середовищу та їх відшкодування тощо.

9. Запропоновано методологічні підходи до вдосконалення механізму формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, зокрема організаційно-економічного елементу цього механізму на основі огляду законодавчого та нормативно-методичного забезпечення еколого-економічної безпеки та організаційно-управлінських засад формування й реалізації регіональної політики еколого-економічної безпеки у забезпечення соціально-економічного зростання.

10. Стратегічний потенціал еколого-економічної безпеки розвитку регіону складається з таких невід'ємних складових: законодавчої,

нормативної, організаційно-управлінської, організаційно-економічної. Провідне місце займає законодавче та нормативне забезпечення, що є основою для двох інших складових функціонування системи – організаційно-управлінських та організаційно-економічних засад. Останні, фактично, є «жорсткими» та «м'якими» важелями державної регуляції у сфері еколого-економічної безпеки. Нагальним питанням розвитку є систематизація законодавчих актів, їх гармонізація та створення Національного екологічного кодексу.

11. Організаційно-управлінський механізм у системі управління господарською діяльністю у сфері дотримання вимог еколого-економічної безпеки є невід'ємною складовою розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, що ґрунтується на законодавчих та нормативних засадах. Він передбачає адміністративні «жорсткі» важелі управління екологічною безпекою. Ефективність таких методів була значною на початку управлінської діяльності держави із забезпечення еколого-економічної безпеки. З розвитком цих процесів переваги надаються більш «м'яким» важелям управління, пов'язаним з економічним стимулюванням екологічно безпечної діяльності.

12. У дисертаційному дослідженні встановлено, що важливим напрямом розвитку стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки є відмова від галузевого підходу регулювання та переорієнтація на договірні й конкурентні засади, пріоритетність міжгалузевого вирішення соціально-економічних та екологічних проблем. Захист прав окремих громадян, місцевих громад має стати перспективою розвитку системи еколого-економічної безпеки.

13. У дисертації сформульовано авторське визначення фактору формування СПЕЕБ як об'єктивного причинного явища або процесу забезпечення еколого-економічної безпеки, під впливом якого змінюється

рівень її ефективності. Фактори є динамічними у часі та просторі, тісно взаємодіють. Досягнення високого рівня ефективності процесів забезпечення еколого-економічної безпеки можливе за якнайповнішого та комплексного використання всіх факторів.

Обґрунтовано, що фактори розвитку СПЕЕБ можна класифікувати за змістом (економічні, соціальні, екологічні, політико-правові), за динамікою розвитку (статичні – ресурсні, географічні, кліматичні, історико-культурні; динамічні), за напрямом впливу (зовнішні – прямого і опосередкованого впливу, внутрішньорегіональні); за характером впливу на розвиток регіону (активізаційні – екстенсивні або інтенсивні; стримувальні), за економічними законами (попиту та пропозиції).

14. Проведено аналіз груп факторів формування СПЕЕБ. Реалізація соціально-економічних потреб формування СПЕЕБ змодельована через розвиток екологічно безпечних виробництв за допомогою графічного методу двофакторного аналізу та зроблено висновок про двоїсту природу факторів впливу, яка випливає із суперечності кінцевих цілей: з одного боку, підвищення ефективності виробництва означає більш повне задоволення суспільних потреб (що вимагає зростання обсягів ресурсів, що залучаються до процесу виробництва), з іншого – підвищення ролі екологічних факторів зумовлює необхідність зниження ресурсомісткості виробництва та обсягів залучених ресурсів. Обґрунтовано, що такий дуалізм вимагає пошуку компромісу, оптимізації співвідношення обсягів природних ресурсів, що залучаються, та ступеня задоволення суспільних потреб.

15. Доведено існування тісного зв'язку між макроекономічними та державними факторами формування СПЕЕБ. Сформульовано основні

фактори підвищення стратегічного потенціалу, зокрема енергетична безпека соціально-економічного розвитку, запобігання стихійним лихам (паводкам, зсувам землі), посилення бюджетонаповнювальної функції природокористування, імплементація пріоритетів екологізації використання природних ресурсів та інших елементів довкілля тощо.

16. Визначена структура формування СПЕЕБ на регіональному рівні з урахуванням локальних факторів. Запропоновано методика проведення інтегральної оцінки факторів впливу СПЕЕБ як безрозмірної (бальної) оцінки впливу загроз і надзвичайних ситуацій на формування стратегічного потенціалу еколого-економічної безпеки, що враховує специфіку регіону через ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій, їх класифікації та наслідки у контексті впливу на стан еколого-економічної безпеки на регіональному рівні. Метою оцінки є визначення пріоритетних стратегій формування та розвитку стратегічного потенціалу. На підставі інтегральної оцінки проведено ранжування регіонів України, на основі якого запропоновано стратегії розвитку СПЕЕБ та розроблено пропозиції щодо формування резервного фонду місцевих бюджетів.

17. Розроблено концептуальні засади соціально-економічного розвитку СПЕЕБ, метою яких є забезпечення реалізації політики переходу держави на шлях сталого розвитку, через послідовне всебічне зміцнення можливостей держави запобігати виникненню реальних і потенційних загроз навколишньому середовищу, суспільству, національному господарству за рахунок послідовної екологізації суспільно-господарських відносин, створення умов для поступального, сприятливого для життєдіяльності населення і навколишнього середовища розвитку продуктивних сил.

Розроблено пропозиції щодо обґрунтування розміру резервного фонду бюджету та його розподілу за групами на основі розрахунку інтегральної оцінки факторів впливу СПЕЕБ. Зроблено загальний висновок щодо ефективності використання розробленої методики при розроці програмних документів з попередження надзвичайних ситуацій та пом'якшення їх соціально-економічного впливу, пріоритезації цілей та напрямів фінансування в рамках розробки стратегій розвитку регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казначеев В. П. Космопланетарная интеграция планеты / В. П. Казначеев, Д. Б. Пюрвеев, А. Н. Дмитриев. – М. : Наука, 2009. – 215 с.
2. Разрушение мировой цивилизации в XXI веке еще можно предотвратить : обращение ученых ноосферного крыла к мировому сообществу [Электронный ресурс] / [Авдеев С. В., Анисимов О. С., Баландина О. В. и др.] . – М. 2009. – Режим доступа : http://www.cprfspb.ru/books/Obras_2009.doc.
3. Субетто А. И. Эпоха Великого Эволюционного Перелома / А. И. Субетто. – СПб.; - Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2007. – 88 с.
4. Федотов А. П. Глобалистика: начала науки о современном мире / А. П. Федотов. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 205 с.
5. Батурин В. К. Всемирный экономический кризис как кризис отжившего мировоззрения [Электронный ресурс] / В.К. Батурин // Научно-публицистический интернет-портал Культуролог. – Режим доступа : <http://kulturolog.narod.ru/baturin.htm>.
6. Добрянська Л. О. Наукові основи екологізації розвитку продуктивних сил / Л. О. Добрянська // Економіка природокористування і

охорони довкілля: щорічник праць / під ред. М. А. Хвесика. – К. : РВПС України, 2009. – С. 40-46.

7. Gabus A. Perceptions of the world problematique: Communication procedure, communicating with those bearing collective responsibility / A. Gabus, E. Fontela // DEMATEL report. – 1973. – № 1.

8. Борщевський П. П. Методологічні основи економічної оцінки використання, відтворення і збереження природних ресурсів в продовольчому комплексі / Борщевський П. П., Коваленко А. О. // Екологічність продукції АПК : економіка та технологія: матеріали конф. – Суми : Козацький вал, 1999. – Т. 1. – С. 12 - 17.

9. Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону: питання теорії і методології / [Бойко Є. І., Войцехівський В. Б., Грита Я. В., Іщук С. О., Бондарчук - Грита Г. В.] ; Є. І. Бойко (ред.). – Львів: ІРД НАН України, 2005. – 234 с.

10. Методологічні засади комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил регіонів / [Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І., Антоньєва Л. С., Горська О. В.] – К. : РВПС України, 1998. – 158 с.

11. Данилишин Б. М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Данилишин Б.М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.

12. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) / В. С. Кравців. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 338 с.

13. Харічков С. К. Основи діагностики комплексного природокористування: регіональний вимір : монографія / М. Д. Балджи, С. К. Харічков. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 144 с.

14. Гаман П. І. Державна політика екологічного розвитку економіки в трансформаційний період: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Гаман Петро Ілліч. – Запоріжжя, 2005. – 176 с.
15. Економіка та організація виробництва / [В. Г. Герасимчук, А. Е. Розенплентер, В. І. Кривда, А. М. Колот, К. В. Березовський]. – К. : Знання, 2007. – 678 с.
16. Паламарчук В. О. Еколого-економічні та соціальні нариси з проблем природокористування / В. О. Паламарчук, Є. В. Мішенін, П. І. Коренюк – Д.: Пороги, 2004. – 258 с.
17. Бутрим О. В. Розвиток і розміщення потенційно небезпечних виробництв у містах України та їх вплив на економіку техногенно-екологічної безпеки: дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Бутрим Оксана Володимирівна. – К., 1998. – 239 с.
18. Волошин С. М. Соціально-економічне дослідження надзвичайних ситуацій техногенного і природного походження (нормативно-правові та методичні аспекти) / С. М. Волишин, Є. В. Хлобистов // Регіональна економіка. – 2000. – № 3. – С. 213-218.
19. Дорогунцов С. И. Управление техногенно-экологической безопасностью в контексте парадигмы устойчивого развития : концепция системно-динамического решения / Дорогунцов С. И., Ральчук А. Н. – К. : Наук. думка, 2002. – 200 с.
20. Лютке Х. Продуктивные силы как системообразующее понятие в учении Фридриха Листа / Х. Лютке // Философская культура: Санкт-Петербург. – 2005. – № 2. – С. 31-52.
21. Маркс К. Сочинения. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. - М.: Политиздат. – Т. 19. – 1960. - С. 400-421.
22. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.

23. Економічна енциклопедія : у 3 т. [редкол: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Вид. центр "Академія", 2002. – Т. 3. – 2002. - 952 с.
24. Політична економія / [К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін.]; під ред. доктор екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. – К. : КНЕУ, 2001. – 508 с.
25. Данилишин Б. М. Регулювання розвитку інноваційного потенціалу в економіці / Б. М. Данилишин, М. Х. Корецький, О. І. Дацій. – К. : РВПС, 2006. – 346 с.
26. Асаул А. Н. Экономическая программа КЕПС и ее значение для возрождения экономики России и Украины / А. Н. Асаул / РАН, Ин-т проблем регион. экон. – СПб. : Изд-во РАН, 2005. – 234 с.
27. Быстряков Ю. И. Экономика и экология / Быстряков Ю. И., Колосов А. В. – М. : ВО "Агропромиздат", 1992. – 234 с.
28. Реймерс Н. Ф. Экология : Теории, законы, правила, принципы и гипотезы / Н. Ф. Реймерс. – М. : Россия молодая, 1994. – 366 с.
29. Данилишин Б. М. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Б. М. Данилишин, Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа / За ред. Б. М. Данилишина. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 688 с.
30. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / [Г. П. Баб'як, В. Я. Брич, М. П. Дусановська та ін.] ; за ред. Є. П. Качана. – К. : Вища шк., 1999. – 375 с.
31. Семенов Ю. Современный мир и основные тенденции его развития / Ю. Семенов // Скепсис. – 2009. – № 5. – С. 15-25.
32. Делягин М. Мы переживаем два разных кризиса – мировой и российский [Электронный ресурс] / М. Делягин // Форум. мск : открытая электронная газета. - 2009. – Режим доступа : <http://forum-msk.org/material/economic/796462.html>.

33. Рофман В. М. Мировой кризис [Электронный ресурс] / В. М. Рофман // Портал Экология, как стиль жизни. – Режим доступа: http://eco-gas.ru/articles.php?article_id=2.

34. Кутырев В. Почему наша(у) цивилизация(ю) не любит мудрость? / В. Кутырев // Вестник Российского философского общества. – 2007. – № 3. – С. 96-101.

35. Несын И. Г. Экологизация сознания как философский аспект энвайронментализма : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Несын Илья Георгиевич. – Томск, 2003. – 129 с.

36. Paelke R. Environmentalism and the future of progressive politics / R. Paelke. – L. : New Ha-ven, 1989. – 325 p.

37. Гиренок Ф. И. Удовольствие мыслить иначе / Ф. И. Гиренок. – М. : Академ. Проект, 2008. – 240 с.

38. Философия науки / [под ред. С. А. Лебедева]. – М. : Академ. Проект, 2005. – 420 с.

39. Черникова И. В. Философия и история науки / И. В. Черникова. – М. : Академ. Проект, 2004. – 265 с.

40. Гужеля Л. М. Екологічний аспект суспільного розвитку: постановка проблеми / Л. М. Гужеля // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – К.: НАУ, 2004. – Вип. 1-2. – С. 486-493.

41. Корнійчук Л. Сталий розвиток і глобальна місія України / Корнійчук Л., Шевчук В. // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 4-14.

42. Випер Р. Ю. История нового времени / Випер Р. Ю., Реверсов И. П., Трачевский А. С. – М. : Республика, 1995. – 496 с.

43. Кузык Б. Н. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее. / Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. – Т. 5: Цивилизация: прошлое и будущее. – М. : Ин-т экон. стратегий, 2008. – 576 с.

44. Левис Э. Периодичность в развитии феноменов разума и экономических кризисов / Левис Э. // Принципы неопределенности и

прогноз развития социально-экономических систем. – Томск, 1999. – С. 38-42.

45. Кондратьев Н. Д. Большие циклы и теория предвидения / Кондратьев Н. Д. – М. : Экономика, 2002. – 768 с.

46. Українець Л. А. Зовнішньоторговельна політика країн – членів ЄС в умовах екологізації економічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / Л. А. Українець – К. : НАН України, Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин, 2007. – 19 с.

47. Хлобистов Є. В. Економічна безпека України у глобальних викликах сучасності / Хлобистов Є. В. // Механізми регулювання економіки. – 2008. – № 4, ч. 1. – С.157-163.

48. Концепція Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року : затверджена розпорядженням КМУ від 17.10.2007 р. № 880-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 79. – С. 170. – Ст. 2961

49. Доповідь Українського форуму «Безпека-2010» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nceai.gov.ua/217.553.1.0.1.0.phtml>.

50. О прогнозах развития мира на 15 лет. [Электронный ресурс] / Ин-т демограф. исследований. – Режим доступа: http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=22&idArt=153.

51. Global Environment Outlook: environment for development. – Malta : UNEP, 2007. – 540 p.

52. Яковец Ю. О сочетании долгосрочного и стратегического планирования / Яковец Ю. // Экономист. – 2008. – № 6. – С. 3-9.

53. Хлобистов Є. В. Сталий розвиток та екологічна політика у глобальних викликах: від передбачення до прогнозування / Хлобистов Є. В., Жарова Л. В., Ільїна М. В. // Економіка природо-

користування і охорони довкілля : зб. наук. пр. / РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – С. 45-54.

54. Добрянська Л. О. Підходи до формування екологічної політики в умовах сучасної кризи / Л. О. Добрянська // Механізми регіональної економіки. – 2009. – № 2. – С. 241-249.

55. Жарова Л. В. Стратегічні засади та нормативно-правове забезпечення формування національної екологічної політики / Жарова Л. В. // Механізми регулювання економіки. – 2008. – № 4, ч. 2. – С. 127-135.

56. Добрянська Л. О. Екологічна політика: формування в умовах кризи на засадах євроінтеграції / Л. О. Добрянська // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участь в інтеграційних процесах : Матеріали 5 Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 жовтня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 281-284.

57. Губанов С. Новая целевая задача и условия ее решения / Губанов С. // Экономист. – 2008. – № 3. – С. 3-20.

58. Рентні відносини в системі модернізації національної економіки / за ред. д. е. н., проф., чл.-кор. НАНУ Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 518 с.

59. Пашенцев О. І. Методологічні засади випереджального захисту довкілля від антропогенного впливу. О. І. Пашенцев. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2008. – 614 с.

60. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / під заг. ред. чл.-кор. НАНУ Б. М. Данилишина. – К. : Нічлава, 2006. – 704 с.

61. Трансформація інституціонального механізму природо-користування в умовах глобалізації: екологічні імперативи та системні суперечності / [Є. В. Герасимчук, І. М. Вахович, В. А. Голян, А. О. Олексюк]. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 228 с.

62. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є. В. Хлобистов ; відп. ред. С. І. Дорогунцов. – К. : Агентство "Чорнобильінтерінформ", 2004. – 250 с.

63. Социально-экономический потенциал устойчивого развития / под. ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : Унив. кн., 2007. – 1120 с.

64. Дорогунцов С. І. Управління техногенно-екологічною безпекою у парадигмі сталого розвитку: концепція системно-динамічного вирішення / С. І. Дорогунцов, О. М. Ральчук. – К. : Наук. думка, 2001. – 174 с.

65. Герасимчук З. В. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / З. В. Герасимчук, А. О. Олексюк. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 280 с.

66. Про основи національної безпеки : Закон України // Вісник Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.

67. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / [Долішній М. І., Кравців В. С., Стадницький Ю. І., Харічков С. К., Степанов В. М.]; під ред. М. І. Долішнього, В. С. Кравціва. – Львів : НАН України, Ін-т регіон. досліджень, 1999. – 243 с.

68. Герасимчук З. В. Наукові засади дослідження екологічної безпеки як фактора сталого розвитку / З. В. Герасимчук // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 124-133.

69. Андреева Н. Н. Экологически ориентированные инвестиции: выбор решений и управление / Н. Н. Андреева. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2006. – 464 с.

70. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 232 с.

71. Галушкина Т. П. Концептуальные основы и организационно-экономический механизм экологического менеджмента в Украине : дис. ...

доктора екон. наук : спец. 08.08.01 “Экономика природопользования и охраны окружающей природной среды” / Галушкіна Т. П. – Одесса, 2000. – 427 с.

72. Долішній М. І. Актуальні завдання інтенсифікації соціально-економічного розвитку регіонів України / М. І. Долішній // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 7-15.

73. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в умовах становлення ринкової економіки в Україні (теорія, методи, практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.06 “Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища” / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2007. – 40 с.

74. Заржицький О. Правові аспекти регіональної екологічної безпеки. / О. Заржицький // Право України. – 2000. – № 5. – С. 54-58.

75. Дорогунцов С. І. Техногенно-екологічна безпека урбанізованих територій України / С. І. Дорогунцов, А. М. Федорищева // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 4-12.

76. Волошин В. В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В. В. Волошин, В. М. Трегобчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 7-21.

77. Волошин С. М. Соціально-економічний аналіз надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру / С. М. Волошин, Л. В. Жарова, Є. В. Хлобистов, О. А. Чебанов. – Сімферополь : СОНАТ, 2010. – 260 с.

78. Данилишин Б. М. Екологічна складова політики сталого розвитку / Б. М. Данилишин. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2003. – 255 с.

79. Шевчук В. Я. Екологічний аудит / В. Я. Шевчук, Ю. М. Сталкін, В. М. Навроцький. – К. : Вища шк., 2000. – 343 с.

80. Підприємництво та проблеми сталого розвитку економіки України / [Круш П. В., Кавтиш О. П., Шашина М. В. та ін.]; під заг. ред. П. В. Круша. – К. : НТУУ "КПІ", 2008. – 397 с.

81. Данилишин Б. М. Наукові нариси з економіки природокористування / Б. М. Данилишин. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 280 с.

82. Кушлин В. Цели и факторы модернизации экономики / В. Кушлин. // Экономист. – 2001. – № 8. – С. 5-11.

83. Комплексна державна програма енергозбереження України. – К. : Держкоменергозбереження України, 1996. – 234 с.

84. Таран В. А. Ресурсосбережение – новый символ социально-экономического и научно-технического прогресса / В. А. Таран, А. В. Богатырев // Машиностроитель. – 2003. - № 12. – С. 8-19.

85. Добрянська Л. О. Методологічні аспекти дослідження екологізації стратегічного потенціалу просторового розвитку продуктивних сил України / Л. О. Добрянська, Є. В. Хлобистов // Агросвіт. – 2010. – № 7. – С. 7-14.

86. Про охорону навколишнього природного середовища Закон України : Закон України // Закони України. – Офіц. вид. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – Т. 2. – С. 46–78.

87. Грановська Л. М. Раціональне природокористування в зоні еколого–економічного ризику / Л. М. Грановська. – Херсон : Вид. ХДУ, 2007. – 372 с.

88. Баб'як О. С. Екологічне право України : навч. посіб. / Баб'як О. С., Біленчук П. Д., Чирва Ю. О. – К. : Атака, 2001. – 216 с.

89. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 р. № 183 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

90. Біленчук Л. Д. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право) / Біленчук Л. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. – К. : Атіка, 2000. – 304 с.
91. Пахомова Н. В. Экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.
92. Кобзар О. М. Економічний механізм управління техногенно-екологічною безпекою промислового виробництва (на прикладі Київської області) : дис... канд. екон. наук : 08.00.06 / Кобзар Олена Михайлівна – К., 2008. – 175 с.
93. Дмитренко І. А. Екологічне право України / І. А. Дмитренко. – К. : Юрінком–Інтер, 2001. - 360 с.
94. Добрянська Л. О. Нормативно-методичне поле екологічної безпеки: стан, проблеми, перспективи / Л. О. Добрянська // Механізми регіональної економіки. – 2010. - №4. – С. 42-52.
95. Геєць В. М. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / В. М. Геєць, Б. Є. Кваснюк, М. І. Зверяков – К. : Логос, 1999. – 509 с.
96. Данилишин Б. М. Продуктивні сили економічних регіонів України. / Б. М. Данилишин. – К., 2000. – С. 83–85.
97. Кравців В. Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики / В. Кравців // Регіональна економіка. – 1999. – № 1. – С.124–135.
98. Лемешев М. Я. Экономика и экология. / М. Я. Лемешев. – М: Знание, 1990. – 62 с.
99. Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підручник. / Л. Г. Мельник. – Суми : Унів. кн., 2002. – 346 с.
100. Coase R. The Problem of Social Cost / R. Coase // Journal of Law and Economics. – 1960. – Vol. 3. – P. 1–44.
101. Pigou A. C. The Economics of the Welfare / A. C. Pigou. – London, 1932. – 213 p.

102. Добрянська Л. О. Особливості та перспективи нормативно-правового забезпечення екологічної безпеки регіону / Л. О. Добрянська // Україна в умовах глобальної конкуренції : стратегія випереджаючого розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22-24 квітня 2010. – Донецьк, 2010. – С. 332-334.

103. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при Президентові України. – Офіц. сайт. – К., 2010. – 45 с. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/>. – (Програма реформ на 2010–2014рр.)

104. Екологічне право України / [за наук. ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Юрид. думка, 2008. – 720 с.

105. Малишева Н. Р. Національна політика України в сфері збереження та збалансованого використання біорізноманіття [Текст] : научн. изд. / Н. Р. Малишева // Правові засади впровадження в Україні конвенції про біорізноманіття : навч. посіб. / [Н. Р. Малишев, В. І. Олещенко, С. В. Кузнєцова та ін]. - К. : Хімджест, 2003. - С. 23-32.

106. Костицький В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля / В. Костицький // Право України. – 2004. – № 1. – С. 74-81.

107. Програма вдосконалення земельних відносин у Київській області на 2006-2010 роки / [Дорош Й. М., Олещенко М. А., Осипчук С. О. та ін.] – К. : Урожай, 2007. – 39 с.

108. Веклич О. О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О. О. Веклич // Економіка України. –2003. – № 10. – С. 62–70.

109. Природно-ресурсний аспект розвитку України : проект "Програма сприяння сталому розвитку в Україні" / [Андрієвський І. Д., Коржнев М. М., Литвин Р. В., Міщенко В. С., Яковлев Є. О.] ;

І. Д. Андрієвський (кер. розд.), Ю. Р. Шеляг-Сосонко (кер. розд.). – К. : Вид. дім "KM Academia", 2001. – 107 с.

110. Методи оцінки екологічних втрат / [Мельник Л. Г., Карінцева О. І., Шапочка М. К., Балацький О. Ф., Бистряков І. К.] : Л. Г. Мельник (ред.), О. І. Карінцева (ред.). – Суми : Унів. кн., 2004. – 287 с.

111. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування / Т. П. Галушкіна. – Харків : Бурун кн., 2009. – 480 с.

112. Максимів Л. І. Запровадження системи екологічного менеджменту в систему місцевих органів місцевого самоврядування: передумови та цілі / Л. І. Максимів, О. Л. Лотиш // Теоритичні та прикладні питання економіки. – 2010. – № 21. – С. 193-199.

113. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 525 с.

114. Конституція України. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. сайт – К., 1996.– Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%E2%F0>.

115. Про зону надзвичайної екологічної ситуації // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Офіц. сайт. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

116. Про відходи : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36 – 37. – Ст. 242.

117. Про екологічну експертизу : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – С.54.

118. Жарова Л. В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємства: теорія, організація, управління : монографія / Жарова Л. В., Какутич Є. Ю., Хлобистов Є. В. – Суми : Унів. кн., 2009. – 240 с.

119. Відомості Верховної Ради України. – 1992 р. - № 46. – С. 637.

120. Про оголошення територій у межах населених пунктів Болеславчик, Мічуріне, Підгір'я, Чаусове-1, Чаусове-2 Первомайського району Миколаївської області зоною надзвичайної екологічної ситуації // Урядовий кур'єр. – Офіц. вид. – 2000. – 5 вересня. – С. 2.

121. Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 р. № 303 // Офіційний вісник України. – 1999. – №9. – С. 347–394.

122. Харичков С. К. Экономико–экологическая концепция как методологический базис организации и управления природопользованием. / Эконология: история, проблемы, перспективы : сб. науч. тр. – Одесса : ИПРЭЭИ, 1995. – С. 96–108.

123. Сахаєв В. Г. Економіка і організація охорони навколишнього середовища / Сахаєв В. Г., Шевчук В. Я. – К. : Вища шк., 1995. – 272 с.

124. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії : монографія / Л.С. Гринів. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 204 с.

125. Веклич О. О. Екологічне оподаткування України: реалії та напрямки вдосконалення з урахуванням світового досвіду : наук. вид. / О. О. Веклич. – К. : НАН України, Ін-т екон., 2001. – 47 с.

126. Кашенко О. Л. Механізми фінансового і правового регулювання у природокористуванні / О. Л. Кашенко // Фінанси України. – 2001. – №2 . – С.141–146.

127. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування / Л. О. Кашенко. – Суми : Унів. кн., 1999. – 421 с.

128. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / [ред. : Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка]. – Суми : Унів. кн., 2005. – 759 с.

129. Савчук Н. В. Фінансово–економічний механізм екологізації виробничої діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 80.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Н. В. Савчук. – Львів, 2005. – 23 с.

130. Хвесик М. А. Економіко–правове регулювання природокористування/ Хвесик М. А., Горбач Л. М., Кулаковський Ю. П. – К. : Кондор, 2004. – 524 с.

131. Хлобистов Є. В. Вдосконалення системи фінансування природоохоронних проектів / Є. В. Хлобистов // Регіональна економіка. – 2003. – № 4. – С. 203–215.

132. Хлобистов Є. В. Теоретичні аспекти соціально–економічного дослідження екологічної безпеки // Економіка України. -2002.– № 6. – С. 70–75.

133. Азаров М. Я. Формування бюджетної політики економічного зростання / М.Я. Азаров // Фінанси України. – 2006. - №9. – С. 9.

134. Про підприємництво в Україні : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. - №24. – 272 с.

135. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Вентурі, 2000. – 250 с.

136. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: аналіз, оцінка та державна політика / А. Б. Качинський, Г. А. Хміль. – К. : Ін Юре, 1997. – 154 с.

137. Писаренко С. М. Інструменти фінансово–економічного механізму регіонального розвитку / Писаренко С. М., Луцків О. М., Гнатюк І. Р. // Регіональна політика і механізми її реалізації. – К. : Наук. думка, 2003. – 502 с.

138. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідний період : дис. ... доктора екон. наук : 08.10.01 / Бутко М. П. – К., 2003. – 419 с.

139. Мінняло О. І. Регіональні особливості формування і розвитку державних фінансів в Україні / Мінняло О. І., Ромашин В. О., Швед Ю. А. // АПЕ. – 2006. - №4 (58), – С.60–61.

140. Луцько В. С. Шляхи вдосконалення системи державного управління у сфері екологічної безпеки України / В. С. Луцько. – К. : РВПС України НАН України, – 1999. – 35 с.

141. Герасимчук З. В. Фінансова політика сталого розвитку / Герасимчук З. В., Вахович І. М., Камінська І. М. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 217 с.

142. Слухай С. Міжбюджетні трансферти у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій. / С. Слухай. – К. : АртЕк, 2002. – 288 с.

143. Музика О. А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством. / О. А. Музика. – К. : Аттіка, 2004. – 344 с.

144. Порядок використання коштів державного бюджету на здешевлення кредитів та здійснення природоохоронних заходів : затверджено постановою Кабінету міністрів України від 18 серпня 2005 р. – №773) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Офіц. сайт. – К., 2005. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control>.

145. Веклич О. О. Екологічний чинник формування конкурентоспроможності національної економіки / О. О. Веклич. // Економіка України. – 2005. – № 12. – С. 65–72.

146. Шевчук В. Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку / В. Я. Шевчук. – К. : Геопринт, 2006. – 200 с.

147. Жарова Л. В., Ільїна М. В. Економічні механізми контролю за викидами парникових газів / Л. В. Жарова, М. В. Ільїна. – К.; Сімферополь, 2009. – 62 с.

148. Буркинський Б. В. Інвестування природоохоронної діяльності / Буркинський Б. В., Ковалев В. Г., Ковалева Н. Г. – Одеса : ИПРЭЭИ НАН України, 2002. – 224 с.

149. Трегобчук В. Необхідність еколого–економічної моделі ринкових реформ в Україні / Трегобчук В., Веклич О. // Економіка України. – 1997. – № 4. – С. 12–23.

150. Веклич О. Сучасне становище і ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О. О. Веклич // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 62–70.

151. Ендерс А. Економіка навколишнього середовища / А. Ендерс. – К. : Либідь, 1995. – 168 с.

152. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації / З. В. Герасимчук, М. В. Глядіна. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 164 с.

153. Шостак Л. Б. Регулювання економічного росту в умовах природно-ресурсних обмежень / Л. Б. Шостак; НАН України, Совет по изучению производительных сил Украины ; Б. М. Данилишин (ред.).- К., 1998. - 331 с.

154. Сотник І. М. Еколого-економічні механізми мотивації ресурсозбереження / І. М. Сотник. – Суми : ВВП «Мрія», 2008. – 330 с.

155. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування : монографія / за ред. Б. М. Данилишина : у 2 т. – К. : Наук. думка, 2008. - Т. 1: Природно-техногенна (екологічна) безпека. – 390 с.

156. Добрянська Л. О. Еволюційний розвиток продуктивних сил як основа екологізації економіки / Л. О. Добрянська // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 6-7 травня 2010. – Суми, 2010.

157. Добрянська Л. О. Соціально-економічні основи концепції розвитку стратегічного потенціалу національної екологічної безпеки / Л. О.

Добрянська // Ефективна економіка : наук.-практ. електрон. журнал РВПС України НАН України. [Електронне видання]. – 2010. – № 6. Режим доступу: http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?nomer_data=6@year_data=2010.

158. Половникова С. Ю. Ресурсозбереження в розширеному відтворенні трансформаційної економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / С. Ю. Половникова. – Дніпропетровськ : ДДАУ, 2003. – 20 с.

159. Хвесик М. А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М. А. Хвесик. – Донецьк : Юго-Восток ЛТД, 2008. – 496 с.

160. Хвесик М. А. Інституціональний механізм міського землекористування: сучасний стан та перспективи / М. А. Хвесик, В. А. Голян, Ю. А. Мосійчук. – К. : Книж. вид-во НАУ, 2005. – 208 с.

161. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI // Урядовий кур'єр від 17.08.2010 - № 151

162. Порядок використання коштів резервного фонду бюджету № 415 від 29 березня 2002 р. / Постанова КМУ. – Офіц. видання. – Офіційний вісник України – 19 квітня 2004. – № 14. – Стор. 124. – Стаття 734

163. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки / МНС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/national_lecture.html

164. Економічна ситуація та прогнози // Міністерств економічного розвитку і торгівлі України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=32843

165. Хлобистов Є.В. Бюджетні важелі забезпечення екологічної безпеки / Є.В. Хлобистов, С.Г. Сосюра // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / РВПС НАНУ,

ШРЕЕД НАНУ, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2010. – С. 524-543.

166. Про Державний бюджет України на 2010 рік / Верховна Рада України. – Офіц. видання. – Голос України. – 2010. – 30 квітня. – № 80, / № 80-81 /

167. Про Державний бюджет України на 2009 рік / Верховна Рада України. – Офіц. видання. – Голос України. – 2008. – 30 грудня. – № 246

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1.

Загальна характеристика процесів підтоплення в Україні

Адміністративна одиниця	Площа адміністративної одиниці, тис. км ²	Площа підтопленої території, тис. км ²
Україна	603,7	134,85
АР Крим	27	4,43
Вінницька	26,5	0,9
Волинська	20,2	12,9
Дніпропетровська	31,9	1,95
Донецька	26,5	1,66
Житомирська	29,9	20,13
Закарпатська	12,8	3,02
Запорізька	27,2	3,2
Івано-Франківська	13,9	0,014
Київська	28,9	8,1
Кіровоградська	24,6	0,142
Луганська	26,7	0,164
Львівська	21,8	0,116
Миколаївська	24,6	17,033
Одеська	33,3	20,575
Полтавська	28,8	8,5
Рівненська	20,1	12,8
Сумська	23,8	0,474
Тернопільська	13,8	0
Харківська	31,4	3,02
Херсонська	28,5	11,297
Хмельницька	20,6	0,014
Черкаська	20,9	0,08
Чернівецька	8,1	0,4
Чернігівська	31,9	4,4

Таблиця А.2.

Загальна характеристика поширення зсувів в Україні

Адміністративна одиниця	Площа адміністративної одиниці, тис. км ²	Кількість зсувів	Площа зсувів, км ²	Кількість активних зсувів	Площа активних зсувів, км ²	Кількість зсувів на забудованій території	Кількість об'єктів економіки в зоні зсувів
Україна	603,7	2311 6	2159,4 3	1679	95,72	3886	563
АР Крим	27	1582	58,9	67	7,7	592	0
Вінницька	26,5	339	16,55	3	0,35	17	23
Волинська	20,2	0	0	0	0	0	0
Дніпропетровська	31,9	382	40,5	18	0,128	9	61
Донецька	26,5	189	9,03	93	4,09	36	49
Житомирська	29,9	10	0,01	0	0	0	0
Закарпатська	12,8	3251	379,54	41	0,35	1947	57
Запорізька	27,2	206	12,13	103	9,43	24	2
Івано- Франківська	13,9	790	299	91	10,12	72	38
Київська	28,9	814	23,75	13	0,2	111	0
Кіровоградська	24,6	122	2,72	12	0,22	18	1
Луганська	26,7	982	6,8	45	0,8	43	20
Львівська	21,8	1347	292,5	14	0,37	158	28
Миколаївська	24,6	1149	9,17	131	1,44	55	58
Одеська	33,3	5868	70	650	1,25	192	101
Полтавська	28,8	824	63,9	15	1,16	116	6
Рівненська	20,1	0	0	0	0	0	0
Сумська	23,8	567	7,44	4	0,2	30	4
Тернопільська	13,8	117	11,74	24	1,15	38	0
Харківська	31,4	1615	40,3	25	2,43	67	6
Херсонська	28,5	40	0,5	16	0,3	18	17
Хмельницька	20,6	419	20,98	5	0,32	37	43
Черкаська	20,9	1027	33,94	161	4,61	281	2
Чернівецька	8,1	1467	760	147	49,1	23	47
Чернігівська	31,9	9	0,027	1	0,004	1	0

Таблиця А.3.

Загальна характеристика пожеж у природних екосистемах

Адміністративна одиниця	Площа адміністративної одиниці, тис. км ²	Кількість пожеж	Рівень надзвичайної ситуації, та кількість таких ситуацій (р – регіональний, м – місцевий, о – об'єктовий)
АР Крим	27	2	1м,1о
Вінницька	26,5	-	-
Волинська	20,2	-	-
Дніпропетровська	31,9	1	1о
Донецька	26,5	2	1м,1о
Житомирська	29,9	2	1о
Закарпатська	12,8	-	-
Запорізька	27,2	1	1о
Івано-Франківська	13,9	-	-
Київська	28,9	-	-
Кіровоградська	24,6	2	1о
Луганська	26,7	7	7о
Львівська	21,8	-	-
Миколаївська	24,6	1	1о
Одеська	33,3	-	-
Полтавська	28,8	1	1о
Рівненська	20,1	-	-
Сумська	23,8	-	-
Тернопільська	13,8	-	-
Харківська	31,4	6	1р,4о,1м
Херсонська	28,5	1	1о
Хмельницька	20,6	-	-
Черкаська	20,9	-	-
Чернівецька	8,1	-	-
Чернігівська	31,9	2	1м,1о

Таблиця Б.1.

Відомості про класифікацію адміністративно-територіальних одиниць (АТО) та об'єктів господарської діяльності України з хімічної небезпеки

Адміністративна одиниця	Ступінь хімічної небезпеки	Кількість хімічно небезпечних АТО, од.					Кількість хімічно небезпечних об'єктів, од.					Кількість небезпечних хімічних речовин, тис. тон				Кількість населення у зонах можливого хімічного зараження	
		всього	у тому числі				всього	у тому числі				всього	у тому числі				
			I	II	III	IV		I	II	III	IV		хлор	аміак	інші		
АР Крим	II	20	4	-	5	11	60	3	10	11	36	1,86	1,123	0,364	0,374	71,79	3,6
Вінницька	IV	28	-	1	1	26	55	-	4	7	44	0,39	0,111	0,281	-	116,45	7,0
Волинська	IV	10	-	-	-	10	20	-	-	9	11	0,03	0,003	0,028	-	30,98	4,7
Дніпропетровська	I	32	8	3	7	14	136	19	31	16	70	83,10	1,398	45,814	35,890	1226,42	36,3
Донецька	I	32	15	4	9	4	183	27	39	36	81	50,65	0,773	23,382	26,494	2238,14	48,5
Житомирська	III	5	-	1	4	-	40	-	5	12	23	0,17	0,040	0,115	0,014	106,18	8,0
Закарпатська	IV	8	2	1	2	3	11	1	6	3	1	0,15	0,006	0,060	0,086	178,22	14,4
Запорізька	III	21	3	-	2	16	47	2	6	8	31	2,97	0,890	1,709	0,376	997,55	54,7
Івано-Франківська	I	15	10	-	1	4	27	2	1	2	22	9,63	2,007	0,075	7,545	790,30	56,5
Київська	IV	20	-	-	1	19	32	-	7	14	11	0,98	0,039	0,171	0,769	77,19	6,7
Кіровоградська	IV	14	-	1	1	12	35	-	3	2	30	0,32	0,070	0,085	0,160	40,44	3,9
Луганська	III	25	4	2	5	14	106	7	14	16	69	33,99	0,114	19,298	14,578	488,80	20,8
Львівська	III	18	2	-	2	14	33	4	10	5	14	4,74	0,001	0,145	4,590	778,93	29,7
Миколаївська	IV	8	-	-	8	-	33	-	3	7	23	1,05	0,084	0,965	0,002	134,67	18,3
Одеська	III	30	4	-	6	20	84	7	15	17	45	118,34	0,126	86,119	32,100	51,42	2,1
Полтавська	IV	28	-	1	2	25	128	-	6	7	115	1,39	0,042	0,226	1,120	146,91	9,6
Рівненська	IV	12	-	1	-	11	21	2	1	3	15	3,99	0,008	2,253	1,733	6,92	0,6
Сумська	II	3	2	-	-	1	31	5	6	7	13	5,21	0,010	1,622	3,580	481,70	39,8
Тернопільська	IV	9	-	-	-	9	18	-	-	16	2	0,34	0,040	0,143	0,152	49,30	4,4
Харківська	II	28	5	5	4	14	121	2	1	25	93	22,24	1,465	17,056	3,716	563,60	21,4
Херсонська	III	6	-	2	3	1	31	-	4	9	18	2,26	0,058	2,204	-	78,20	7,1
Хмельницька	III	2	1	-	1	-	32	2	4	15	11	0,12	0,002	0,102	0,013	38,54	2,9
Черкаська	IV	20	1	1	2	16	39	3	13	10	13	11,39	0,050	11,152	0,187	424,29	32,3
Чернівецька	IV	3	-	1	-	2	9	-	1	2	6	0,04	0,017	0,017	0,006	21,73	
Чернігівська	IV	15	-	1	1	13	29	-	3	16	10	0,43	0,007	0,197	0,227	53,07	

Таблиця Б.2.

**Загальна характеристика надзвичайних ситуацій, пов'язаних з
пожежами та вибухами техногенного характеру**

Адміністративна одиниця	Площа адміністратив- ної одиниці, тис. км ²	Кількість пожеж	Рівень надзвичайної ситуації та кількість таких ситуацій		
			регіо- нальний	об'єкто- вий	місцевий
АР Крим	27	6	-	1	5
Вінницька	26,5	-	-	-	-
Волинська	20,2	1	-	-	1
Дніпропетровська	31,9	5	1	1	3
Донецька	26,5	13	2	1	10
Житомирська	29,9	1	-	1	-
Закарпатська	12,8	-	-	-	-
Запорізька	27,2	5	1	2	2
Івано-Франківська	13,9	-	-	-	-
Київська	28,9	5	-	3	1
Кіровоградська	24,6	3	-	1	2
Луганська	26,7	4	-	2	2
Львівська	21,8	-	-	-	-
Миколаївська	24,6	1	-	-	1
Одеська	33,3	1	-	-	1
Полтавська	28,8	1	-	-	1
Рівненська	20,1	1	-	-	1
Сумська	23,8	-	-	-	-
Тернопільська	13,8	-	-	-	-
Харківська	31,4	8	-	7	1
Херсонська	28,5	1	-	-	1
Хмельницька	20,6	-	-	-	-
Черкаська	20,9	1	-	-	1
Чернівецька	8,1	-	-	-	-
Чернігівська	31,9	1	-	-	1

Таблиця Б.3.

**Загальна характеристика надзвичайних ситуацій на системах
життєзабезпечення**

Адміністративна одиниця	Кількість аварій	Розподіл аварій за масштабами /збитками (тис. грн)		
		регіональний	об'єктовий*	місцевий
АР Крим	-	-	-	-
Вінницька	-	-	-	-
Волинська	-	-	-	-
Дніпропетровська	-	-	-	-
Донецька	-	-	-	-
Житомирська	2	-	2	-
Закарпатська	-	-	-	-
Запорізька	2	-	1	1 / 305
Івано-Франківська	-	-	-	-
Київська	2	-	2	-
Кіровоградська	2	-	2	-
Луганська	2	-	2	-
Львівська	2	-	2	-
Миколаївська	2	-	2	-
Одеська	5	-	4	1 / 2300
Полтавська	-	-	-	-
Рівненська	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-
Тернопільська	-	-	-	-
Харківська	5	-	4	1 / 500
Херсонська	2	-	-	2 / 2900+14500
Хмельницька	3	-	3	-
Черкаська	-	-	-	-
Чернівецька	-	-	-	-
Чернігівська	3	1 / 14700	1	1 / 250

* Усі збитки менше 200 тис. грн, тому їх конкретні значення в офіційній статистиці не вказуються

